

103
V.

1125.

863

Koli-ramat.

Wies jaggo.

K e o g r a h w i,
ehk õppetus Ma-ilma surussest
ja Ma-ilma madest.

Tartus.

G. Laakmanni kirjade ja kulloga trükkitud.

1854.

Der Druck dieser Schrift wird unter der Bedingung gestattet, daß nach Beendigung desselben der Abgetheilten Censur in Dorpat die vor- schriftmäßige Anzahl von Exemplaren zugestellt werde.

Dorpat, d. 20. October 1853.

(Nr. 59.)

Abgetheilter Censor de la Croix.

Geskönne.

Mie kōli-ramato wiendama jao, mis siin wälja-
anname, olleme Krefa=kele sannaga „Keograhwi“
nimmetanud, sest et Ma=keles nisuggune sanna ei
olle, mis ühhe kõrraga keif need asjad tähhendab,
mis ses ramatus õppetakse. — Siin õppetakse:

Esimeses jaus: Ma-ilma surust ja liikumist;

Teises jaus: Ma-ilma lodud wiisi;

Kolmandamas jaus: Ma-ilma maad, merred,
jõesed, järved, mäed, linnad ja muud asjad,
mis Ma=kerra peält on leida.

Esimest ja teist jaggo on Ottepä õppetaja
Kauzmann Tarto keles kirjotanud ja Maria õppe-
taja Mikwiš Tallina kele murre järrele ümber-
kirjotanud. — Kolmandama jao kirjotaja on Perno
õppetaja Schulz. Agga meie keif, kes selle tö jures
waewa näggima, sowime süddamest, et ka sesin-
natse ramato õppetusse läbbi meie armas Ma-
rahwas Summala kauni immeteggudega tutwa-
maks saaks.

I. Jaggo.

Mailma surusfest ja likumisfest.

Wühha kirri ütleb (Rom. 1, 20): „Summala näg-
gematta asjad, ni hästi temma iggawenne wäggi, kui
jummalif olleminne näikse mailma lomissfest, kui neid
tähhele pannakse neist teggudest;“ ja 19 Paulus: „Dae-
wad juttustawad Summala auu, ja taewa lautus kulu-
tab temma kätte tööd“. — Ja, tõeeste! kui moistlik
innimenne agga watab Summala lodud asjade peäle,
mis filmaga nähakse, kui ta tähhele panneb taewast
keige tähtedega, mis päwa ja ö aial paistwad, — ehk
kui ta tähhele panneb sedda maad, mis peäl meie ellame,
ja keik temma ellawad lomad, ja metsad, wilja, lilled,
rohhoessed, merred, järwed, jõed, siis tulleb temmale
fest tundmist, mis suur ja wäggew, mis tark ja helde
se keige asja loja kül on.

Agga kui innimenne hakkab sedda Summala mailma
selgemaste läbbikatsuma ja ärratundma, ja sellepärrast
järrelemõtlemä, siis wast öppib temma, wägga immes-
telledes, Summala ütlematta armastust, wägge, tarkust
ja keik temma ollemist täiemaste tundma, ja woib se
läbbi omma lotust Summala peäle finnitada ja ennast
temma tahtmisse ja seadmiste alla surema römoga heita,
ebba ja umbusso kombid mahhajättes. — Sepärrast
tahhame nüüd marahwale ärratamisfeks ja öppetamis-
feks lühhidelt ja ülleüldse ärraselletada Summala mailma,
nenda kui sedda targad ja jummalafartlikkud mehhed
läbbiurimud ja ärratimnud.

Tuim ja holimatta innimenne, kes järrele ei mötle, ei pannegi suremat tähhele sedda mailma, mis peäl ta ellab, sepärrast ei sa temma ka selgemat tundmist ei mailmast, egga Summala surusfest. Ugga kui innimesse waim üllesärfab, kui ta hakkab järrelemõtlemä feige asja ülle, mis temma nääb, siis küsib ta: kus kül mailma ots olleks? — Noh! mis arwad sinna, armas luggia, kus peaks kül mailma ots ollema? — Ei kuski! Sest wata: minne ühhest maast teise, — astu laewa sisse ja söida ülle merre, — sul sawad kül teised woõrad maad ja innimesed wastotullema, agga mailma otsa ei leia sa ei ialgi mitte, waid kui sa ifka ühhes sihhis otsekohhe eddasi lähhäd, kas õhto woi hommiko, kas louna woi pohja pole, — ifka saad sinna monne aia pärrast jälle omma wanna kohta taggasi tullema, kust sa olled wäljaläinud. Kust se kül tulleb? Se tulleb sest, et se mailm, mis peäl meie ellame, on ümmargunne kui üks lõnga-ferra; — sedda tunne me ka sest ärra, et kui meie ühhe kõrge mäe otsa lähhäme, siis paistab keif se ümberkaudne Ma, kui kaugele agga so film ullatab, ifka ümmargunne kui taldret, ja ei polle ialgi ei kanti egga terrawat nurka nähha. Et Ma feige merrega ühhes ümmargunne kui ferra on, tunnukse ka sest, et kui meie merre rannas seistes ühhe laewa näme kaugelt ülle merre ranna pole tulwad, siis paistab esite temma purjopele peälminne ots, — ja sedda ennam laew lähhemalle jouab, sedda ennam paistab ka pelepu wälja, ja wimaks nääd sa ka laewa fehha feige täiega. — Et meie mailm ümmargunne on, woib ka ku warjotamisest ärratunda. Sest ku warjotaminne ep olle muud middagi, kui et meie Ma warri ku peäle langeb, kui meie Ma otse ühte sihhisse päwa ja ku wahhele tulleb seisma. Se must warri, mis siis ku peäl nähakse, on ümmargunne, sest saab siis feige selgemat tunnistust, et ka meie Ma, mis sedda warjo annab, peab ümmargunne ollema. — Ugga wahhest ütled sinna nüüd: Kui Ma peälne ep olle tasfane kui monni kummuli pöördud küllimitto pohhi, waid ümmargune kui ferra, siis peaksid keif

innimesed ja asjad, mis Ma külge ei olleks kowwaste finnitud, Ma-kerra peält mahhalangema. — Agga se wasto mötle, et se Ma-kerra, mis peäle Summal meid on pannud ellama, ni wägga suur, ja keif asjad temma peäl wägga weikesed on. Peälegi on Summal ka Ma-kerra sisse sedda wägge pannud, et keif asjad ja lomad, mis temma peäl on, temma külge jäwad. — Meid innimesi, kes teisel polel Ma-kerra peäl ellawad, fut-futakse wastojalgiks, sepärrast et nende jalla tallad otse meie jalla talla wasto on pöördud, — agga sellepärast ei lange nemmad mitte Ma-kerra peält mahha, — ja näwad ka maad jalla al ja taewast Pea ülle ollewad — nenda kui meiegi.

Se Ma-kerra nüüd, mis peäl meie ellame, lendab otsato sure taewa lautusse sees omma jeätud tee peäl ja saab Summala sure wäe läbbi üllespetud. Sest meie mailm ja elloasse on ka nisuggune taewa tähheke kui need teisedki, mis meie ö aial taewa lautusses näme, ja mis meie filmi agga sepärrast nenda weikesed paistwad, et nemmad wägga kaugel on.

Need taewa tähhed on kolmesuggused :

1. Nisuggused taewa tähhed, mis ommas seätud paigas kindlaste seiswad. Meid siiski näikse igga öhtu naggo toustawad ja igga hommiko naggo loja minnewad, et nemmad kül liikumatta omma paika ifka omma üksford seätud seltsiga ühte jäwad; agga se tulleb sest, et Ma ligub; ja et sa Ma liikumist omma jalla al ei woi nähha, siis need tähhed so filmis naggo liguwad, otsegu mets so filmade eest mödalendab, kui sa söites temma peäle watad. Meil tähtedel on üks nisuggune isseärralinne elle-walgus, et näikse neid ellawad ehk wärrisewad. Nende arrust ja suggust on ka päike, mis päwa aial paistab, ja meile walgust ja soja annab. Päike näitab sepärrast meie filmis keige surem ollewad tähtede seas, et ta seiswa ehk finni-tähtede hulgas meile keige lähhem on.

Päikesel nenda kui keigil muil seiswail ehk finni-tähtedel on omma walgus, mis Summal neile lomiseses on annud, et nemmad sellega nüüd paistwad. Päike, mis meile walgust annab, on wägga suur, temma on

poolteist miljoni kord suurem, kui meie Ma:kerra, — ta on ni suur, et kui Ma:kerra kest temma sees seisaks, ja ku Ma:kerra ümber käiks, nisamma kaugel kui ta nüüdki Ma:kerra ümber käib — et ta ikka veel päikesse kehha sees sedda maad leiaks, Ma:kerra ümber käia. Sest woite nüüd ärramoista, kui suur päike on.

Sest immelikkust walgusest, mis päikesse küljes nähha, ei tea meie küll suremat, muud kui et Summal ommas ärramoistmatta tarkusses sedda on lonud. Siiski on innimesed ni palju sest tunda sanud, et päikesse kehha isse must ja nisamma pimme, kui meiegi Ma on, ja et temma walgus üks hülgaw aur temma ümber on. Sa ka sedda on isseärranis pitkasilmaga ärranähtud, et päike enmast isse ennese ümber kerab, nago weski kiwi ommas paigas.

Pea aego keif muud tähhed, mis meie ö aial taewa lautusses näme, on ka nisuggused seiswad tähhed ehk päikesed, nisamma sured ehk weel suremad, kui meie päike, ja sellesamma immelikko walgusega ehitud. Neid on üks arwamatta suur hulk, — sest neid on palju enam, mis sa palja filmaga suggugi ei nä, waid agga surekoli pitkasilmaga waewalt nähha saad, kui neid on, mis sinno silma paistwad. Siinno te, mis selge ö aial kest taewast on nähha otsego kerge uddo-pilwe tribofenne, ei polle, pitkasilmaga nähtud, muud middagi, kui üks arwamatta suur hulk taewa tähhekeisi, mis palja filmaga selgeste ei olle nähha. Keif need seiswad ehk finni-tähhed on ka ümmargused, kui lõngakerra, — nenda kui meiegi Ma:kerra, mis peäle Summal meid on pannud ellama.

II. Teistsuggu tähhed on käiad ehk rändawad tähhed. Neil ei olle omma walgus mitte külge lodud, nenda kui finni-tähtedel, kellest praego olleme räninud, waid need sawad walgust ja sojoke finni-tähtedest. Käiad tähhed kutsutakse woõra kele sannaga Planetiks ehk rändawtähtiks, sest nemmad ei seisa ei ial taewa lautusses ühhe kohha peäl, waid likuwad ikka paigast ärra. Neid rändawaid tähtä ei tunne innimesed tänkini mitte enam kui 30. Nemmad on palju wähhemad,

fui finni-tähhed, ei olle neil ka omma walgust (isse ennesest), waid nemmad sawad walgust ja sojoke finni-tähtedest; sepärrast ei paista nemmad ka mitte ni kaugele, kui finni-tähhed.

Rändawaid tähtä ehk Planetid, kelle nähtaw arwo weifenne on, tunnukse sest, et nemmad omma kohha peält ärraliguwad, ford paistwad, ford kadduwad, ja tunnukse neid ka teistfuggusest tassafest walgusest, mis mitte ei wärrise nenda kui finni-tähtede walguis näikse wärrisewad.

Rändawad tähhed ehk Planetid, mis meie tunneme, lendwad keik päikesse ümber, ja käiwad ümmargust teed ümber päwa. Küllap wist teistel finni-tähtedel on ka nisuggused rändawad tähhed, mis nende ümber käiwad, nenda kui meie päikesel ümber-käiaid Planetid on; agga innimesed ei woi mitte teiste finni-tähtede Planetid nähha, ei ka keige parrema pitka-silmaga mitte, sest et nemmad paljo pissamad on, kui finni-tähhed, mis ümber nemmad lendwad, ja et neil ei olle ka nisuggust hiilgawat walgust Summalast lodud, kui finni-tähtedel; — waid nemmad sawad walgust ja sojoke omma finni-tähtedest.

Keik Planetid on ka ümmarguseks lodud ni kui terra. Ilja aego on neid paljo ueste leitud, agga neid rändawaid tähtä ehk Planetid, mis jubba ammust aiaft teada on, neid on 11, mis meie siin al iggaüht omma nimmege nimmetame.

1) Esimesse nimmi on Merkur. Se on se rändaw täht, mis päwast keige lähhem on; sepärrast ei olle temma ka muido mitte nähha, kui hommiko: ehk öhto-widdewikkus; ja sest et temma 18 ford wähhem on, kui meie Ma-terra, siis näikse temma ka pissokenne ollewad. Temma käib päikesse ümber 88 päwaga, ja kerab isse ennese ümber 24 tunniga. Sepärrast on Merkuri peäl pääw nisamma pitt kui meie pääw, agga temma aasta on meie aasta neljas jaggo, ehk kolm meie kuud. Merkur seisab päikesest ärra 8 miljon; pennifoormat.

2) Teine Planet on Venus. Se on se illus

täht, mis ka koido-ehk hao- ehk ehha-tähheks kutsutakse, ja mis keige illusam täht taewa laotuses on. Temma ei olle muido mitte nähha, kui öhto paar tundi pärrast päwa loja-minnemist ehk hommiku pool paar tundi enne päwa tousmist. Se rändaw täht on pea nisamma suur kui meie Ma-kerra. Ta kerab isse ennese ümber 23 tunniga; siis on temma päwa-aeg üks tund lühhem, kui meie päwa-aeg. Päikesse ümber lennab temma 224 päwaga; siis on temma aasta 4 kuud lühhem meie aastast. Päikesse ja Wenusse wahhe on 15 miljoni pennifoormat.

3) Kolmas Planet on meie Ma-kerra. Ta lennab päikesse ümber 365 päwa 5 tunni 48 minnuti ja 48 sekundiga, ja isse ennese ümber kerab temma 24 tunniga. Päikesse ja Ma-kerra wahhe on 20 miljoni pennifoormat.

4) Neljas Planet on Mars. Tedda tunnukse pun-nafest walgušest, misga ta paistab. Temma on wiisford wähem, kui meie Ma-kerra; ta lennab 687 päwaga päikesse ümber ja kerab isse ennese ümber 24½ tunniga. Marši ja päikesse wahhe on 32 miljoni pennifoormat pitf.

5) Wies Planet on Westa. Ta seisab 48 miljoni pennifoormat päwast ärra.

6) Kues Planet Juno seisab 56 miljoni pennifoormat päwast ärra.

7) Pallas, 58 miljoni pennifoormat päwast kaugel.

8) Eferes, 58 miljoni pennifoormat päwast.

Nelli wimast on üsna weikesed Planetid ja ei olle muido nähha, kui hea sure pitka-silma läbbi.

9) Ühheksas Planet on Jupiter. Ta on wägga suut, pea 1500 ford surem, kui meie Ma-kerra, ja paistab wägga illusa hülgawa walgušega. Päikesse ümber lennab temma 12 aastaga, agga isse ennese ümber kerab temma 10 tunniga. Siis ei olle temma päwa-aeg weel mitte pool ni pitf kui meie päwa aeg, agga temma aasta on 12 meie aastat. Jupiteri ja päikesse wahhe on 108 miljoni pennifoormat pitf.

10) Kümnes Planet on Saturn. Ta on ka wägga

suur, peäle tuhhatford surem, kui meie Ma:kerra. Päikesse ümber lennab temma 30 aastaga, isse ennese ümber kerab temma 10 tunniga. Siis temma päwa-aeg ei olle weel pool ni pitk, kui meie päwa-aeg, agga temma aasta on ni pitk kui 30 meie aastat. Saturni ja päwa wahhe on 199 miljoni pennifoormat.

11) Üksteistkümmes Planet on Uranus. Temma on 398 miljoni pennifoormat päikesest kaugel, ja temma lennab päikesse ümber 84 aastat. Üks aasta temma koddanifude jures on siis ni pitk, kui meie jures 84 aastat.

Peäle neid 11 Planetid, mis siin on nimmetud, on ilja-aego weel üks suur ja mitto pissokest rändawat tähte ueste ülesleitud. Sedda suurt Planetit, mis weel kaugem päikesest ärra on, kui Uranus, nimmetati Neptunus seks. Pissokessed uesteleitud Planetid lenda-wad pea keitse kohha peäl päikesse ümber, kus üllewal nimmetud 4 weikest Planetit on. Ma:ilma ramatus on 67^{mal} lehhe pole peäl monni neist nimmetud, agga pär-rast leiti neid weel ennam, nenda et ülle:üldes nüüd jubba 30 rändawat tähte teada on.

Wata se pilt 11 ja 12 lehhe külje peäl.

Erabantid ehk kaas-käiad tähhed.

Peäle neid üllewel nimmetud käiad tähhed on weel monned käiad ehk rändawad tähhed, kellest tulleb isse-ärranis räkida.

Need on **Fu**, mis meie ööd walgustab, ja monned teised temma arvolissed, mis palja filmaga ei nähta, waid ükspäinis hea sure pitkasilma läbbi. Need kaas-käiad tähhed on monne teisele käia tähhele naggo selt-simehheks jure lodud; ja on paljo wähhemad, kui need käiad tähhed, kelle ümber nemmad peawad Summala immelikko nouu järrel lendama.

Merkur ja Wenus on ilma nisugguse kaas-käia tähheta, ehk ilma kuta.

Meie Ma:kerral on üks kaaskäia täht ehk Erabant, se on fu. Temmast same alla pole weel laiemat öppetust andma.

Marsil, Westal, Junol ja Tseressel ei polle ka kuud jure lodud; agga Jupiteri ümber käiwad Saturni pitkassilma nelli kuud. Saturni ümber on lodud üks suur rõngas, mis sees ta seisab, ja peäle sedda on weel Saturnil 7 kuud jure lodud, mis ifka temma ümber lendawad; ja Uranussel on 6 kuud jure lodud.

Saturni pitkassilma
tähti nähtud.

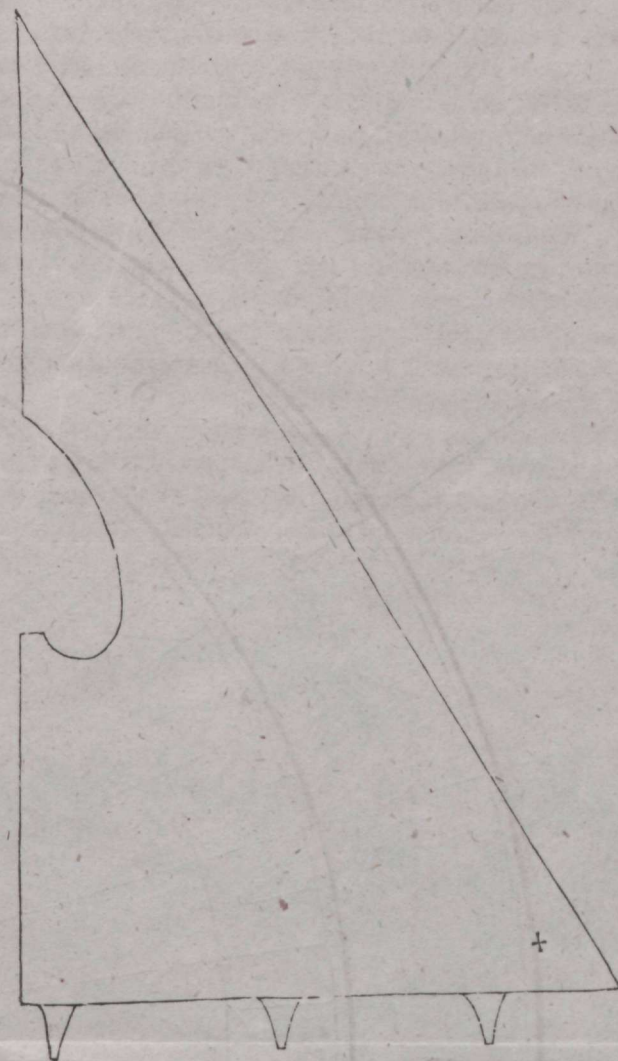

Keif need kaastäiad weikesed Planetid ehk kuud käiwad kui seltsimehhed ifka selle Planeti ümber, kelle jure Jummal neid on lonud. Neil ep olle isseennesest ei walgust egga soja, waid nemmad sawad, nenda kui muudgi Planetid, omma soja ja walgust päikesse käest.

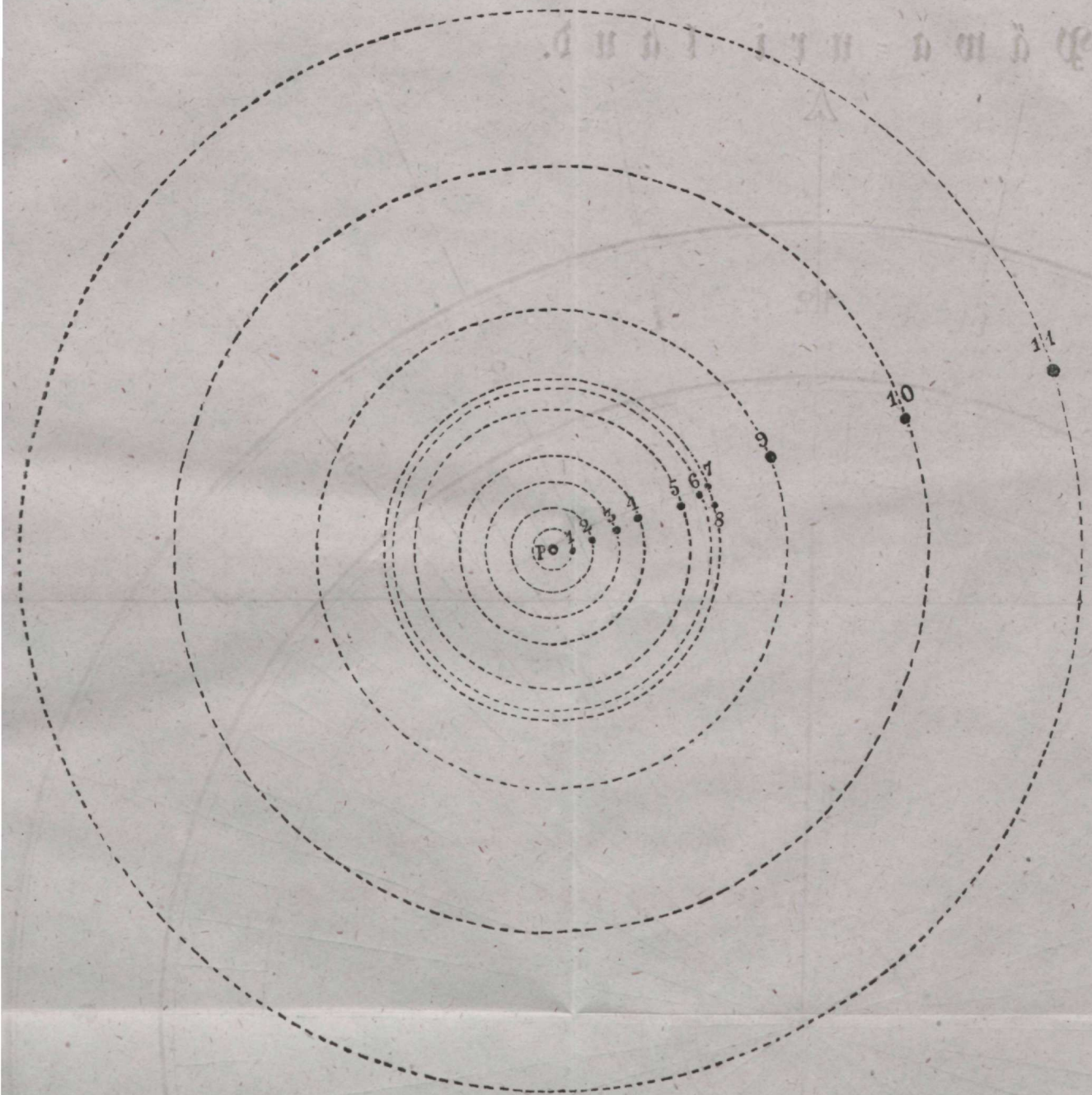
Ku, mis meie Ma-kerra ümber jookseb, on 50 kord wähhem, kui Ma-kerra. Ta paistab agga sepärrast surem kui keif muud tähhed, et temma meie Ma-kerrale keige lähhem on; ja ommeti on ku meie Ma-kerrast 51,000 pennikoormat kaugel. Ta käib ühtepuhko ümber meie Ma-kerra öhto poolt hommiko pole ühhe rõnga sarnatse tee peäl. — Ku on ka keikpiddi ümargunne kui lõnga-kerra, — agga temma näitab meile ifka seddasamma poolt, mis meie Ma-kerra wasto on pöördud. Sedda on tähhe watajad ehk kalendri teggiad pitka-silmaga ärranäinud, — ja ka palja silmaga woime ifka needsammad plekkid ku peäl nähha, ja ei sa ialgi mitte teisi nähha. — Pitka-silmaga näikse temma peäl paljo kõrgid mäggesid ja süggawaid orrusid ollewad, — ja on ka ku-kaarti tehtud, kuhho keif mäed ja orrud ja laggedad kohhad on peäletähhendud. Misuggust ku-kaarti woid sa nähha selle ramato sees, kelle peäl-kirri on: „Ma-ilm ja monda, mis seal sees leida on“, — se on üks wägga tullus ramat igga-ühhele, kes sedda hästi tähhele paanes loeb. Ku muutmisest same weel alla pole räkima.

III. Kolmas suggu tähtesid on sawwaga tähhed, mis woõra kele nimmega Kometiks hütakse. Neid on suur hulk, ja nemmad on üks issefelts käia ehk rändawa tähtede seas, mis arwaste agga on nähha, — nemmad tullewad ja kawad jälle pea. Nende Pea on kõwwa naggo muudgi tähhed, agga nende sabba on hülgaw aur.

Päwa-uri tseiger.

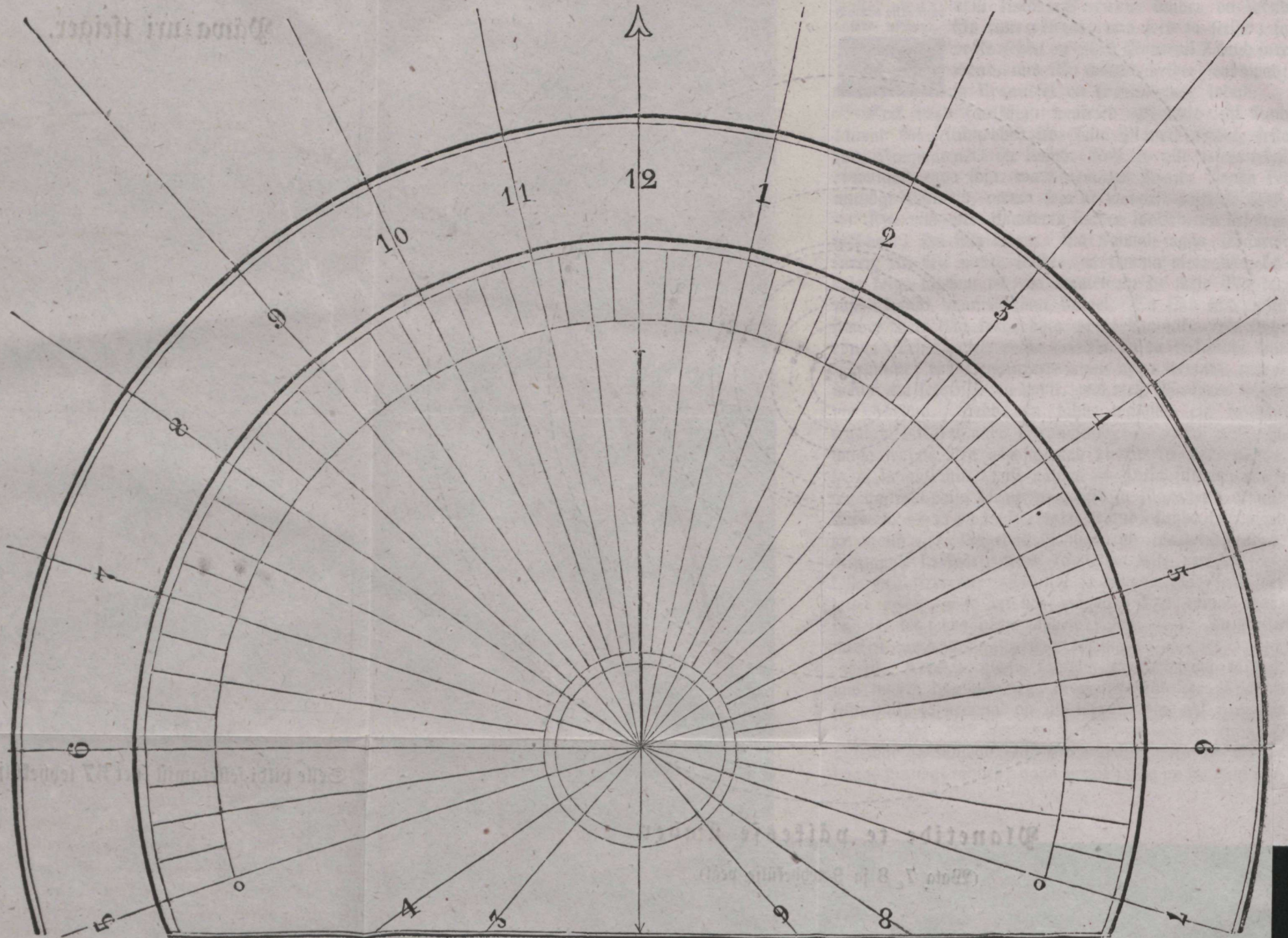
Selle pildi selletamist loet 37 lehekülje peäl.

Planetide te päikesse ümber.

(Wata 7, 8 ja 9 lehekülje peäl).

P ä w a = u r i l a u d .

Selle pilbi selletamist loet 35, 36 ja 37 lehekülje peäl.

Kometid käiwad ka ümber päikesse, agga kui Planetide te ümber päikesse peaaego foggone ümmargunne otsego rõngas on, siis on Kometide te enam pitkerfunne.

Monni Komet peab ni pitka teed ümber päwa käima, — et temmal 1000 meie aastat tarwis lähhäb, enne kui ta päwa ümber jouab lendada. Meie same neid agga siis nähha, kui nemmad päwa liggi on joudnud tulla, ebdasi miñnes kauwad nemmad jälle ärra, sest nende te on monni tuhhat ford pitkem, kui se te, mis meie Ma-kerra ümber päwa käib.

Ebbausklik innimenne arwab, kui Komet paistab, söa ehk hädda aega tulleswad. Agga se on selge ebbausk, sest Kometid on nisammoti, kui meiegi Ma-kerra, sest aino Summalast lodud ilma-kessed, mis taewa lautuses omma teed peawad käima.

Kometid arwatakse tükki 4000 olleswad, mis innimestest on nähtud, muist palja, muist pitka-filmaga.

Siit sadik olleme meie lühhidelt ja ülleüldse rästinud neist mitmesuggusist taewa tähtedest ehk Summala mailmadeest, nüüd tahhame laiemalt tähhele pañna sedda Ma-kerra, mis Summal meile ello assemeks on annud ja walmistanud.

Meie Ma-kerra

on ümmargunne kui lõnga-kerra, nago hakkatusseks jubba selletasime. Agga siiski ei polle ta mitte foggone ja keigilt poolt ühte wisi ümmargunne, waid nenda Summalast lodud, et ta kahhest wastastikkust otsast pisjut nago tasfutud ehk tömp on.

Ma-kerra surus. Ma-kerra on wägga suur. Monned innimesed on jubba foggone ümber meie Ma-kerra reisinud; ja kui innimenne selle nouu peäle ühhest paigast — olgo Ria linnast — wälja lähhäb, ja otsekohhe merredest ja madest läbbi käib, siis tulleb temma wimaks teiselt polelt sennasamma paika jälle taggasi, kust temma wälja olli läinud, ja on siis 5400 pennifoormat teed käinud. Kui nüüd woiks kõwwa ma-teed otse ümber ma-kerra tehha, siis olleks temma

5400 pennifoormat ehk 37,800 wersta pitt; ja kui woiks kesk läbbi Ma:kerra ühhest otsast teise üht auko woi kaewo otse läbbikaewata, siis olleks selle augo pittus 1720 pennifoormat. Sedda keif on targad me:hed wälja:arwanud.

Meie Ma:kerra pind ehk temma peälne on 9,282,000 ruut:pennifoormat suur. Ruut:pennifoorm on üks nelja nurgalinne Ma:lap, mis ni hästi pitkuti kui laiuti ühhe pennifoorma käännab.

Moista nüüd ärra, armas luggia, mis wägga suur meie Ma:kerra on; — ja siiski on temma Summala teiste lodud ilmade wasto, mis taewa lautusfes paist:wad, kui üks liwa terrake arwata. Sest need seiswad tähhed, kelle seast ka meie päike on, on iggäuks miljoni korda ja weel peälegi suremad, kui meie Ma:kerra; — ka monned kääid tähhed ehk Planetid peäle tuhhatkorda suremad, kui meie Ma:kerra; agga mõned teised Planetid jälle ja nende kaas:kääid, nenda kui ku, on meie Ma:kerrast paljo wähhemad.

Mõttele nüüd, et nende mailmade arwo on ärraar:wamatta, mis otsato taewa lautusfes touswad ja loja lähhäwad, ja iggäuks omma etteseätud teed möda käiwad ilmapässimatta; mõttele peäleki, et keif need Summala mailmad ei sa wist tühjad egga paljad ollema, waid et nende peäl ka ellawad keifsuggused lomad,*) siis hakkad sa pissut ärratundma, kui suur meie Summal on, kes keif sedda arwamatta ilmade hulka otsato taewa lautusfes on lonud ja peäleki üllespeab omma sure arwo ja wäega.

Ma:kerra kääiminne ehk liikuminne.

Silma nähhes näikse Ma:kerra, mis peäl meie ellame, paigal seiswad, agga päike ja keif taewa tähhed liikuwad, et kül film meid saggedaaste pettab. Silma nägemisse järrel näikse ka pu ja mets kääiwad, ja meid

*) Woib olla, et Jesus sedda tähhenbas, kui ta ütles (Jan. 14, 2.): Minno Jesa maias on mitto elloasjet.

seiswad, kui meie tähsase tega kõhhuli ree peäl sõidame ehk wenne woi lootsiko sees järwe ja jõe peäl souame.

Sesamma luggu on ka meie Ma-kerraga. Ma-kerra on ka nenda kui suur lootsik, mis peäl meie keik taewa lautusfes sõidame, sest Ma-kerra ligub ja käib taewa lautusfes, nenda kui teisedki käiad tähhed ehk Planetid, agga päike ja teised seiswad tähhed jäwad omma paika. Meie ei tunne agga sedda omma filmaga sepärrast mitte, et Ma-kerra ni suur on ja et ta tähsasel wisil taewa lautusfes lendab.

Ma-kerra, mis keigipiddi ümmargunne kui lõngakerra on, käib isseennese ümber ennast kerutates sedda Summalast talle ette seätud teed, — nenda kui kerra, mis wisfatakse möda maad, weerleb ehk rattas ebdasi lähhäb, muud kui et Ma palju surema ruttoga lendes ümberkäib.

Ma-kerra kerab õhto poolt hommiko pole, — ja kui pääw ja ö ehk 24 tundi on möda läinud, siis on meie Ma-kerra üksford isseennese ümber ennast kerutanud. Sest tulleb päwaja ö wahhe-teggeminne. Sest päwa rattas annab meie Ma-kerrale walgust ja soja, päike isse seisab ommas paigas. Kui nüüd Ma-kerra isseennese ümber ei pöraks, siis olleks teisel polel Ma-kerra peäl iggawest ööd ehk pimmedust ja ühtepuhko kowwa talwe külma. Et nüüd iggas paigas Ma-kerra peäl ommal aial walgust ja soja olleks, sepärrast on Summal ommas sures tarkusfes ja heldusfes seädnud, et Ma-kerra isseennese ümber weerleb. Nenda saab siis ikka se Ma-kerra pool, mis keerdes päikesse pole tulleb seisma, ka päikesse läbbi walgustud ja sojendud. Sedda woid sa lõngakerrast ärra nähha. Panne õhto põllewa küünla laua peäle; tähhendago künal päikest; wötta ühhe lõngakerra teise kää kahhe sõrmega üllewelt ja alt tedda finni piddades, ja teise kääga sedda lõngakerra kerutades, siis saad sa näggema, kuid aega möda keik lõngakerra paigad küünla läbbi sawad walgustud, ja et pool lõngakerra ikka warjutakse, kui teine pool küünla paistusfest walgustakse. Sesamma luggu on Ma-kerraga; kui meie ommal maal ja ello

paigal päwa walgust näme, siis on meil päwa aeg, agga kui Ma:kerra weerlemisfe läbbi päike kaub ehf — kui rahwas ütleb — werib, siis tulleb meil ö aeg. Ja nenda on meie Ma:kerra peäl ifka teisel polel pääw, kui teisel ö on. Kui meie maal pääw paistab, siis on Amerika:ma rahwal öse; on meil öse, siis on Ame:rifa:maal päwa aeg.

Et nüüd meie Ma:kerra isfeennese ümber kerab, sest siis tulleb, et päwa aial näikse päikest, ja ösel näikse tähtä meie Ma:kerra ümber käiwad, et kül töeste päike ja ennamiste keif nähtawad tähhed seiswad, ja meie Ma:kerra agga ennast kerab. — Et Ma:kerra werib, sedda meie ei tunne agga sepärrast mitte, et Ma:kerra ni wägga suur on, ja et keif, mis temma peäl on, tasfasel wisil temmaga ühhes wetakse.

Meie Ma:kerra werib siis kui lönga:kerra, mis möda maad wisfatakse. Siiski on faks paika Ma:kerra peäl, mis feige wähhemalt weriwad, nenda kui sa ka lönga:kerrast woid nähha. Pista ühhe jukka warda keskelt lönga:kerrast läbbi, hoia sedda püsti üllewel, ja wereta siis teise käega sedda kerra ümber warda. Siis nääd sa, et ni hästi alluminne lönga:kerra koht, kust warras sisselähhäb, kui se peälminne koht, kust warras wäljatulleb, feige wähhem werib. Se luggu on ka meie Ma:kerraga. Temma peäl on faks kohta, mis feige wähhem weretakse, neid kohtasid nimmetakse

Poliks ehf Kerwtajaks.

Teine on pöhja-Pool, mis meile siin ommal maal feige lähhem on, teine on lõuna-Pool. Nende kahhe Poli wahhel woime ennestele möttelda, naggo olleks otse Pohja-Polist funni Louna-Polini keskelt Ma:kerra keh:hast üks telg läbbi, nenda kui warras, mis lönga:kerrast on läbbipistetud, ja mis ümber lönga:kerra weretakse. Misuggust telge ep olle kül mitte töeste Ma:kerra kehhas ollemas, waid nimmetakse agga

Teljek's

sedda joont, mis Pohja-Polist funni Louna-Polini mötteldakse ollewad, — ja ööldakse siis, et Ma:kerra omma telje ümber kerab, ofsekui rattas telje ümber jookseb,

ehk kerra warda ümber woib weretada. Kui selle Ma-kerra telje joont pitkendakse taewa lautussest sadik, siis seisab üks illus kinni-täht otse Pohja-Poli ülle, — se täht ep olle kangel taewa wanfrist ärra ja hütakse Poli-tähheks ehk Pohja-naelaks.

Poli-täht ei näikse peaaego sagguge paigast ärra liikwad; agga teised tähhed näitwad ösel mis allamad, üllespole touswad, ja mis kõrges seiswad, alla pole wauwad: monned jälle, mis Pohi-tähhe lähhemad, kui taewa waner, näikse Poli-tähhe ümber rõngas käiwad.

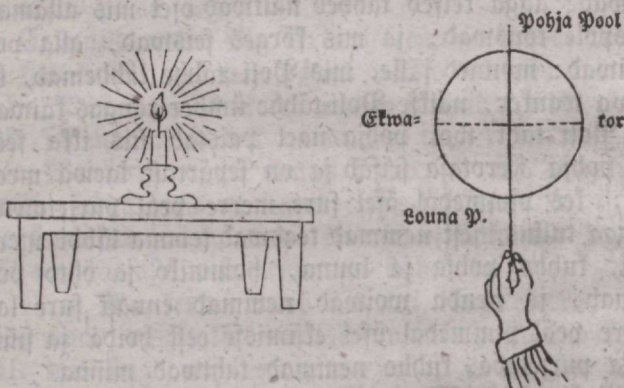
Poli-täht woi pohja-nael paistab siis ikka seäl, kus pohja Kerotaja seisab ja on sepärrast laewa-meestele, kes pimmedal ösel sure merre peäl purjetawad, wägga tullus, sest nemmad teadwad temma läbbi merre peäl, kuhho pohja ja louna, hommiko ja õhto pool kannab, ja nenda woiwad nemmad ennast sure laia merre peäl pimmedal ösel eesimisse eest hoida ja sinna paika purjetada, kuhho nemmad tahtwad miina.

Peäle sedda Ma-telge on weel tähhele paanna üks joon, mis möllematte Polide kest wahhe peäl Ma-kerra ümber lähhäb ja Ekwatoriks ehk Ma-wööks ehk Politajaks nimmetakse, sest et temma läbbi saab Ma peälne poleks jaetud.

Ekwator, Ma-wö ehk Politaja

ei polle kül Ma peäl nähha kui monni kraaw ehk te, waid tedda mötteldakse Ma peäl ollewad, ja hütakse nenda keik need Ma kohhad, kus päike loune aial otse innimesse Pea otsas seisab, ja warri jallade al agga on. Misuggust Politajat woid sa ka ühhe lõnga-kerra peäle tehha. Dled sa sukka warda keskelt lõnga-kerrast läbbi pistnud, siis tähhendago alluminne ots Louna-Poli, ja peälminne ots Pohja-Poli; wötta nüüd ühhe nidi otsa, tõmba sedda Pohja-Polist kunni Louna-Polini, siis wötta se niit poleks, tedda kahhefordseks pannes, ja panne teise nidi otsa warda ümber, agga teise nidi otsaga ja kridiga tõmba jone kerra ümber. Se joon jaggab siis kerra poleks. Wötta nüüd nõõpnõelo, —

ja pista neid otse selle friidi jone sisse. Siis panne künal
laua peäle põllema, ja hoia sedda lõnga-kerra monne
küünra temmast kaugele, nenda et Louna-Pool alla
tulleb seisma, ja et künal otse nenda ühhe nõõpnõela
Pea otsa tulleb paistma, ja nõõpnõela warjo nähha ei
sa. (Wata sedda pilti:)

Nenda on se luggu ka sure Ma-kerra Politajaga. —
Need innimesed, kes Ma-wõ peäl ellawad, näwad
louna aial päwa otse Pea otsas ja omma warjo otse
jallade al. Agga need innimesed, kes alla ehk üllesse
pole Ekwatorit ellawad, ei nä ialge päwa otse omma
Pea otsas taewas seiswad; agga Pohja-Poli rahwas,
kui ta ommad silmad hommiko pole pörab, näab päi-
fest louna aial parremal kael kõrwal seiswad; ja louna-
Poline rahwas näab, filmi hommiko pole pöördes,
päifest pahhemal kael kõrwal seiswad.

Se pilt saab teile sedda luggu ärraselletama, ja
woite ühtlasse temmast nähha, et pool Ma-kerra pimme
on, kui teine pool päwa paistes seisab, ja woite isse
arwata, et se pool, mis nüüd walge on, monne aia
pärrast jälle pimmedaks peab minnema, kui temma
päwa paistes on ärrapöörnud.

Nüüd tead sa, armas luggia, mil wiisil meile ööd ja päwa saab. Se ei tulle mitte sest, et päike ümber meie Ma-kerra jookseb ühhe ainsa päwa ja ö lühikesel aial, waid meie Ma-kerra kerotab ennast 24 tunniga isseennese ümber. — Agga nüüd küsüd sinna: kust se kül tulleb, et päwad ei olle mitte ühte pitko, waid suuwel on nemmad pitkemad ja talwel lühhemad; ja kust se peäleki tulleb, et meil ep olle ühtepuhko suuwe, waid et suuwi, süggise, talwe ja kewwade tullemad allati iggäuiks ommial seätud korral? — Sedda öiete ärraselletada, olgo sulle esüte teada, et meie Ma-kerra ennast isse ennese ümber kerotab, agga kerates ei jä temma mitte sennasamma paika, nenda kui lõnga-kerra ifka ühhes paigas kerab, kui sa ta läbbi sukka warda olled pistnud ja ühhe käega warda finnipiddades teise käega kerra kerotad; — waid Ma-kerra lendab kerates ifka eddasi. Sest Summal on sedda nenda omma immelikkus tarkusses seädnud, et Ma-kerra, nenda kui muudki Planetid, kerates omma teed munna-sarnatses ehk pitkergusses rõngas ümber päikest jookseb ehk lendab, ni kui se pilt näitab:

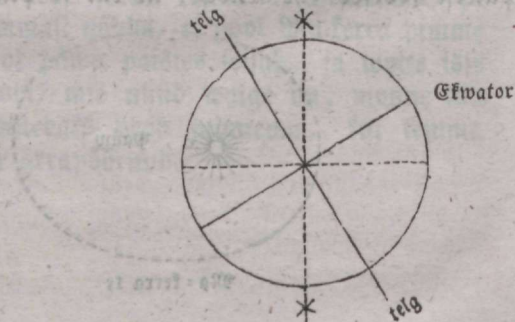
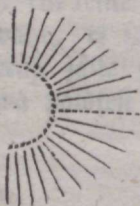

Ma:kerra lendab kerates ifka peäle ümber päwa, ja kui ta üksford omma teed ümber päwa on ärra:käinud, siis on aasta täis sanud; sest Ma:kerra käib 365 päwa, 5 tunni, 48 minuti, ja 48 sekundiga ümber päwa. Et nüüd 365 päwa aasta peäle arwatakse, siis pannakse need üllejäänud 5 tundi 48 minnutit ja 48 sekundit igga nelja aasta pärrast kokko ühheks päwaks ja lissatakse sedda päwa Küünla: ja Paasto ku wahhele jure, nenda et sel aastal Küünla:ku jausse 29 päwa tulleb.

Tee pitkus, mis Ma:kerral igga aasta ümber päi:kest on jooksta, on 130 miljoni pennikoormat, nenda et Ma:kerra iggas minnutis 240 pennikoormat peab ebdasi lendama.

Tubba saime teada, et Ma:kerra munna-sarnatses rõngas omma teed ümber päikest käib; agga päike ei seisa ka mitte koggoni keest Ma:kerra teed, waid pisut ühhe otsa pole, nenda kui se wiimne pilt näitis. — Kui Ma:kerra omma tee peäl päikesse liggi on, siis on nende wahhel 20 miljoni pennikoormat wahhet, ja on Ma:kerra jälle kaugele ärraläinud päwast, siis on nende wahhe 21 miljoni pennikoormat. Mis suur päi:kesse ja Ma:kerra wahhe on, woid sa sest ärraarwata, et kui saaks ühhe sure:tüffiga lasta päikesse peält meie Ma:kerra peäle, siis selle sure:tüffi kuul peaks teige omma sure ruttoga ommeti üks kolmkümmend aastat lendama, enne kui ta meie Ma:kerrasse putuks.

Nüüd woid sa sest arro sada, kust se tulleb, mis sa üllewel küsüsid, et suwwi ja talwe korda möda tullewad, ja suised päwad pitkemad on kui talwised?

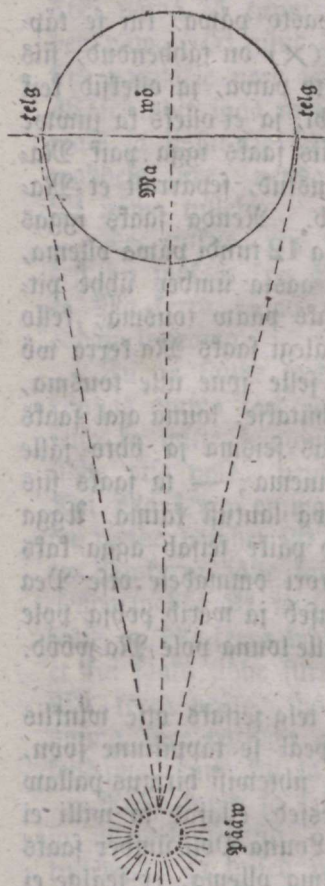

Seft Ma:kerra omma pitfergust rönteed käies ei seisa mitte omma teljega winklis wasto päwa, waid ta seisab pissut wilto wasto päwa, nenda kui se pilt näitab.

Seisaks Ma:kerra nenda wasto päwa, kui se täppilinne joon, kelle otsad ristiga (X) on tähhendud, siis seisaks temma otse winklis wasto päwa, ja olleksid keif päwad ühtepitko keif aasta läbbi, ja ei olleks ka suwwe egga talwe wahhetamist, sest siis saaks igga paif Ma:kerra peäl allati ühtewisi walgustud, sepärrast et Ma:kerra omma telje ümber kerab. Nenda saaks iggas paigas Ma:peäl 12 tundi ööd, ja 12 tundi päwa ollema, — ööd ja päwad olleksid keif aasta ümber ühhe pitkused; — kello 6 hommiko saaks pääw tousma, kello 6 öhto jälle loja minnema. Peäleegi saaks Ma:kerra wö peäl pääw igga hommiko otse selle jone ülle tousma, mis Ma:wööks ehk Politajaks hütakse, louna aial saaks ta seälsammas rahwa Pea otsas seisma ja öhto jälle sellesamma jone peäl loja minnema; — ta saaks siis keif aasta ümber otse kess taewa lautust käima. Agga nenda se ei polle mitte, waid päike seisab agga kaks forda aastas louna aial Ekwatori ommadele otse Pea otsas; ja pole aasta temma tousseb ja werib pohja pole Ma:wööd, ja teise pole-aasta jälle louna pole Ma:wööd.

Peäleegi, — kui Ma:kerra telg seisaks otse winklis wasto päwa, nenda kui pildi peäl se täppilinne joon, siis saaks Ma:wö paikades ifka ühtewisi hirmus pallaw päwa-paiste ollema, et innimesed, ellajad ja willi ei woiks siggida, — ja Pohja ja Louna-Poli ümber saaks jälle iggawest kanget talwe külma ollema, et seälge ei innimesed, ellajad egga willi ei woiks siggida, ja olleks agga kaks joont Ma:kerra peäl, (teine joon Ma:wö ja pohja-Poli wahhel, teine jälle Ma:wö ja Louna-Poli wahhel) kus lomad woiksid ellada ja willi siggida ja kus allati römüs suwwe-aeg saaks ollema: siis ei woiks ni paljo innimesi egga lomasiid Ma:peäl ellada, kui nüüd ellab. Se luggu olleks siis Ma:kerraga sepärrast, et päike siis Ma:wö kohhal allati otse ja sirgeste rahwa Pea otsa paistaks, agga Pohja- ja Louna-Poli mades päwa

joned jälle wägga wilto Ma peäle langeksid, — nenda kui se pilt selletab.

Se pilt näitab nüüd, kuidas luggu, kui pääw Ma-wö rahwale otse ja sirgeste Pea otša paistaks, ja kuidas päwa joned pohja ja louna Polide pole ifka ennam libbamiste ehk wilto Ma peäle langeksid, nenda et warri Polide liggi pitkemaks lähhäb. Ja kui pääw sirgeste innimeste Pea otša paistab, siis on temma paiste hirmus pallaw, agga kui temma wägga wilto paistab, siis ei anna temma suremat soja, nenda kui meie sedda talwe aial näme.

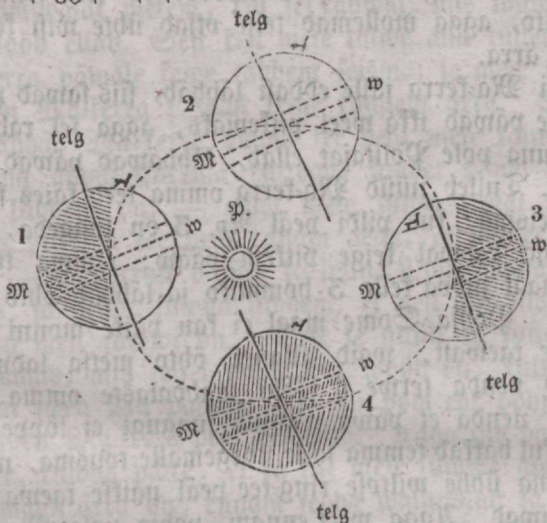
Sepärrast on nüüd Summal ommas sures tarkusfes sedda immelikkult nenda seädnud, et Ma-kerra telg libbamiste ehk wilto wasto päwa seisab; mis läbbi siis ka tulleb, et päwad aioti pitkemad, aioti lühhemad on, ja et talwe ja suwwi korda möda tullewad, — ja nenda saab Ma-kerra peäl ni paljo maad wiljalisfeks tehtud, et paljo ennam innimesfi ja ellajaid temma peäl laialt woiwad ellada. Sest nüüd ellab rahwas ni hästi Ma-

wööl, kui pohja ja louna pole senni kui jää merrede äre.

Panne nüüd sedda pilti tähhele, mis siin kõrwal te ise lehhekülje peäl seisab.

Se munna sarnane ring-joon tähhendab sedda teed, mis meie Ma-kerra päwa ümber käib, kess paigas pissut ühhe otša pole seisab päite, need nelli kerra, mis senna malitud on, tähhendawad meie Ma-kerra, kuidas temma talwe, kewwade, suwwe ja süggise aial päwa wasto seisab; ja need poled, mis on tribolisfeks tehtud, täh-

hendawad ö-warjo, ja need walged poled päwa-paistet. Need 4 joont, mis wilto Ferradest läbbi tõmmatud, tähhendawad Ma-telje, kuidas ta talwel, kewwadel, suw-
wel ja süggisel seisab.

Talwel seisab Ma-kerra telg nenda, et pohjapoolne telje ots päwast ärrapöördud on. Wata Ma-kerra ja temma telje seisust pildi peäl Nr. 1. Siin paistab pääw meile, kes pohja pole Ma-kerra peäl ellame, agga mad-
dalaste; pääw on lühhikenne, ö pitt. Wata kus se weike kirrif Ma-kerra peäle malitud on, seal on meie ello paik, kus päike talwel ennam ei touse, kui metsa ladwa förgussele; ja se rahwas, mis weel ennam pohja pole ellab, ei nä päwa ei nigi förgeste tousewad kui meie. Pohja-Some-maal ei touse siis päike mitte sug-
gugi monnel aial ülle metsa ladwa; ja weel ennam pohja pole Ma-telje ümber ei paista foggone päwa, pole aasta aega. Agga se eest on sel rahwal, mis tei-
sel polel Ma-wööd ellab, suwwi, päwad on neil pit-
kemad, ja louna-Poli ümber ei kau päike üks pool aasta aega ei foggone ärra.

Kui Ma-kerra omma ring-tee peäl ümber päwa eddasi lähhäb, siis lähhäwad ka päwad pohja rahwale pittemaks, agga louna rahwale lühhemaks; ja on siis Ma-kerra teed käies seina tulnud, kus pildi peäl Nr. 2

on luggeda, siis allustab pohja rahwa kewwade, siis on pääw ja ö ühte pitko keigile innimestele, kes sure Ma-kerra peäl ellawad, sest Ma-telg ei olle ei pohja-egga louna-otsaga päwast ärrapöördud; telg seisab ka kül wilto, agga mollemad telje otsad ühte wisi kangel päwast ärra.

Kui Ma-kerra jälle eddasi lähhäb, siis sawad pohja rahwale päwad ifka weel pitkemaks, agga sel rahwal, mis louna pole Politajat ellab, lähhäwad päwad lühhemaks. Tulleb nüüd Ma-kerra omma teed käies senna paika seisma, kus pildi peäl Nr. 3 on luggeda, siis on pohja rahwal keige pitkem pääw; temma touseb meie maal jubba kello 3 hommiko ja lähhäb öhto kello 9 loja. Pohja-Some-maal ei kau päike monni ö ei foggone taewast, waid allaneb öhto metsa ladwani, ja käib nenda terve ö läbbi maddalaste omma teed eddasi, nenda et päwa walguš suggugi ei löppe, ja hommikul hakkab temma jälle förgemalle tousema, nenda et temma ühhe wiltose ring-tee peäl näikse taewa ümber käiwad. Agga weel ennam pohja pole Ma telje ümber paistab pääw terve pool aasta ja ei kau keif suwwe aega ei foggone ärra. — Agga se wasto on siis ka Louna-Poli-rahwale talwe aeg, päwad lähhäwad lühhemalle, ööd pitkemalle, ja louna telje otsa ümber ei paista päwa pool aasta ei suggugi.

Tulleb nüüd Ma-kerra omma teed eddasi miñnes senna paika seisma, kus pildi peäl Nr. 4 on tähhendud, siis seisab Ma-telg jälle nenda, kui meie Nr. 2 jures olleme selletanud, siis on jälle pääw ja ö ühte pitko keige Ma-kerra peäl, siis allustab meile, kes Pohja pole ellame, süggise, agga Louna Poli rahwale allustab kewwade. Nenda käib siis Ma omma teed, kunni ta jälle senna seisma tulleb, kust ta hakkas käima, millal meil talwe ja teisel polel Ma-wööd suwmi on; — ja siis on Ma-kerra omma aasta reisi löppetanud, ja murretsetakse jälle uut Kalendrit, — ja allustab uus aasta.

Agga nüüd pange weel tähhele, mis polest Summal meile pohja-Poli-rahwale parremat forda on valmistanud, kui Louna-Poli-rahwale. Päike seisab nenda

fui pildi peäl nähha, mitte kess sedda munna-sarnast ring-teed, waid ennam ühhe otsa pole. Sest tulleb pohja Poli rahwale se kasso, et talwe üks paar nädalat nende jures lühhem on, ja se wasto suwwi üks paar nädalat pitkem, kui sel rahwal, mis louna pole Ma-wööd ellab. Sest kess meie talwe aial tulleb meie Ma-kerra päwale keige lähhem seisma, ja meie suwwe aial on Ma-kerra päwast keige kaugem ärra. Sepärrast lähhäb Ma-kerra omma tee peäl meie talwe aial lühhema aiaga (surema ruttoga) ümber päwa eddasi, et te lühhem on, — agga meie suwwe aial prugib temma pitkema tee peäl ennam aega, et ümber päwa saaks. — Sepärrast on siis ka louna Poli rahwa talwe pitkem, ja nende suwwi lühhem, et neil just siis talwe on, kui meil suwwi on. Sest se nüüd ka tulleb, et need maad, mis teisel polel Ma-wööd on, külmemad on, kui need Ma paigad, mis siin pool ehk pohja pool Ekwatorit Ma-kerra peäl seiswad. Agga siis panne ka tähhele, kuidas päike, et ta kül meie suwwe aial kaugem maast ärra on, ennam sedda walgustab ja sojaks teeb, sest et temma paiste otse ja sirgeste Ma peäle langeb. Sa olgo ka talwel päike meie Ma-kerrale paljo lähhem kui suwvel, ta siis ei anna ni paljo walget egga soja, sepärrast et siis päwa paiste ja joned wägga wilto Ma peäle langewad.

Nüüd moistad sa, armas luggia, ärra, mispärrast päwad aioti pitkemad, aioti lühhemad on, ja talwe, kewwade, suwwi ja süggise allati forda möda tullewad. Se tulleb keif sepärrast nenda, et Ma-telg wilto päwa wasto seisab, ja et Ma-kerra ühte modo ring-tee peäl kerates päwa ümber lendab.

Woid sedda luggu weel selgemaste kui pildi peäl nähha sada, kui sa sedda waewa wöttad ühhe sukka warda kess lõnga-kerra läbbi pista; panne agga siis pimmedas künalst kess laua peäle põllema, ja lauda kess tuppa; wötta omma sukka-warda keige ferraga kätte, ja hoia sedda kerra-telje libbamiste, nenda et peälminne warda ots küünlast ärrapöördud on; hakka nüüd ümber küünla omma ferraga, sedda kerates, käima, agga hoia

iffa warda nisamma wilto wasto künalt, kui sa tedda essite ollid seädnud: siis saad sinna nähha, kuidas pea ferra alluminne pool ennam saab walgustud, pea ferra ühtewisi saab walgustud, pea jälle saab ferra peälminne ennam walgustud ja wimaks seisab jälle ferra ühtewisi walgusfes. — Otse sesamma luggu on Ma:kerraga, muud kui pääw on otsato surem kui künal, ja Ma:kerra ülle wägga paljo surem, kui lönga:kerra.

Ma kohtadest ehk Tsonidest.

Et Ma:kerra telg ei seisa otse winklis wasto päikest, waid wilto, sest tulleb, et siin pool ja seäl pool Ma:wööd üksford aastas sui on, — agga Ekwatori kohtades on kaksforda sui, kui meil kewwade ja süggise on. Siis seisab seäl pääw otse Pea otsas, nenda et innimesse warri otse jalge al on; — need kohhad Ma:kerra peäl on wägga pallawad, ja neid nimmetakse sepärrast pallawaks Ma kohhaks ehk pallawaks Tsoniks, ja need maad ullatawad 23 frati*) mollemille pole Ekwatorit, ja need joned, kelle wahhel need pallawad kohhad on, hütakse päwa:pöri-joniks. Päwa:pöri-joned on need wiimsed kohhad siin pool ja seäl pool Ekwatorit, kus pääw üksford aastas otse Pea otsa tulleb seisma, ja kust temma siis jälle nagu taggasi pörab. — Pallawas Tsonis ellawad Mora ehk Neegri rahwas, musta nahhaga innimesfed. Siin ja seäl pool neid mollemid päwapöri jonesid on kaks parraja soja Tsoni, kellest kumbki 44 fradi lai on; nemmad on päwapöri joonte ja külma Tsonitte wahhel.

Nende parraja soja Ma kohtade sees kaub ja touseb päike iggal päwal, agga ei ialgi ei touse ta ni kõrgele, et temma löuna aial otse Pea otsas seisaks. Meie Liwlandi:Ma on nende made seast, mis parraja soja Tsonis leida, agga temma seisab jubba öiete hästi pohja pole, ja ei polle sepärrast mitte ennam ni soe, kui mu parraja Tsoni Ma, mis ennam löuna pole ullatab.

Wimaks on weel tähhele paäna kaks külma Tsoni,

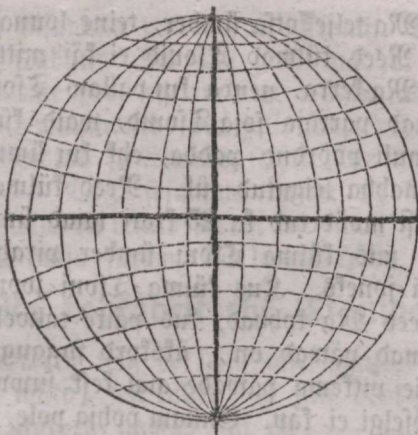
*) Mis üks kraat on, same ennam alla pole selletama.

teine pohja Ma:telje otsa ümber, teine louna Ma:telje otsa ümber. Need külmad Tsonid ei käi mitte laia wõ wisi ümber Ma:kerra, nenda kui pallaw Tsoon ehk ka need mollemad parraja soja Tsonid, waid külma Tsoon on kui kummuli pöördud padda, ehk kui ümmargusfest kartohwlist mahha leigatud tüf. Need külmad Tsonid on telje otsast moõdetud ka 23 krati laiad ümber Poli, ja se joon, mis külma Tsoni ümber pirab, hütakse külma:Tsoni:joneks. Kus külma:Tsoni:joon on, seal hakkawad need Ma kohhad, kus päike talwel, kui meie keige lühhemad päwad on, üksford suggugi ei touse, ja jälle meie pitkema päwade aial fest suwwe üksford suggugi ei õselgi ei kau. Ennam pohja pole, fest külma Tsoni, on pool aasta ühtepuhko ööd, teine pool aasta ühtepuhko päwa. Siin külmas Tsonis langewad päwa joned ni wilto Ma peäle, ja need Ma kohhad on se: pärrast ni külmad, et wilja seal ennam ei kaswa. In: nimesi on seal wägga wähhä leida, ja needki ellawad wasto parraja Tsoni pire:joont; — ennam pohja pole on iggawenne jä ja lummi — seal ei woi innimesed ennam ellada. — Külma Tsoni rahwale annawad kallad, ülged ja pohja:põdrad toito ja ihhofattet. — Kui Ma:kerra pind jaetakse kümne jausse, siis tulleb peaaego nelli jaggo pallawa Tsoni peäle, rohkeste wiis jaggo parraja Tsoni peäle, ja liggi üks jaggo külma Tsoni peäle.

Ette pole, kus teie igga kunningrigist ja rahwast fate öppima, seal tulleb teile ka selletada, mil wisi innimesed pallawal, parrasojal ja külmal Tsonil ellawad.

Meridianid ehk louna joned, ehk louna sihhid, ja hommiko joned ehk sihhid.

Et Ma:kaarti woiks teha, ja kaarti peäle selgeste tähhendada, kus paigas Ma:kerra peäl igga lin ehk mu paik on leida, siis jaetakse Ma:kerra pinda kahhe suguste joontega, kellest teised teistest risti läbbi käiwad, nenda et need joned Ma:kaarti ühhe wõrgo modo kattawad. Teised joned lähhawad otse ühhes sihhis Ma:wõõst läbbi Pohja:Polist Louna:Polist sadit, ja nim:

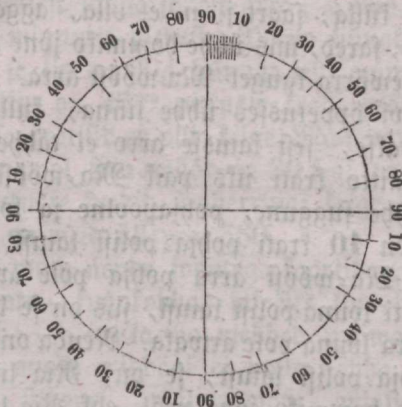

metakse Meridianiks ehk louna sihhiks; kellest jälle teised joned risti ja otse winklis läbbilähhäwad, nenda et nemmad siin ja seal pool Ekwatorit ühtepuhko õhto poolt hommiko pole ühhes sihhis ümber Ma-kerra eddasi miñnes omma otsadega jälle ühte jooksewad; need on need hommiko sihhid ehk joned. — Louna joned ehk Meridianid juhatawad keif need kohhad Ma-kerra peäl kätte, mis ühhes sihhis ehk jones louna Polist kunni pohja Polini seiswad, ja kellel ühtlasse selsam:mal filmapilgul louna aeg on. Agga need hommiko sihhid ehk risti joned juhatawad jälle keif need Ma-kerra kohhad kätte, mis ühhes sihhis õhto poolt hommiko pole miñnes seiswad, ja näitawad kui kaugel nemmad Ma-wööst ärra on. Need üllewel nimmetud päwä-pöri-joned ja külma-Esoni-joned on ka nisuggused hommiko joned, ja woiks neid mõttes weel otsato paljo ümber Ma-kerra tömmata ja kaardi peäle tähhendada, agga sedda ep olle tarwis tehha, sest et siis kaart liig-firjuks lähhäks. Neid tömmatakse enamiste ni kaugel teine teisest ärra, et ifka 10 krati wahhet on. Agga nüüd küssid sa:

Mis on kraat?

Targad innimesed on jubba wannast sedda seädust teinud, et nemmad iggäüht róngas: ehk ring:joont, olgo ta suur ehk weike, jaggasid 360 kradisise ehk jausse.

Kraat on siis kolmsadaaüeskümmes jaggo ühhest ringjoneft, ja iggaüks werand ringjoon on 90 krati suur.

Et nüüd ka louna joned ja hommiko joned, mis Ma:kerra ümber möttes tömmatakse róngad ehk ringjoned on, siis jaetakse neid ka 360 jausse ehk kradisse. — Ma:wö on ka nisuggune ringjoon, ja et temma peäl loetakse 5400 pennifoormat ümberringi, siis on igga kraat temma peäl 15 pennifoormat pitk. Igga kraat jaetakse (nisammoti kui kella tund) 60 minnutisse ja igga minnut 60 sekundisse. Igga louna jone ehk Meridiani peäl on ka igga kraat 15 pennifoormat pitk; agga hommiko joonte peäl lähhäwad kradid ifka wähhemaks, sedda kaugemalle nemmad Ma:wööst, kas pohja ehk louna Poli pole, ärralähhäwad, sellepärrast et ka hommiko joned isse Polide pole miñnes ifka lühhemaks sawad. Sedda woid sa sest pildist 23. lehhe külje peäl ärranähha; ehk pista sukka:warda lönga:kerrast läbbi ja tomba risti warda kerra peäle fridi ehk söega ümberringi joned, siis sawad warda otsade liggi joned lühhemad ollema kui kest kerra. Sesamma luggu on siis ka sure Ma:kerraga, kus need hommiko joned mollemitte Polide pole ifka lühhemaks sawad, ja sellepärrast ka need kradid nende peäl ifka wähhemaks.

Neid hommiko jonesid loetakse kradide järrel Ma:wööst pohja Polini, ehk Ma:wööst louna Polini. Päwa:pöri-joon on 23 krati Ma:wööst ärra, külma:Tsoni-joon on 67 krati Ma:wööst ärra, ja nenda woib ka

iggaühhest hommiko jonest arro anda, mitto krati temma Ma:wööst ärra on. Ühhe hommiko jone peäl woivad mitto liina, külla, saart j. n. e. olla, agga keif need liinnad, küllad, sared, mis ühhe hommiko jone peält leida, need on ühhewörra kaugel Ma:wööst ärra. Se on se, mis Sograhwi öppetuses ühhe liina, külla ehk sare laiusseks hütakse, sest laiusse arro ei tähhenda muud kui sedda, mitto krati üks paik Ma:wööst ärra on. Lais on kahhe suggune, pohjapoolne ja lounapoolne. Kui liinal on 10 krati pohja-polist laius, siis on se lin 10 krati Ma:wööst ärra pohja pole arwata; on liinal 10 krati louna-polist laius, siis on se lin 10 krati Ma:wööst ärra louna pole arwata. Nenda on Ria liinal 57 krati pohja-polist laius, se on, Ria lin on 57ma pohja-pooltse hommiko jone peäl, ehk Ria lin on Ma:wööst 57 krati ärra pohja-pole miina. — Tartu liinal on 58 krati, 25 minnutit pohja-polist laius ja et Perno-liinal ka 58 krati, 25 minnutit pohja-polist laius on, siis on mollemad liinnad ühhewörra kaugel Ma:wööst ärra, ehk nemmad on sellesamma hommiko jone peäl. — Talliinal on 59 krati 28 minnutit pohja-polist laius, se on, Talliinaast loetakse 59 krati 28 minnutit Ma:wöni.

Et neid louna jonesid ka sedda wiisi woiks luggeda, kui hommiko jonesid loetakse, siis on targad mehed sedda seädust teinud, et üks louna joonte seast peab esimesenne ollema, kellest nüüd hakkatakse ka need teised louna joned luggema. Sefinnane esimesenne louna joon on se, mis Werro (Ferro) sare ülle, liggi Ahwrikama randa, lähhäb, ja temmast sadif loetakse ifka hommiko pole keif teised louna joned kradiide järrel. Monni joon on 20, monni 50, monni 80 krati Werrust, se on esimesest louna jonest, ärra j. n. e. Se on, mis Sograhwi öppetuses pitkussseks hütakse. Ühhel louna jonel on 50 krati pitkust, kui temma Werro sarest 50 krati hommiko pole seisab, ja sel liinal, küllal, sarel, mis sellesamma louna jone peäl seisab, on siis ka 50 krati pitkust; sest pitkusse arro ei tähhenda muud kui sedda, mitto krati üks lin woi mu paik esimesest louna

jonest hommiko pole seisab. Nenda on Ria liinjal 42 frati pitkust, se on, Ria lin seisab 42 frati hommiko pole esimesest louna jonest ärra; Tartu liinjal on 44 frati, 23 minnutit pitkust; Perno liinjal on 42 frati pitkust, ja se lin on Ria liinaga sellesamma louna jone peäl. Tallin on 43ma pitkusse fradi peäl.

Laiusse fratidid ep olle keige Ma-kerra peäl ennam, kui 90 siin pool Ma-wööd ja 90 seäl pool Ma-wööd, agga et pitkusse fradid ümberringi keige Ma-kerra loestasse, siis on neid üllepea 360.

Nenda woib nende joontega kaartide peäl öiete selgeste näidata, kus kohhas ial üks lin ehk külla, ehk järw seisab; — ja laewa mehhed woiwad laia merre peäl, kus muud middagi ei polle nähha, kui wessi al ja taewas üllewel, wäljaarwata, misugguse merre paiga peäl nemmad just on. Se peäle on isse-riistad seätud, misga sedda kunstlikko arwo woib wötta.

Et meie Ma-kerra 24 tunniga üksford isseennese ümber kerab, ja temma peäl 360 frati ehk louna joont arwatakse, siis tulleb temmal ühhes tunnis 15 frati kääia, — nenda et neil innimestel, kes meilt 15 frati hommiko pole ellawad, päike hommiko terwe tund warreminne touseb, kui meil, ja meil jälle terwe tund warreminne touseb, kui neil, kes 15 frati meie tagga öhto pole ellawad.

Ma-kerra kuiud ehk kaartid.

Siit sadik olleme Ma-kerra käimist ja keramist, ö ja päwa muutmist, — Ma-kerra telje seisust päwa wasto, Ekwatorit ja muid nisuggusid asjo ärraselletanud löngakerra küljes. — Saksa folides, kus ennam rahha folitamisse ja ramatude ja foli riistade peäle woib kulutada, prugitakse se tarwis Ma-kuiosid (Globen). — Reed on ümmargused kulid, paksust pabberist tehtud, kellest üks warras telje modo on läbbi pistetud, — nenda et telje möllemad otsad ühhe wast-rönga sisse on seätud sel wisil, et Ma-kerra kuiu omma teljega woib kerotada. Selle Ma-kerra kuiu peäle on keik maad

ja merred ja suremad jõed malitud, ja Ma-wõ ja päwa-põri, ja Poli- ja louna- ja hommiko joned tähhendud. Selle riistaga woib keif paljo parreminne ärraselletada, kui lõnga-kerraga, ja olleks wägga hea kui igga firriko kolis nisuggust riista olleks ollemas.

Peäle sedda tehakse ka Ma kaarta. Kende peäle on siis keif malitud, mis ja kuidas ta Ma peäl leida, keif maad ja merred, keif suremad mäed, järwed, jõed ja liinad, peälegi on igga riik omma piirtega üllestähhendud, ja et need louna ja hommiko joned kradide arroga ka kaardi peäle tõmmatakse, siis woid sa kohhe ärranähha, mis Tsonis, külmas woi pallawas woi parrajas, monni lin ehk Ma-paif Ma peäl on ollemas. Muud kui ni paljo on igga kaardi jures tähhele paäna, et Pohja-pool ifka üllewel ja louna pool al on, ja et õhto pool pahhemal ja hommiko pool parremal käel on. Kaart panneb ühhe weikse pabberi lehhe peäl suurte made ja merrede laiad piriid so silma ette, naggo igga moisa ehk tallo kaart temma põllo- ja metsa maad ja pired sulle ärraselletab.

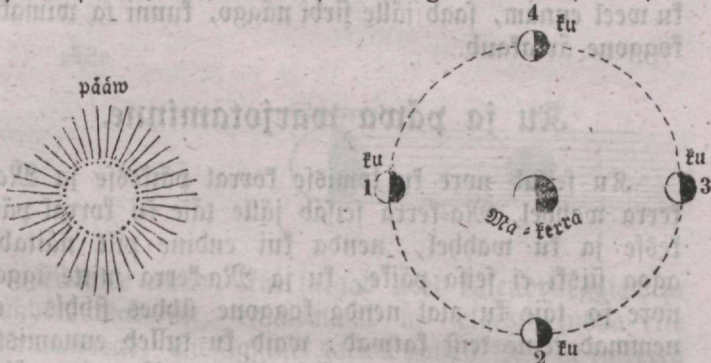
Ku käimissest.

Müüd teame, kuidas Ma-kerra keerdes päwa ümber lendab taewa lautuses, ja kuidas sest tulleb pääw ja õ, — sui ja talwe, — pallawad, parrajad ja külmad Ma kohhad ja muud nisuggust. Pängem siis ka tähhele neid näitmissi, mis meie ku küljes nähha, ja kust need tullewad.

Kenda kui üllewel ütlesime on ku Jummalast Ma-kerra seltsimehheks lodud. Temma on meist 51,000 pennikoormat kaugel, ja 29 päwa ja 12 tunniga Ma-kerra ümber käies lähhäb temma ühtlasse Ma-kerraga aasta päwades ümber päifest. Ku näitab Ma-kerrale ifka seddasamma palget ehk külge — sest temmia taggumine külge ei polle meil ialgi nähha olnud. Sest teame siis ka, et temma 29 päwa ja 12 tunniga agga üksford isseennese ümber keerleb. Ku peäl on

siis üks pääw püsnut ennam kui kaks nädalat püff, ja nisammuti üks ö püsnut peäle kahhe nädala püff.

Kust se nüüd tulleb, et ku mitte ühtewisi meile ei paista, waid pea kaub, pea jälle kaswab, pea wähheneb, pea jälle kaub? Se tulleb sest, et ku Ma-kerra ümber käib; ja et ku walguš muud middagi ei polle, kui päwa paiste, mis temma peäle langeb. Wata sedda pilti.

Selle pildi peäl leiad sa päikest, — Ma-kerra ja temma ümber üks ring-joon nelja weikese ferraga, mis pool walged, pool mustad on ja kuud tähendawad. — Se ring-joon, mis peäl need ku-kerrad on nähha, tähendab sedda teed, mis ku Ma-kerra ümber käib. — Kui ku omma tee peäl Ma-kerra ja päwa wahhel tulleb seisma, nenda kui Nr. 1 pildi peäl näitab, siis luakse noor ku, siis ei paista ku meile mitte sugugi; sepärast, et pääw temma taggumisse pole peäle paistab, mis Ma-kerrast on ärrapöördud. Monne päwa pärrast, kui ku hommiko pole omma tee peäl on eddasi läinud, siis same öhto aial jubba üht ärekest sest päwa-paistusfest temma peäl nähha, nenda et ta meile paistab kui sirp. Kui ku omma tee peäl eddasi miinnes Ma-kerra wasto nenda tulleb seisma, kui Nr. 2 tedda näitab, siis on se kitsas sirp jubba ni laiafs läinud, et meie poolt kuud näme; siis on essimenne werand täis sanud. Se tulleb sest, et meie päwa-paistet, mis ku peäle langeb, agga polelt näme. Kui nüüd ku ifka eddasi miinnes ja seläbbi weel ennam kaswades, nenda kui Nr. 3 näitab, seisma tulleb, et Ma-kerra temma ja

päikesse wahhele jääb, siis same täit päwa-paistet nähha, mis ku peäle langeb, ja ütleme et ku on täis. Rööd hakkab ku omma tee peäl jälle eddasi miñnes — wähenema, ja kui ta nenda wasto Ma-kerra tulleb seisma, kui Nr. 4 al näikse, siis on jälle meie filmis werandit kuud nähha, sepärrast et meie agga poolt päwa-paistet näme, mis ku peäle langeb. Eddasi miñnes wähheneb ku weel ennam, saab jälle sirbi näggo, funni ta wimaks foggone ärrakaub.

Ku ja päwa warjotaminne.

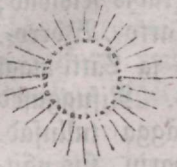
Ku seisab nore ku lomisse korral päikesse ja Ma-kerra wahhel, Ma-kerra seisab jälle täie ku korral päikesse ja ku wahhel, nenda kui endine pilt näitab; agga siiski ei seisa päike, ku ja Ma-kerra mitte iggal nore ja täie ku aial nenda foggone ühhes sibhis, et nemmad teine teist katwad, waid ku tulleb ennamiste pisfut kõrwale seisma pea ühhe, pea teise pole peäle, nenda et päwa-paiste möda peäseb. Kui monnikord juhtub et ku omma tee peäl, mis tal ümber Ma-kerra on käia, nenda seisma tulleb, et ta otsekohhe ühhes sibhis Ma-kerra ja päwa wahhel on, siis kattab temma päikest meie filmade ees finni, — siis on päwa warjotaminne. — Se ei sünni ei ialgi muido kui nore ku lomisse korral. — Woib ka olla, et päwa warjotamisese aial ku nenda seisab, et ta päwa-paistet agga osfalt finnikattab ja osfalt mödalasseb, siis näikse nago tükki päikesse küljest ärraleigatud ollewad.

Kui ku jälle nenda tulleb seisma, et Ma-kerra otsekohhe ühhes sibhis päwa ja ku wahhel on, — siis langeb meie Ma-kerra warri ku peäle, ja päwa-paiste kaub ni kaua ku peält ärra, funni Ma-kerra ku eest ärra on läinud, ja se on ku warjotaminne. Se ei sünni muido kui täie ku aial. Monnikord ei sa keik ku ärrawarjotud, — ja se tulleb sest, et siis Ma-kerra ei seisa otsekohhe sibhis päwa ja ku wahhel, sellepärrast peäseb päwa-paiste jault Ma-kerrast möda, ja walgustab muist kuud ärra.

Se pilt selletab päwa ja ku warjotamist.

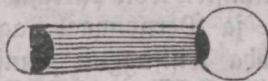
Päwa warjotamine

päaw

ku

Ma-kerra

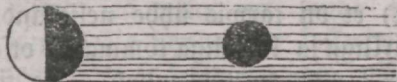
Ku warjotamine

päaw

Ma-kerra

ku

Waatke nüüd, kui targad need kalendriteggiad ja tähetundiad on, et nemmad ni selgeste jubba ette ärrateadwad, mis suggusel taewa paigal Ma- ja ku-kerra omma tee peäl seisma tulleswad, et nemmad ühhe ehk mitme aasta peäle woiwad ettefulutada, mil päwal, tunnil ja minnutil päwa woi ku warjotamine saab ollema, — ja kui kaua päike ehk ku saab ärrawarjotud, ja kas päwa woi kuud koggone ehk agga jault ärrawarjotakse.

Päwa-uur ehk tunni-pak.

Siin tahhame Ma-rahwale ka õppetust anda, kuidas ennesele woiwad päwa-uri teha, mis ikka õiget päwa-tundi näitab, nenda et tasko-urid temma järrel õiendaksse.

Kui Ma-kerra ei olleks ümmarguseks, waid tasfaks sobud, siis olleks rummalalgi mehhel kerge asji päwa-uri teha; agga et Ma-kerra ümmargunne on, siis on päwa-uri seädminne kunstlikum, ja on tarwis, iggal maal nendasuggust uri teistwisi seada. Et päwa-uri seädminne ni kunstlik on, ja sest et selle tarwis jubba suremat tarkust waja on, mis ses weikeses ramatus ei woi anda: siis tahhame siin ühhe päwa-uri munstrit anda, mis järrel iggäuks hõlpsaste woiw ennesele päwa-uri teha. Se munster on tehtud Tartu linnas ja nende

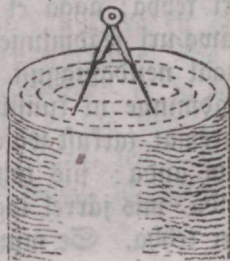
kohtade peäle, mis hommiko ehk õhto pole Tartu linnaga ühhes hommiko jones ehk laiusse fradis seiswad; ja sedda munstrit woib parrajaste pruvida Tarto-, Wörro-, Willandi- ja Perno-maal; agga Tallina- ja Lätti-maal olleks jubba teistsuggust munstrit tarwis. Nisuggused päwa-urid olleksid maja-piddamiseses wägga tullusad. Kui pääw paistab ja pilwed tedda ei warju, siis näitwad päwa-urid täis tundi, poolt ja werand tundi.

Kui päwa-uri tahhad seäda, siis panne tähhele: 1) et on tarwis ühhe neljakandilisse laua peäle joned sirfliiga ja linealiga tõmmata, otse nenda kui siin munstri peäl ette on tähhendud. Te siis esüte ühhe punkti, ja panne teist sirfli-jalga selle punkti peäle, agga teise sirfli-jallaga tõmba sirkli joned ni kangel punktist ärra, kui munstri peäl on tõmmatud. Siis jagga sedda sirkli joont, kus allumeses otsas O on tähhendud, sirfliiga nisammote kui munster näitab, ja tõmba kesk-punktist linealiga õiged joned läbbi sirkli jone. — Pittemad joned, kelle otsas tunni-numrid on kirjutud, näitwad täis tundisid; lühhemad joned näitwad poled ja werand tundisid.

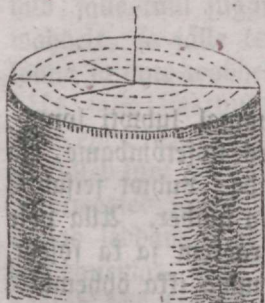
2) Sedda päwa-uri lauda panne allumesse polega, mis peäl ühtegi joont ei olle, lodi järrel ühhe lühikesse samba otsa, mis Ma sisse kõwwaste on seisma pandud.

3) Seä sedda päwa-uri lauda seddawisi samba otsa, et keskpäwa joon, mis nole otsaga on tähhendud, otse pohja pole näitab.

4) Et keskpäwa jone otse pohja pole woiksid seäda, siis te — enne kui uri lauda samba otsa finni panned — mitto sirkli joont samba otsa peäle, nenda et keid need sirkli joned ühhe keskpunkti ümber jooksewad. Kui sirkli-jalla kesk-punktist wälja wõttad, siis panne ühhe sukka-warda keskpunkti sisse püsti seisma. Siis wahhi enne lounat, kui warda warjo ots ühhe sirkli joneni putub, ja te sinna kohta ühhe märgikesse. Pärast

kestpäwa wahhi jälle, ja kui warda warjo ots jälle sesamma sirfli jone ni yutub, siis te sennasamma jälle ühhe märgikesse. Nüüd jagga sirfliiga mollematte warjo märgikesse wahhet poleks; wötta warda wälja ja tõmba linealiga õiget joont läbbi keskpunkti ja läbbi se punkti,

mis keskkel warjo otsa märgide wahhel on. Siis näitab se õige joon otsekõhhe ühhe otsaga põhja pole, teise otsaga louna pole. Nüüd seä päwa-uri lauda se jone peäle nenda, et keskpäwa joon õiete se keskpäwa jone peäle tulleb seisma, mis samba otsa peäle on tõmmatud; ja siis panne päwa-uri lauda kahhe naelaga

samba otsa finni, et ta ennam ei ligu.

5) Wimaks seä Tseigerit (uri-raag), mis heaste munstri tseigeri järrele on tehtud, päwa-uri peäle nenda winklis üllesse, et kolm terrawat jalga päwa-uri laua sisse finni jäwad, ja et tseigeri allumenne nurk, mis ristiga on tähhendud, otse päwa-uri keskpunkti peäle tulleb seisma, ja et allumenne tseigeri joon otse keskpäwa jone peäl seisab, seäl kus pildis keskpäwa joon paksem on. — Se tseiger olgo karrast tehtud.

Kui nenda holega päwa-uri ennesele teed, siis tseigeri warri näitab sulle igga tundi ja werand tundi, kui agga pääw isse paistab.

II. Jaggo.

Mailma lodud wisist.

Sütsadil olleme mailma näggo, temma liikumist ja käimist teiste tähtede seas tähhele pannud; — et meie nüüd isseärnanis omma Ma-kerraga tutwaks saaktime, siis tahhame monda immelikko lodud-asja ja wisi temma peäl ärrafelletada.

Meie Ma-kerra küljes on isfeärranis kolm lodud-asja tähhele panna, kelle sisse Summal üht imme-wägge on pannud, mis nago keige mu lodud-asja allus on, ja ilma kelleta ei ühtegi woi olla egga ellada. Reed on: 1) Luhwt ehk öht woi seisaw tuul, 2) wessi, 3) Ma. Reist tahhame siis räkida.

A. Luhwt.

Meie Ma-kerra ümber on Summal luhwti lonud, mis meie iggal silmapilgul hingates sissetömbame, ja ilma kelleta ükski loom ei woi ellada. Luhwt seisab 8 pennikoormat kõrguti keige meie Ma ümber. Alla pole wästo maad on luhwt pakssem ja raskem ja ka sojem, ennam üllesse taewa pole lähhäb temma ikka öhhemaks, fergemaks ja ka külmemaks. Luhwti jures on esmalt tähhele panna:

Tuul.

Kui luhwt ei seisa paigal, waid kui ta ligub ehk jookseb, — siis tunneme sedda ärra ja nimmetame sedda tuleks. Kust tuled ehk luhwti liikumised tulleswad, ei polle selgeste teada; — agga wist nemmad tulleswad ennamiste sest, et paigoti ja aioti luhwt kas külmemaks woi sojemaks lähhäb. Sest kui luhwt sojemaks lähhäb, siis wennib temma keigipiddi laiemaks, ja kui temma külmemaks saab, siis lähhäb temma jälle koomalle. Kui luhwt parrajalt ligub, siis hütakse sedda tuleks, ja parras tuul jookseb ühhe sekundi aiaga 16 jalga maad ärra. Kui luhwt sure wäega ligub, nenda et ta 50 ehk 60 jalga ühhes sekundis eddasi jookseb, siis hütakse sedda tormiks. Et kül torm meie maal ja üllepea Eüropa maal monnikord ni fangeste puhhub, et ta sured puud kakkimurrab, ehk keige jurega maast wälja-fisjub, — ei ta siiski meie maal ni fangeks ei sa, kui Asia, Ahwrika ja Amerika-maal; seäl temma jookseb monnikord ühhe sekundi aiaga 120 jalga maad eddasi, ja wisab ka kindlaste tehtud honed ümber. — Meie pohja-mades on tuled wägga heitlikkud, pea puhhuwad

nemmad siit, pea seält, agga pallawa mades Ekwatori ümber, päwa-pöri joonte wahhel, puhhub keik aasta otsa ifka üks tuul, ja sedda nimmetakse Passat-tuleks. Siin pool Ma:wööd puhhub Passat-tuul hommiko ja pohja wahhelt, seäl pool Ma:wööd puhhub Passat-tuul louna ja hommiko wahhelt; Idda-India-maal puhhub jälle tuul süggisest kewwadeni hommiko ja pohja wahhelt, ja jälle teine pool aasta kewwadest süggiseni louna ja öhto wahhelt; sedda tuult nimmetakse Monsu-niks; jälle isse-tuul puhhub Ahwrika-maal, mis Kamfi-niks ehk Samumiks hütakse. Sel tulel on weewli hais, ta tulleb sure praggina ja tolmoga ja on wägga pallaw. Innimesed ja ellajad, kes tedda sissetömbawad, surewad seddamaid ärra ja nende kehhad lähhawad rutto mäddanema. Kui Samum hakkab tulles, siis punnastab keik taewas seäl pool, kust ta tulleb, ja innimestel ja ellajattel on suur hirm; ei polle siis muud abbi, kui et nemmad ennast kõhhuli mahhawiskawad ja suud Ma liggi pannewad; ja et nemmad kül sedda tewad, siiski lõppeb nende joud sest pallawast tulest, mis neid higgitsema ja wärrisema panneb. Samum ullatab ka, kui ta puhhub, ülle merre Güropa, nimmelt Italia ja Spania male, — agga seäl ta ei olle ennam ni pallaw egga kahjolit ja käib Güropas Siroffonimme al.

Hiilgawad näitmissed luhwti sees.

Kust nemmad tulles, ei tea kül innimesed selgeste; nende seas on tähhele panna:

Wirmalissed ehk pohja-walgus,

mis meie maal ka monnikorda on nähha, keige ennamiste talwel ja sure külмага. Monni ütleb, et nemmad södda ehk muud suurt õnnetust tähhendawad, agga se on äbbauß. Pärriis pohja-maal on neid wägga saggedaste nähha; nemmad paistawad kui koido aim ja andwad seäl, kus mitto näddalat päwa suggugi ei touse, pitkä ö aial walgust; agga siiski ei olle ni rahholikkud paigad mailmas ollemas, kui need pohja-maad. — Woib olla, et wirmalissed ühhed walgussed on, mis wahhest

Elektri:wäest tulleswad (sedda same Wisika öppetuseses selletama).

Pisfo:hand ehk puuk.

Pugid on ühhed tullised kulid, mis sure ruttoga taewa lautussest läbbilendawad, saggedaeste ka katti-lähhäwad ja nago tulle seddemed wäljawiskawad; monnikord langewad nemmad sure pragginaga mahha; — juhtub siis ka, et leitakse raua:sarnatsed kiwwid, mis sure wäega kuffudes üks paar jalga ma sisse löwad. Kui nemmad sures förges ilmutwad, siis on nemmad kui tähhekesed nähha, mis rutto jooksewad ja kauwad. Meist Pisfo:hannatest on jälle äbbausfliffutte innimes:tele paljo jutto ja ütlewad neid noia tö ollewad, kes wilja ärrakandwad. Monni noid kidab rummala rahwa wasto, nago woiks temma Pisfo:handa tehha, et rahwas tedda kardaks ja temmale melehead teeks. Agga Pisfo:hand ehk puuk ep olle innimesse egga kurja waimo tö, — waid ta on ühhe Summalast lodud wäe näitminne, et kül innimesed temma pohja weel ei olle leidnud.

Mitmesuggused hiilgawad rönkad ja plekkid on ka monnikorda päikesse ja ku ümber luhwti sees nähha. Need tulleswad sest, et luhwti sees kogguwad mitmesuggused aurud, kellest päwa ja ku walgus monnikord läbbikäib. Keif nisuggused hiilgawad näitmissed, mis luhwti sees näikse, pannedad äbbausfliffud innimesed kartma ja tühja mötlemä. Agga kes Summalat ussub ja kardab, sel ei polle neid egga middagi karta, waid temma römustab Summala immeteggudest, sedda teades, et mailm on täis immet, mis meile Summala tarkust, wägge ja heldust peab üllestunnistama.

Wessised näitmissed luhwti sees.

Wessi aiab ühtepuhko auro ja löhna soja päwa:paistes wälja, mis luhwti sisse üllesjelähhäb ja ennast luhwtiga seggab, luhwtist jälle ärralahkub ja mahhalan:geb. — Sest tulleswad keifsuggused näitmissed luhwti sees, keif uddud ja pilwed.

Pilwed

ei polle muud middagi kui uddud, mis luhwti sees kõrgesse on tousnud, nenda kui sedda woõral maal kõrge mäggede peäl woib nähha, mis onna harjaga ülle taewa pilwed ullatawad. Pilwed andwad wihma, kui luhwt üllewel kõrges jahhedaks lähhäb; sest siis koguwad keif weikesed wee rasofesses kokko ja tibbawad tilga wisi mahha, et nemmad suremaks ja raskemaks on sanud. — Kui luhwt aegamõda külmaks lähhäb, siis külmetawad wee tilgakesed ärra ja tulleb lund mahha. — Kui üllewel kõrges üks luhwti ford juhtub järsko külmaks minnema, siis tulleb rahhet mahha. Se sünnib ennamiste pittse läbbi. — Kaste ei tulle mitte nenda kui wihm üllewelt üllema luhwti korra seest, waid allumisest korrast; aurud tousewad soja õhto ehk soja õga Ma seest ja langewad, kui ilm päwa lojaminnemisse ja tousmissa aial jahtub, kui kaste Ma peäle. Kui kastet hästi on mahhatulnud, siis tähhendab ta ikka head ilma. Sojal maal, kus pissut wihma saddab, on kaste paljo rängem, kui meie paigus, ta kossutab keif wilja ja kastab maad monnikord kas täi jalga süggawalle. — Uddo touseb weest ja wessifist kohtadest; — kui temma ülleslähhäb, siis saab temma pilweks ja annab wihma. Kas uddo on tousnud woi mahhalangenud, woib, kui tedda filmaga ei polle nähha, ka pu-lehtedest ärratunda. Kui lehhed alt poolt on niisked, siis uddo on tousnud; agga kui nemmad alt poolt kuiwad ja peält niisked, siis on uddo mahhatulnud ja on pouda lota. Kui uddo woi kaste külmetab, siis hütakse tedda härmaks ehk hallaks. Keif need wessifed näitmissed luhwti sees on ennamiste neil paigul nähha, kus weel paljo metsa leida. Monne sare peäl pallawal Ma-Esonil, kus keif metsad innimeste holetusse läbbi on ärrahäwitud, ei sadda ennam ei ialgi wihma.

Wee-püksid ehk wee-sambad on ühhed immelikkud näitmissed merre peäl. Monni

tulispaß panneb wet fema ja kobbisema ja tombab tedda samba kombel püsti, ja ennamiste allaneb siis ka üks paß pilwe taewast ja ühhendab ennast nenda wee-sambaga, et ta alt ja üllewelt laiem ja keskelt kitsam on. Seest on ta önes ja weßi lähhäb krui wisi kerates üllesse. Nisuggune sammas lähhäb merre peäl keige pilwega eddasi, kunni temma lõhki lähhäb ja weßi merresse taggasi langeb. Laewamehed lastwad neid sure tükkiga lõhki, sest kui nisuggune sammas laewa peäle tulleks, siis olleks laew otsas. — Ka kuiwa Ma peäl, keige ennamiste suurtes liwa-merredes pallawal maal, on neid sambaid nähha, mis liwa ülleskeerlewad. — Meie maal on sedda ka monnikord weikelt nähha ja hütakse tulispaßaks ehk tulispeaks. Need näitmissed tuulewad ennamiste tassase ilmaga, kui tuult ei polle, äkkitselt, kui luhwt ühhes paigas forraga sojaks lähhäb, ja ümberingi külmemad lõhnab kofkolõwad.

Wessised ja ühtlasse ka hiilgawad näitmissed luhwti sees.

Nende seas on tähele panna wikkeraar ja müristäminne. — Wikkeraart näme agga siis taewas, kui meie selja tagga pääw selgeste paistab ja filmade ees wihma saddab ja paß pilwe taewast finnikattab. Päwa joned sawad siis wihma tilgade peäle paistes ja nende läbbi minnes lahjutud, et nemmad mitme karwa paistawad. Sest päwa-paiste on mitmest wärwidest Summalast kofkopandud, ja sinna woid ka isse päwa-paistet lahjutada ja temma illusat mitmesuggust karwa nähha, kui sa päwa-paistet pakstust kolme küljega klasi tükkist lassed läbbiminna. Siis näikse seinä peäl keiksuggu elledaid wärwitud jonesid, ja alt poolt hakfades on essimenne joon punnakas-sinine, siis sinine, siis rohhelinne, siis kollane, siis kollakas-punnane, ja wimane üllewel on selge punnane, just needsammad wärwid, mis sa wikkeraarist nääd. Monnikord on kaks wikkeraart, teine teise üle nähha, siis on üllem allumise wasto-palle, mis wihmatilfadest nago peeglist

taggastulleb, sepärrast ei olle ta ka mitte ni selge kui alluminne, ja temma jures on ka siis need wärwi joned teisiti pöördud, nago ialgi peegli wasto-palle luggu on, sest temma jures näme punnast wärwi al ollewad, agga punnakas-sinnist üllewel.

Wälk ja mürristamine

on üks Elektri-wäe näitminne. Se Elektri-wäggi on üks immeliwäggi, mis Summal Ma-kerra ja luhtwi sisse on lonud. Weikelt woib innimenne ka mürristamist järrele-tehha Elektri-massinaga, kellega Elektri-wägge kokkoforjatakse. Sedda Elektri-wägge ärratakse oörumisse läbbi. — Kui sa ühhe kuiwa willase nartsoga kas waiko woi weewlit, kirjalaffi woi klasi oörud, siis näitawad need nimmetud asjad üht wägge, pabberi tükkikeisi ja karwakessi ennese pole tommates. Et sedda jubba wannast aiaft Pernsteinist ehk merre-kiwwist ärranähti, mis Krefa kele Elektron nimmetati, siis anti ka selle lodud wäele nimmi Elektri-wäggi. — Kui suurt klasi-tükki, ehk waiko ja kirjalaffi, mis sure taldreko wisi kokko fullatud on, willase nartsogo köwwaste oörud, siis tullewad ka pissokessed säddemed wälja, ja sinna kuled neid nattofeste fraggisewad. Seddasamma nääd ja kuled, kui kuiwa ilma aial musta kassi nahka pimmedas kohhas käega sillitad ja oörud. Ja nisammote on mitto mu asjade sees Elektri-wäggi, mis ennamiste nende sees nago sallajas maggab, agga aioti oörumisse läbbi ehk mu wisil nende seest ärratakse, ja siis säddemette ja fraggisemisega wäljatulleb. — Wisika ramatus, mis lodud asjade wäest rägib, saad sest-sinnastest Elektri-wäest laiemat õppetust.

Kui on palju Elektri-wäggi luhtwis, Ma sees ehk pilwedes foggunud, siis tulleb temma tulle ja kraaksumisega wälja. Sedda näme ja kuleme mürristamisse jures. — Wälk on Elektri-tulle sädde, mis pilwest wäljalöök. Ei tulle mitte keit wälgud pilwest Ma peäle, waid surem jaggo lähhäb förwale teiste pilwede sisse, ehk ka üllesse. Wälk, mis mahhatulleb, löök ennamiste förge asjade sisse, ni kui torni, pu ja nendesarnaste

asjade sisse, ehk ka raua, wasse ja mu metalli sisse. Sepärrast ei pea innimenne kõwwa mürristamisse aial mitte kõrge pu alla ehk heina kuhja warjo alla pöggenema, sest et wälk möda pu ehk kuhja minnes pea temma peäle kargab. Agga sesamma pärrast on ka wälgo wardad tullusad asjad; sest kui ühhe hone harja peäle raudwardad pannakse, ja warraste külge kinnitakse raudpaela, mis kattusse ja seina möda Ma sisse lähhäb: siis ei lö wälk mitte hone sisse, waid se warda sisse ja lähhäb möda warda Ma sisse, kus temma ennam kahjo ei woi tehha. — Kui wälk pilwest wäljalööb, siis sünnib ühtlasse suur paukumine, ja sest et Ma ja tae was wastokostwad, on temma heäl ni pitkalinne ja wennitud, kui mürristamisse jures kuleme. Kui wälk ja pauk ühhes on nähha ja kuulda, siis on mürristamissee pilw otse Pea kohhal. Sedda surem wahhe pitkse ja paugu wahhel, sedda kaugem on mürristamissee pilw. Iggaüht kae sone peksmist, mis wälgo ja paugu wahhel woid luggeda, arwatakse ühhe wersta maad tähhendawad, mis mürristamissee pilw sünnust weel kaugel on.

Kuiwad walgud ehk pälk

on nõdrum Elektri wäe näitminne, kui wälk. Temma walgust nääd kül, agga temma mürrinat sa ei kule. Meie maal on kuiwad walgud ennamiste nähha, kui raske mürristaminne on mödaläinud. Rahwas ütleb, et kuiwad walgud enne aiga wilja walmistawad, ja ka monned targemad innimesed ütlewad nenda ollewad.

B. Wessfi.

Ma-kerra pind on muist kuiw Ma, muist wessfi. — Wet on rohkeste 2 jaggo Ma peäl, se on, temma kat tab liggi 7 miljoni □ pennifoormat maad; kuiwa maad ep olle ennam Ma-kerra peäl ollemas, kui kolmas jaggo, se on 3 miljoni □ pennifoormat. Wessfi on kahhesugune, — merre-wessfi, mis kibbe solane, ja hallika, jõe ning järwe-wessfi, mis magge.

Merri.

Merre süggawus on mitmesüggune; monnes paigas kannab temma süggawus ühhe pennifoorma, agga ennamiste ei polle temma mitte ni süggaw. Temma sees on mäed ja orrud leida ja temma pohhi on ka mitmesüggune, kas litwane, woi mädda, woi kaljo pohhi. Merri pirab ümber keif maad. Suremad kuitwa Majaud, mis merrest ümberpiratakse, nimmetakse kindlaks maaks, wähhemad sareks. — Merre-wessi on mitme karwa, ennamiste sinnikas-rohhelinne, — agga monnes paigas punnab merri, ehk on kollakas, mõnnes elle rohhelinne peaaego kui orras, monnes jälle ni selge kui klaas, et laewa-mehhed merre pohjas keif rohjud ja lilled selgeste näwad, mis seäl kaswawad, ja need lomad, mis seäl ligutwad. Monnes paigas näitse merri waiksel ö aial hülgawad, — se tulleb wist elektri-wäest ehk ka ühhest weikese loma feltst, mis sures hulgas wee peäl ellab.

Sunnimesed ei woi merre-wet jua, sepärrast wõt-wad laewa-mehhed ifka maggedat wet kasa; ja kui wessi otsa lähhäb, siis peawad keif merre peäl hirmust janno-surma surrema. Agga weistele ja hobbustele on merre-wessi wägga hea ja tullus, sepärrast siggib merre ranna-rahwa karri wägga hästi; agga ranna-ellajas ei tahha maisel maal siggida, et temma sedda kibbe-solast wet on harrinud joma, — ja ei polle sellepärast mitte hea, kui maise-ma-rahwas ennesele rannast ellajid ostab.

Merre-weest tehakse mitmis paigus sola, — keetmisse läbbi, ehk ka nenda, et merre-wet krawi läbki ühhe laia maddala kaewandusse õhukeste sisse-lastakse, kus wessi päwa käes ärrakuiwab ja sool pohja järrele jääb. Louna pool on ühhe naela, se on ni palju kui ühhe ölle klasi täie, merre-wee sees 2 loti sola; meie pohja-poolse merre-wee sees ei polle ennam, kui 1/2 loti sola.

Kui waifne ilm on, siis on merri sille kui pegel, agga kui fange tuul puhhub, siis on merre laened kuus

jalga kõrged; ja kui peälegi mitmest poolt tormid kofkolõwad, siis woiwad laened kas 60 jalga touda.

Weel on merrest üks muutminne tähhele panna. Ülle päwa ja ööd touseb merri kaksforda, ja jälle kaksforda tagganeb ja allaneb temma. Se on surema merre randus ja isseärrianis louna-merrede randus wägga selgeste ja iggapäwa nähha. Monnes paigas Prantsussema randas touseb temma 40 jalga kõrgesse. Se tousminne on Saksa-kele Fluut, ma-kele tous; ja kui wessi jälle allaneb, siis se on Ebbe ehk mõõn. — Se tousminne ja allaneminne tulleb ku ja päikesse seisussest, kuidas nemmad meie Ma-kerra wasto seiswad; agga ei polle woimalik, sedda siin lühhidelt ärraselletada. Meie merrest ei polle sedda suremat nähha, et ta wägga weike ja peälegi pohja pool on.

Muido on merri seisaw wessi; agga siiski nähakse temma sees paiguti ka monned sured wee-jooksmisfed. Need on laewa-meestele wägga tullusad nende weereiside peäl. — Nisuggune wee-jooksminne ehk merrejõggi lähhäb risti läbbi laia Atlanti-merre Ahwrika maalt Amerikamaale, ja se merrejõggi on 80 pennikoormat lai ja 1000 pennikoormat pitk. — Kus ühhe merrejõe sees monni suur kiwi-rink merre pohjast touseb, ehk ka kahhed merrejõed kofkotulleswad, seal hakkab wessi nago trihtre sees keerlema ja sedda nimetakse merre wirruks ehk kerasmikkuks.

Suur wessi, mis kindla Ma ja saarte ümber pirab, hütakse ilma-merreks ehk Dtselaniks; kui merri kuiwa Ma sisse leikab, siis hütakse sedda merre-lahheks ehk merre-käraks (Golf). Kui nisuggused kädad on wähhemad, siis hütakse neid saddamaiks. Nende sees otsiwad laewa-mehhed warjo tule ja tormi eest, ja nisugguste saddamate jure on ennamiste sured linnad kauplemisepärrast ehitud. Saddamad on mitme paika Summalast lodud, — agga monned on ka sure kunsti ja waewaga innimestest tehtud, ja selle tarwis sured tammid ehk paisud merre sisse ehitud. — Kui merri kahhe Ma wahhel kitsaste läbbilähhäb, siis hütakse sedda merre-arruks ehk merre-filmaks ehk merre-kitsusseks ehk merre-ulitsaks.

Merre sees ellab offato suur hult kalso ja muud immelikkuid ellajaid, — kellest se ramat issejaus, kus mailma lomadest juttustakse, monda selletab — Ühbest immelikkust merre-loma seltsist, nimmega korallid, tulleb siin lühhidelt räkida, sest et need weikesed lomad sured kõrged sared Otseanis tewad. Nemmad on pehmed tatti sarnatsed lomad, agga ehhitawad eneste ümber kowwad kiwi-honed. Nemmad siggiwad immelikkult ja kaswawad teine teisest wälja, — allumised surewad ärra, — agga nende kowwa kiwi-honeke jääb järrele. Nenda kaswawad nemmad ühhe sure mäe sarnatsed järsko merre põhjast wälja; ni wägga siggiwad nemmad. — Mega möda kandwad linnud oma sõnnikoga mulda ja keiksuggu semet nende peäle, ja wata, pea kaswab seäl rohto ja metsa, — wimaks tullewad innimesesed senna ellama ja uus ello:asse on walmis. — Misuggusid koralli saresid on Sures-Ilma merres mitmed, mis peäl innimesesed ellawad, — ja Summal loob ikka weel teisi nende weikesse lomade läbbi jure.

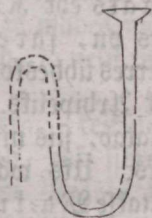
Magge wessi.

Keik wessi Ma peäl aiab ühtepuhko auro ja uddo üllesse luhwti sisse ja tulleb jälle wihma, lumme woi kaste näul mahha, — kastab maad ja teeb, et hallikad ja jõed ärra ei kuiwa. Mitmes paigas ja isseärranis mäggede sees foggub se wessi, mis taewast mahha-tulleb, ja jookseb wee-sonedes Ma sees, ja kus wee-soon wäljajookseb, seäl on hallikas (lätte); mitto hallikat, mis kofkojooksewad, tewad üht oia, mitto oia jälle, mis ühendawad, tewad üht jõgge. Hallikad, oiad ja jõed tullewad ikka kõrgemast kohtadest mahha, ja jooksewad alla pole, funni nemmad merresse sawad. Pissut on agga neid jõggesid ja oiasid, mis liwa ehk so sisse ärrakawad ja merresse ei lähhä. Hallikad, oiad ja jõed on kuiwa Ma sees keigepiddi tarwilised ja tullusad. Nemmad kustutawad keige lomade janno, pannewad maad wilja kandma, aiawad weskid ja wabrikud, kandwad laewad ja tewad kauba weddo kergemaks.

ja oddawamaks. Sellepärast tewad ka innimesesed sure kunsti ja waewaga sured krawid, mis kanaliks nimmetakse, et nende peäl laewad woiwad käia. Nenda ühendakse sured jõed, kellest teine wahhest louna pole, teine pohja pole lähhäb, nenda, et needsammad laewad woiwad ühhest jõest teise miinna. — Ka meie Wennerigis on sured kanalid. — Neid säetakse nenda, et laewad nende sees ka mäest üllesse woiwad miinna. Seks tehakse kanali sees mitmed lüsid (paisud kindla wärawattega). Kui laew tahhab üllesse pole miinna, siis lastakse wärrawast sisse ja tehakse neid taggant finni, agga üllemad wärrawad eest lahti, siis tulleb wessi korgema kanali jao seest allumisse jausse ja tõstab laewanipaljo kõrgesse, et ta nüüd üllemist lahti-tehtud wärawast woiw sissemiinna; neid tehakse siis jälle finni ja jälle üllemad lahti, et jälle wet korjab ja laewa kõrgemalle tõstab, ja nenda lähhäb kauba-laew pitka möda kõrgest mäest üllesse. Seddawisi woiw ka laew mäest ja tõkkest alla miinna lüsi wärrawatte abbiga.

Kui wessi süggawama paika koggub ja senna seisma jääb, siis hütakse sedda järweks. Monnest jookseb jõggi ehk via jälle wälja, monnesse jääb keit wessi seisma. Monnes paigas kuffutab ennast jõggi ehk via kõrgest kaljust sure kohhisemisega järsko orrusse mahha, sedda hütakse tõkkest ehk kosskest. Nenda langeb Narwa liina liggi Narowa jõggi, mis Peipse järwest merresse jookseb, kõrgest kaljust mahha. Agga keige surem tõkke on Amerika maal, Niagara nimmi. Seal kuffub Niagara jõggi kahhes arrus ühhest kaljust mahha, mis 160 jalga kõrge on. Teine arwo on 1800, teine 1050 jalga lai; se wee kuffuminne teeb üht mürrinat ja pragginat, mis mitto pennikoormat ärrakulukse. — Teine immeluggu on jälle monne hallikaga, kelle wessi Ma seest püsti üllessekargab. Se tulleb sest, et wessi omma soonte sisse kõrgest mägedest alla jookseb, ja et soned siis korruga üllessepole pörawad; sest se on Summalast nenda seätud, et wessi peaaego nisamma kõrgele jälle kargab, kui ta on langenud. Sedda woiw

nähha, kui wöttame klaas-soont, kelle ots on nenda üllessepole pöördud, kuidas siin on nähha, et teine pool on teisest lühhem, siis kargab wessi, mis kõrgema pole sisse wäljalame, lühhemast polest peaaego nisama kõrgele wälja, kui ta teisel pool kukub. Keige surem kargaw hallikas Ma peäl on Islandi sares leida. Selle hallika nimmi on Geiser; temma wee soon on 19 jalga lai; ja pallaw-wessi kargab temmast 60 jalga püsti üllesse, enne kui ta jälle mahha tulleb. — Kunningatte, würstide ja rikkade lust-aiade sisse ehhitakse illo pärrast kunstlikud kargawad hallikad. Seäl pannakse siis pu-trubid Ma sisse, kelle läbbi wessi kõrgest mäggedest järsko mahhatulleb, ja siis alt jälle kõwera trubi läbbi püsti üllessekargab.

Minerali-hallikad

on nisuggused, kelle wessi Ma sees weewlist ehk monne mu mineralist läbbijookseb, ja läbbijoostes nende wäe ja haifoga saab täidetud, ja nenda mitme haigusse wasto abbi sadab. — Meiegi maal tagga Riia liina on ka faks nisuggust weewli-hallikat leida, teine Baldonis, teine Kemmeris, ja suwwe aial tulleswad többised inimessed senna kofko, sedda wet joma ja temma sees ennaft wihtlema ja pessema. Agga Saksa- ja Prantsusse-maal on keige kallimad ja parremad sedda seltsi hallikad. Sepärrast reisiwad ka rikkad siina omma wiggade wasto abbi ja terwist otsima. — Monned minerali-hallikad on öiete pallawad, monned leiged, monned külmad. — Üks teine minerali-hallikatte selts on:

Solased hallikad.

Keid on Saksa-maal wägga paljo, ja rahwas koggub ennesele, sedda wet ketes, sola.

D. Kuitu Ma.

Kuitu maad ep olle Ma-kerra pinna peäl ennam ollemas, kui 3 miljoni □ pennikoormat, se on pool jaggo

wähhem, kui wet. — Keit kuiu Ma on weest ümber-
piirdud. Suremad Ma jaud nimmetakse kindlaks-
ma aks ehf Kontinentiks, wähhemad jaud, mis wee
sees on, sareks. Kui mitmed sared teine teise liggi
merres ühheskous on, siis hütakse sedda Saarte-fogguks
ehf Arhipeliks. Kui üks Ma-lappike pitkalt merre sisse
ullatab, siis nimmetakse sedda Ma-keleks ehf pool-sa-
reks. Üks wägga kitsas tüf maad kahhe merre wahhel
hütakse Ma-kitsusseks. Kui Ma terrawa nurgaga merre
sisse lähhäb, siis nimmetakse sedda ninnaks. Monnes
paigas on merre sees liwa küngud, mis weega tassa
on, siis on nisuggune koht laid ehf joom; ehf kui
kaljud wee sees on, siis hütakse sedda kiwi-rin-
guks ehf merre-paeks. Nende eest hoidko laewa-
mees ennaft! —

Mäed.

Ma pind on lagge woi mäggin; weikesed mäed
on küngud, — suremad hütakse mäeks. Need mäed,
mis meie maal on leida, ep olle muud, kui küngud.
Keige förgemad meie Ma mäed on Haanja munna-
mäggi Rauge kihhelkonnas, — 1000 jalga kõrge, —
ning Rüppli munnamäggi Ottepä kihhelkonnas, — 900
jalga kõrge (ülle merrepeegli). Kõrged mäed on louna-
Eüropas. Seäl on keige kõrgem mäggi Monblank, mis
14,700 jalga ülle merre peegli kõrge on. Weel kõrgem
(16,800 jalga) on Elbrus Tserkessi maal Wenne rigis Asia
jaus. Agga Amerikas on Tsimborasso 20,000 jalga
kõrge; ja keige kõrgem keige Ma peäl on jälle Asia jaus
Dawalagiri, mis 27,000 jalga kõrge. — Agga need
sured mäed ei seisa mitte üksikult laggeda Ma peäl,
waid nemmad lähhäwad ennamiste pitkas reas teine
teise kõrwas, pea kõrgemad, pea maddalamad läbbi
maad. Reid siis hütakse mäe-küraks ehf rinnaks; ehf
Saksad ütlewad Mäe-ahhelad. — Kül on monned
mäed sured, agga siiski ei te nemmad mitte meie Ma-
terra nurgalisseks; sest keige kõrgem mäggi ei olle
surem kui 1700 jaggo Ma-teljest; mäed on sure Ma-
terra peäl kui monned pörmutesed lönga-terra peäl.

Nende kõrge mäggede latw ehk harri on iggawesse lumme ja eaga kattetud otsogo linnase riega; alla pole kaswab agga rohhi, — weel ennam alla pole mets, ja mäe jalla ümber on põllud, aiad, ja sojas mades wina-mäed. Mäe ladwad ullatawad ülle pilwed, ja neist tullewad paljo hallikad ja viad mahha.

Mäggede seest kaewatakse kallist warra; keisfuggu kiwwa, lubja-kiwwi, fipsi-kiwwi, tahwli- ehk sihwet-kiwwi, marmori-kiwwi, kellest keisfuggu illoasjo tehakse, ka kallid westi-kiwwa, ja hone ehhitamisse kiwwa; peälegi sedda leitakse mäggedest keisfuggu kallid ehtekiwwa, nenda kui Kristal, Sahwir, Rubin, Smaragd, Temant, mis keige kallim on. Nisuggused kiwid prugitakse agga ehteks, ja maksawad hirmust rahha, neid pannakse sõrmuste ja mu naesterahwa ehtede ja isseärranis kunninga kronide sisse.

Mäggede seest kaewatakse ka keisfuggust metalli, se on rauda, waske, tinna, hõbbemat, ellawat hõbbemat ja kulda. Neid raiutwad õppinud mehhed mäggede põhjast wälja, — saggedaste kaewawad nemmad ennestele auka mäggede sisse, mis monni sadda sülda süggawad on. Kui need metallid kaljust on wäljaraiutud ja päwa kätte todud, siis sullatakse neid sure ahjode sees ja selletakse nenda tülles. Paljo metallid kaewatakse Wenemaal Urali mäggede seest. Agga keige rikkam nende polest on Amerikama, kus monnes paigas, isseärranis Kalifornias, paljo kulda on. — Agga siiski leiame, et rahwas seäl ennamiste rikkam on, kus põldo harritakse, kui seäl, kus ahnusse ja rikkusse himmoga kulda otsiwad. — Kaewatakse Ma seest ka kallimat asja, kui kulda, se on sola, sest monnes paigas on selge kiwwi-sool Ma sees. Keige ennamiste raiutakse sedda selget walmist sola Wilitskas, Austria keisririgis. — Wimaks kaewatakse Ma seest ka kiwwi-sõed wälja, mis wägga tullusad seäl on, kus metsa suremat ep olle ollemas; sest neid põlletakse otsogo puud. Neid leitakse öiete rohkeste Saksamaalt, agga keige ennamiste Inglismaalt.

Ma seest leitakse ka ellaja ja kalla luud, mis wägga sured ja aega möda on kiwiks sanud. Leitakse ka kiwide seest pude ja taimette märgid, mis kiwide sisse wannal aial on pitsitud, kui kiwid alles pehmed ollid. — Sest on siis ärratunda, et ennemuiste teistsuggu ja wägga sured ellajad, puud ja taimed meie Maalerra peäl on olnud, mis nüüd enam ei olle leida. Need wägga sured ellajad, kelle seltsist muud ei olle üllejäänud kui luud, nimmetakse Mammutiks.

Tulle-puruskawad mäed

on nisuggused mäed, kelle harja peäl sured süggawad augud on, kellest nemmad suitsu, auro, saggedaste ka kaljo tükkid, tuhka, tuld, ja sullatud kiwwa wäljakawad ja aiawad. Need mäed hütakse Wulkaniks ja need augud nende harja peäl Krateriks (peekriks). Need Wulkanid ei aia enamiste muud middagi wälja, kui auro, suitsu ja piisut tuld, — agga monnikord kulufse nende sees suurt mürrinat, — mäed wärrisewad, ja aiawad siis palju tuld, tuhka ja sullatud kiwwa wälja, mis otsego pallawad jõed mäe külje möda mahhajookswad ja Lawaks hütakse. Se Lawa saab, kui ta ärrajahtub, jälle kiwiks. Wulkanist tulleb ka wälja Pimstein, mis tislariid siin poest ostawad ja polerimispeäl tarwitawad. — Suhtub ka et monni mäggi ka kiwwa ni sure wäega wäljalopib, et nemmad pennikoorma maad kaugele mahhalangewad. Teised Wulkanid jälle on aega möda kinnijäänud. Wulkanid on enamiste saarte peäl ehk merre liggidal. Nisuggune mäggi on Italia maal Neapoli linnaliggi merre äres ja temma nimmi on Vesuw. Kui ta esimest korda hakkas tuld, tuhka ja lawa wäljaaiama, se olli 79 aastal pärrast Kristusse sündimist, siis aias ta nipaljo wälja, et temma kolm linnat keige innimestega ni sutumaks kinnitattis, et kaua aega nende linnadest mitte middagi ei polnud nähha. Nende linnade nimmed ollid Herfulanum, Pompeji ja Stabiä. Nüüd wast laewatakse jälle need linnad wälja, ja leitakse maiasid ja feisuggu asjo, mis tuhha alla on seisma jäänud; —

ja woib neist nähha, kuidas innimesed ennemuiste seal on ellanud. — Siitsadik on Wesuw ifka suitsenud ja saggedaste lawat ja tuhka wäljaaianud, ja paljo kahjo teinud; ja ei polle nüüdki wait jänud. — Teine Wulkan Italia maal on Siitsilia sare peäl, nimmega Utna. — Islandi sare peäl pohja pole on faks nisuggust Wulkanid, — Hekla ja Krabla. Peäleegi neid on weel mitmed tulle-purstawad mäed Ma-kerra peäl leida.

Ma-wärriseminne

on monnikord kaugele ärratunda tulle-purstawa mägedede ümber; Ma pohhi kõigub ja ligub siis jalgade al. Ma-wärrisemisest woivad hirmust kahjo teha. Nenda häwitas üks Ma-wärriseminne, mis 1755 sündis, Portugali kuningriigi pealinna Lissabon peaaego koggoni ärra, ja need ümberlangewad maiad löiwad paljo rahwast surmiks. 1783 aastal sai Messina, üks uhke ja rikkas lin Siitsilia sare peäl, Ma-wärrisemisest läbbi ärrahäwitud. Siria maal läks Ma-wärrisemisest läbbi 20,000 innimest korraga hukka. — Monned Wulkanid ei aia mitte tuld, waid porri wälja; agga neid on püsut, muud kui hommiko-polisel Asia-maal leida.

Körbed ehk liwa-merred.

Meie Ma-kerra peäl on ka paljo laggedat, kuiwa ja alwa maad, mis wilja ei kanna; se tulleb sest, et ta liwane ehk ka koggoni ilma weta on. Sedda maad hütakse nõm meks, körbeks ehk, kui ta öiete suur on, liwa-merreks. Nisuggused liwa-merred on agga pallawail mail leida, kus kuiwa liwa sees pallawa päwapaistes middagi ei kaswa. Keige suurem liwa-merri on kess Ahwrika-maad; ta on wägga suur ja hütakse Sahara-ks; et ta koggone ilma weta on, siis puhhub tuul kõrged liwa-anged kofko, agga rohto ja puid ei kaswa seal suggugi. Siiski käiwad innimesed neist tühjust madest läbbi. Saa ja tuhhande kaupa kogguwad reisiad kofko, ja käiwad nenda sures seltsis woi fillas, mis Karawaniks nimmetakse, läbbi kõrbe. Nemmad wöttawad telgid, peatoidust ja wet kasa. Keik sedda mona ja nende kaupa kandwad ommas seljas Kamelid,

— ühhed sured ellajad, mis Jummalast otse nenda liwa-merrede peäle on lodud; sest nemmad ei tarwita paljo toito, jowad forraga ni paljo wet, et nemmad ühhefsa päwa ilma jomatta woitwad ellada, ja peälegi kandwad nemmad rängad koormad. — Kest liwa-merres on ka monned weikesed ja illusad rohhilissed paigad, kus hallikad ja parremad maad on. Need on Dasid, ja nemmad on otsego sared kest liwa-merre sees. Siiski lähhawad Karawanid monnikord foggoni, monnikord ossalt hukka, kui nemmad ärraeksiwad ehk kui Kramsin woi Samum puhhub, neid ärralämmatab ja wimaks liwaga finnikattab.

Ka pohja-polisel mail olleks wahhest nisamma sured liwa-merred ollemas, kui seäl wähhem külma ja wihma olleks; meie mail on agga weikesed kõrbed ja nõmme-maad, mis, et nad kül liwased ja krusased on, siiski metsa ja rohto aega möda kaswatawad; neid woib siis ka kauniks põllo-maaks teha, nenda kui Pohja-Saksa-maal ja meiegi maal nähha. Agga ka need alweuad nõmmed, mis põlluks ei kölba, kaswatawad omueti kannarpikka ja männa-metsa.

Wannes paigus on ka musta muld-maad, mis siiski lagge on; se on Saksakele Steppe. Nisuggused maad on Wenne-rigis ja Amerika-maal leida; nemmad kaswatawad paljo rohto ja lillesid, agga metsa ei kaswata nad mitte, et neil wihmast ja hallikadest pudust on. Nende made peäl toitsid ennast ennemuiste rahwas ennamiste karja piddamisest, agga nüüd hakkatakse neid ka jubba harrima ja wilja al prufima.

Turwa-sood

leitakse maddalais kohtades, kust wessi ei woi ärrajoofsta; ja sellepärrast rohhud ja rohho jured seäl sees on läinud mädanema. Wannes paigas on turwa-so 50 jalga süggaw, ja leitakse temma pohjas mahhalangenud metsa; sest tunnukse, et nisuggune so ennemuiste kuiw Ma on olnud, ja wee läbbi, mis senna on seisma jänud, turwa-sooks sanud. Sepärrast on waia, maddala ja märja kohtadest krawid läbbileigata, et nad sooks ei sa.

Turwa:sodest leigatakse turbla:mättaid, mis tule käes kuiwatakse ja puie assemel põlletakse. Sedda tehakse ka meie maal, kus metsast pudust on. Keige suremad turwa:sood on Hollandi:maal, mis üks wägga maddal Ma on. — Agga ka mäggede peäl leitakse weikesed turwa:sood, kui seal lohho:kohhad on, kust wessi wälja ei peäse.

Klima.

Monned maad on sojemad, monned külmemad, monned niiskemad, monned kuiwemad, kui teised. Sedda tähhendakse selle sanna klimaga, ja üteldakse, et sel maal on soe klima, ehk tal on külm klima, ehk niiske ehk kuiw. Klima on pallaw pallawal Tsonil, et pääw seal peaaego ifka otse Pea otsa paistab; klima lähhäb nende mollematte parraja Tsonitte sees ifka jahhedamaks, sedda ennam temma külma Tsoni pole tulleb; külmas Tsonis, isseärnanis polide ümber, on klima teige külmem. — Agga ka siis lähhäb klima ifka külmemaks, sedda kõrgem üks Ma:kohd ülle merre:peegli touseb, nenda et mäe al sojem on, kui mäe otsas. Otsego mollematte Polide ümber iggawenne talwe, ea ja lummi on, nenda ka kõrge mäe harja peäl, seisko ta ka otse Ma:wö al; sest kui Ekwatori al üks mäggi kõrgem kui 14,760 jalga on, — siis on temma harja peäl iggawenne ea ja lummi; loune Saksa:maal on mäe otsad iggawessest lummeft kattetud, kui nad kõrgemad kui 8,500 jalga on; Rootsi:maal, kui mäggi on kõrgem, kui 3000 jalga, ja Polide ümber on iggawenne talwe ja lummi laggeda Ma peäl. — Sest näme siis, et se piir, kust kõrges luhwtis iggawenne talwe allustab, sojas Tsonis kõrgem, ja külmas Tsonis maddalam on, ja kui meie selle pire peäle mötleme üht joont tõmmatud ollewad, siis hütakse sedda näggematta joont lumme:joneks; se lumme:joon on Ma:wö peäl wägga kõrge, agga ennam pohja woi loune pole Ma:wööd lähhäb lumme:joon ifka maddalamaks, senni kui ta mollematte Polide ümber laggeda maga ühtelähhäb. — Kui meie maal monni mäggi olleks, mis üks 4000

jalga ülle merre-pegli ullataks, siis olleks temma peäl ka jubba iggawenne talwe.

Agga mitte ükspäinis se ei te klimat jahhedamaks, et ta Ma-wööst kas loune ehk pohja pole kaugem ärra on; waid selle jures on ka monda muud tähhele panna. Gsmalt et se pool Ma-ferra, mis pohja pole Ma-wööd seisab, sojem on, kui teine pool, mis teistpoolt Ma-wööd seisab. Pohja pool ellawad innimesed 70 fradi al weel öiete hästi, agga loune pool on jubba 60 fradist sadik merri iggawessfest east finnifaetud. Teisets panne tähhele, et Wennema on hea ford külmem, kui Rootsi-ma ja Inglis-ma, et need maad kül sellesamma laiusse fradi al on; ja jälle Sibberi-ma, se on, keige Wenne-rigi hommiko-poolne Ma, on weel külmem, kui Wenne-rigi öhto-poolne Ma. Se tulleb fest, et kus suur merri Ma ümber pirab, merre läbbi külmem klima sojemaks, ja pallaw klima jahhedamaks saab tehtud. Sepärrast on sure Wenne-rigi klima külmem, kui teiste made klima, mis wähhemad, ja kelle liggi merri on. Ahwrika on sellepärrast keige pallawam Ma, et temma ni suur on, ja et merri temma keskmiist jaggo, mis rannast kaugem on, ei sa jahhutada. Nisuggused maad, kus paljo jöggesid, järwesid ja fosid, on külmemad ja niiskemad, kui teisid, mis kuiwemad on, fest sood aiawad keiksuggu niisket ja külma auro wälja. Monned maad on aega möda sojemaks läinud, nenda kui Saksa-ma, mis 1 1/2 tuhhande aasta eest üks külm Ma olli, agga nüüd on ta ni sojaks läinud, et seäl winapuud kaswatakse. — Monni Ma on jälle külmemaks läinud, nenda kui Grönland, Amerika-maal, mis wannast üks parajas soe ja wilja-ma olli, agga nüüd ei kaswa seäl enam ei ühtegi wilja.

Taimed.

Selle sanna alla meie arwame keif ühte, mis Ma sees wäljakaswab, olgo ta sammal, rohhi, willi ehk pu. Keif kindel Ma on nendega kattetud. Ükspäinis liwa-merredes ja kõrge mäggede otsas, kus lummi ja ea ei ial ei kau, ep olle taimid ollemas. Kõrge mäg-

gede allumisfes kohtades kaswab feifsuggu wilja, wina, ölli ja wilja-puud (aiapuud), förgemalle kaswab lehhepu, weel förgemalle offaspu, weel förgemalle minnes jääb offaspu weifeseks ja häddalisseks, weel ennam mäe otsa pole kawwad feif puud, ja ei kaswa muud kui rohhto ja marjo, ja wimaks weel, enne kui igga wenne ea tulleb, kaswab agga sammal. — Kui meie nüüd mötleme, et Ma-terra olleks otsego kahhest surest mäest nenda kofkopandud, et nende allused wastastikko on kofkoliderud Ma-wö paigus, ja et nende harjad mollemad Polid on, siis teame ka kauniste, misfuggused taimed iggas paigas Ma-terra peäl kaswawad. Polide ümber, kus jubba lummi ja ea löppeb, ei kaswa ka muud middagi, kui agga sammalt, ennam Ma-wö pole hakkab offaspu essite waewalt, siis ifka röömsamalt kaswama, siis feif lehhepu, siis tulleb jo feifsuggu wilja ja wilja-puud, ja weel ennam Skwatori pole siggib jubba kallim willi, naggo riis ja mais, wina, wigi, ölli, ja sitroni-pu, mis agga sojas ja pallawas klimas hästi kaswawad.

Ellaja lomad ja innimesfed.

Taimed sigginswad agga igga suggu ommas Tsonis, kelle heaks Summal neid on lonud, teises Tsonis kaswawad nemmad agga waewalt, monned ei mitte muido kui triib-honettes. — Monni ellajas kannatab jubba ennemaste omma pärris-maad mahhajattes teise male ja teise klimasse minna ellama; siis ei siggins pallawa Tsoni ellajas mitte külmas Tsonis, egga külma Tsoni ellajas pallawas Tsonis. Pohja-pödder ja walge eafarro ei tahhagi meie maal kofgoniste ellada, sest et jubba meie Ma neile liig soe on; ja jälle Kamel ja Elewant ei woi, kui pallawa Tsoni ellajad, kofgoniste meie maal ellada. Ükspäinis parraja Tsoni ellajad, ja nende seast isseärranis maia-ellajad, woiwad pallawas ja ka külmas Tsonis ellada, nago koer, hobbone, weiks ja lammis, mis parraja Tsoni ellajad on, ellawad nenda kui inaimenne temmaga ühhes feigis paigus Ma peäl; agga siis ei woiks nemmadki külma

Tsoni klimat kannatada, kui inimenne nende eest ei wõttaks hoolt kanda. Ükspäimis inimenne woib iggas paigas Ma peäl siggida, et kül pohja-Ma inimenne ei tahha öiete kannatada soja klimat, egga pallawa Tsoni inimenne külma Tsoni klimat. Agga jälle par-
 raja Tsoni inimenne kannatab keige parrem ni hästi Ekwatori kui külma Tsoni klimat. Siiski lähhäb inni-
 messe suggu ihho ning hinge polest teiseks teises klimas, nenda et innimeste seas woib 5 pea-seltsi arwata.

1) Pea selts on Mongoli selts. Selle seltsi rah-
 wal on kondilinne ihho ja weifene kasso, weifesed filmad,
 mustad karredad ja arwad juuksed, ja mustjas-kollane
 ihhofarw. Sest seltsist on Asia-maal Mongolid, Hinesid,
 Kalmükkid, — Eüropa-maal Laplased ja Soomlased,
 — Amerika-maal Grönlandi rahwas.

2) Mora ehk Neegri selts. Neil on illus pitt
 kasso, mustad filmad, tömp ninna, paksud punnased
 moffad, nende juuksed on lamba-willa sarnatsed kah-
 harad, lühhikesed ja mustad, must on ka nende nahk.
 Sest seltsist on keif Ahwrika rahwas.

3) Malaii selts on hea tuggewa kassoga, juuksed
 on mustad pittad ja pehmed, nende nahk on pea walgjas
 pruun, pea mustjas pruun. Sest seltsist on Austra-
 lia-Ma ja temma ümberkaudse saarte rahwas.

4) Amerika selts. Sel seltsil ei polle suurt egga
 tuggewat ihho kasso, waid nende ihhud on nõrgad,
 ei joua ränga tö wasto panna. Silmad seiswad neil
 süggawalt peas otsego hawa sees, juuksed on karredad
 ja pittad, habbet ei polle neile peaaego suggugi, nende
 nahk on wasse karwa. Sest seltsist on keif Amerika-
 ma pärris-rahwas.

5) Kaukasi selts. — Neil on ennamiste illus pitt
 ihho kasso ja walge nahk. Sest seltsist on ennamiste
 keif Eüropa rahwas, nimmelt Spania-, Prantsusse-,
 Inglis-, Rootsi-, Wenne-, Saksa-, ja Turgi-ma rahwas,
 — ja Asia-maal Eserkessid, Arabia, Persia- ja India-
 ma rahwas; ja peäleegi weel keif rahwas, mis pohja

pool Ahwrika-maal ellawad. Waimo polest on nemmad feige targemad.

Monnel maal on innimeste seltsid ennast segganud, nimmelt Amerika-maal. Seäl olli ennemuiste Amerika pärris-rahwas (Nr. 4), kellest surem hulk jubba Ma peält on kaddunud; siis tullid fenna Guroopa-maalt Kaukasi-seltsi rahwas ja töid peälegi Keegri orjad Ahwrika-maalt Amerika-male, — et nemmad seäl raskemat tööd piddid teggema, mis se nõdder Amerika-ma rahwas ei joudnud teha. Kaukasi selts jääb Amerika-maal nisamma walgeks, kui meiegi Guroopa-maal. Agga kui nemmad ennast teistega seggawad, siis sünnib üks teine selts rahwas, — kellel mitte ennam walget ihho karwa ep olle. — Kui walged innimesed Moradega ennast seggawad, siis hütakse nende lapsed Mulattiks; kui walged innimesed ennast Amerika-ma rahwaga seggawad, siis hütakse neid Mestiitsiks. Neid mulattisid ja mestiitsisid (kes ei olle ei walged, egga mustad, egga ka wasse karwa) on öiete paljo Amerika-maal ollemas.

Et kül woimalik ei polle keik innimesi Ma-kerra peäl ärraluggeda, siiski arwatakse neid üllepea üks 1000 miljoni ollewad. Guroopa-maal ellawad innimesed jubba öiete paksuste, agga weel pakssem on nende ellokord Ufias, Hina-maal.

Monni rahwas, mis merre rannas ellab, toidab ennast falla-pügist, monni, kes kes kindlat maad metsades ellawad, toidawad ennast jahhist; nisuggused on, nago Indianid, se pärris-rahwas Amerikas, omma ello wiside polest wägga harrimatta. Teised toidawad ennast karja piddamisest; ja et neil kindlat ello asset ep olle ollemas, waid et nemmad karjaga ühhest paigast teise lähhawad ja telfides ellawad, sepärrast hütakse neid Nomadiks ehk kollijaks ehk hulkujaks rahwaks. Neid on ka Wenne-maal weel hommiko pool ollemas, nimmelt Kalnüffid ja Kirgisid. Nisuggune rahwas on jubba ennam harritud, kui need, kes metsades jahhist ellawad; siiski on nemmad feigipiddi weel rummalamad, kui need rahwas, kellel kindlat ello-asset on, ja kes maad har-

riwad ja maia-ellajad kaawatwad. Sest ennamiste nende jurest, kelle kindlat ello-asset on, leitakse keif-suggu ammeti-mehhi (antwerfid), funsi-tööd, wabrikuid ja kauplemist. Nende seas on parremad ello-wisid, parremad seädmissed ja tundmissed, ja sepärrast hütakse ka nisuggust rahwast wisakaks rahwaks.

U s s u

polest leitakse innimeste seast Ma peält:

I. Paganad ehk mitme Jummalate teenrid. Muist kumardawad päwa, kuud ja tähta, muist tuld, muist kuiusid, muist ellajaid, puid ja kiwra. muist arwawad ka kaddunud innimeste waimusid Jummalattaks.

II. Ühhe aino Jummalate orjajad. Need uskwad tösfise näggematta Jummalate sisse, kes taewast ja Ma-ilmast on lonud. Siiski on nende seast ka mitmasuggused, ni kui:

1) Muhameti ussu innimesed Turgi-maal ja maial. Kristussest ei pea nemmad luggu, waid nemmad uskwad, mis walle-prohwet Muhamet õppetaks.

2) Judalised, kes wanna Testamenti õppetust kalliks peawad nenda kui meiegi; agga ue Testamenti tunnistust Jesussest Kristussest ei wotta nemmad wasto.

3) Kristiinnimesed, kes Jesusse armo-õppetust uskwad. — Kristirahwa seast on jälle kolm suurt peafeltsi:

a) Katolikko- ehk Paawsti-usso rahwas;

d) Krefa-usso rahwas;

b) Ewangeliumi-usso rahwas. — Sesinnatse Ewangeliumi-usso rahwa seas on jälle mõned lahkmised, siiski tundwad nemmad keif ennast waimus ühendud ollewad, nenda kui Lutterusse-usso rahwas meie maal ja maial, Kalwini-usso rahwas Sweitsi-maal ja Piiskopi kirriko rahwas Inglismaal.

Rigid.

Üks rahwas ehk mitto rahwas, kes ühhe wallitsusse al ja ühhe ülmaliko seadusse al ellawad, kutsutakse ühheks rigiks.

— Sesuggune riik on keisri-riik, kui keiser temma

ülle wallitseb; kunningriik, kui kunningas temma
 ülle wallitseb; würsti:riik, kui würst temma ülle
 wallitseb. — Ilma wallitsusfeta ei woi ükski riik olla.

III. Jaggo.

Mailma madest.

Ma peält leitakse kuiwa:maad ja wet. Kaks ossa
 Ma pinda on wee al, kolmas agga kuiw Ma.

Keif wet, mis kindla Ma ümber on, jautakse wieks
 ma:ilma merre jauts; need on:

1) Pohja:Sa:merri, mis Pohja:poli ümber on. —
 Temma jaud on Balge:merri Europas ja Pabwingi:
 käär (Baffings:Wai) Amerikas.

2) Loune:Sa:merri on Loune:poli ümber.

3) Suur:Ilma:merri ehk Waijne:merri. Temma
 ullatab tousme poolt wasto Amerikat, öhto poolt wasto
 Aasiat, Uut: Hollandit ja India:merd. — Temma jaud on

a) Ue:Hollandi randas: Botani:merre käär.

b) Aasia randas: Hina:merri, Kollane:merri, Sapani:
 merri, Dhotka:merri ja Kamtsatka:merri.

d) Amerika randas: Kalewornia:lahhe ja Panama:
 lahhe.

Suur:Ilma: ehk Waijne:merri jookseb ühte Pohja:
 Sa:merrega Beringi:merre kitsusfest, ja Atlanti:mer:
 rega Magelani:merre kitsusse läbbi.

4) India:merri, mis lounepool Aasiat on. Temma
 jaud on:

a) Ahwrika randas: Mosambiko:kanal.

b) Aasia randas: Arabia:lahhe ehk Punnane merri Ba:
 bel:Wandeb:merresilmaga, Persia:lahhe, Bengali:
 lahhe ja Malakka:merresilm.

5) Atlanti:merri raiab hommiko poolt wasto Eü:
 ropat ja Ahwrikat, öhtopoolt wasto Amerikat. Temma
 jaud on:

- a) Euroopa randas: Kanal, Kibraltari-merrefilm, Babhe-merri ja Must-merri.
 b) Ahwrika randas: Kúnea-lahhe.
 d) Amerika randas: Magelani-merre-film, Karaibi-merri, Meksiko-lahhe, Hudsoni-merre käär.

Keif kúwa maad jautakse wie mailma jausse; need on nimmelt: Euroopa, Asia, Ahwrika, Amerika ja Australia. Kolm esimest seiswad ühhestükis ja nimetakse neid kokko wannaks maailmaks, sepárrast, et innimesed neid maid jubba nelli tuhhat aastat enne Kristust tundsid ja nende peäl ellasid. Amerika ja Australia, mis lahkus merres on, nimetakse ueks maailmaks, sest et Amerika alles 1492, ja Australia 1616 párrast Kristust on üllesleitud.

Australia.

Australia on suur Ue-Hollandi saar, ja hulk piisfokessi sari, mis seltsikonna kaupa ja úkshawalt Sures-Slma-merres laiale lahbutud.

Mitme nendesinnaste saarte peäl on sured mäed, kenneft monned liggi 14,000 jalga kõrged. Ma on úpris wággew ja kannab kallist leiva-puud ja kokuspáhkle-puud. Kui seäl mees ommas ellus agga ühhe tunni tahhab waewa náhha ja kúmmet leiva-puud ennefele istutada, siis on ta ennesse, omma laste ja laste laste eest küllalt hoolt kandnud. — Neljajalgse ellaja saggusid leitakse wágga piisut, agga sedda ennam rohtusid ja taimid. Ellajattest on nimmetada: Känguru, feige jurem Australia neljajalgne ellajas, immelinne nokka-ellajas, Ue-Hollandi koer, lendaw rebbane, must luik, walge kotkas; randas on merre-elewantid, wallaskallad, keifsuggused ussid, hulk kummi-konne; pudest: kokos- ja sago-palmid, leiva-puud, seedrid. Waske, tinna, hõbbedat on wágga piisut. — Slmad on waitfed, terwed ja sojad.

Rahwa arwo arwatakse liggi 3,700,000 hinge. Reid on faks rahwa suggu; teised, mis õhto pool ellawad, on mustad ja nimmetakse Papuaks, üks rop ja harimatta rahwas; teised, Malaiid, kes hommiko pool ellawad, on ihho karwa polest prunifad, sured, tuggewad, ja prisked innimesed, harriwad põldo, ja neist on hea hulk Missionäride läbbi ristiusko heitnud. Missionär Williams olli essimenne, kes 1817 neile Ewangeliomit hakkas fulutama.

Maad, mis Australias on.

1) **Uus-Holland.** Surem jaggo sest surest maast on alles tundmatta. Ilmad on suil pallawad, agga merre- ja ma-tuled jahhutawad liig-pallawust; talwel on raskeid wihma saud. Siin ellawad need mustad innimesed, mis üllemal nimmetud. Hommiko pool merre randas, seäl kus Botani-merre käär on, on Inglis-ma rahwas liina, Sidnei nimmi, ehitanud, mis keigenende kauplemisse paikade pealin Australias on. Senna saatwad nemmad ka omma Ma furjateggiad ärra.

2) **Wandimens-ma** on wäggeu ja metsast ja karjamadest rikkas. Inglis-rahwas on seie 1804 asfunud.

3) **Uus-Künea** on alles wägga tundmatta. Ripaljo kui temmast teada, on ta mägginne, metsast ja jöggedest rikkas, näitab wäggeu ollewad ja on wägga perrefas.

4) **Uus-Brittania** on ka weel ennamiste tundmatta.

5) **Uus-Merre-ma** (Neu-Seeland) on mägginne ja rahwas rop ja innimeste sõjad. 1814 asfutasi Inglis-rahwas siin üht missioni kochta ja missionäridel olli paljo waewa ja woitlemist. Sest sadik on nüüd mitmed teised missionide kochhad asfutud ja kolid ja kabbelid ehitud.

6) **Sõbrusse sared.** Selle sarestikko peäl leitakse 150 suurt tulle-purskawat mägge. Ilmad on tassased, Ma wäggeu ja rikkas palmidest, muskati pähkeldest, leiwa pudedest ja lindudest. Rahwas on Malaiid sõbralikko melega, õiglassed, helded, holifad. Missionäride läbbi on nemmad ennamiste ristiusko heitnud.

7) **Seltsi-sared.** Ma on wägga wäggeu ja holega

harritud, ilmad wägga tassafed ja head, pu- ja rohho-
kasso uhke. Rahwas on Inglis-ma missionide läbbi
risti-usko heitnud ja on Australia-rahwa seast feige
targem ja armsam. Keige surem saar on Otahetti,
kus kuningas ellab. Gimeo saar on tähhele-panne-
misse wäärt, et seält Australia-rahwale risti-usfu wal-
gus hakkas paistma.

8) Kipre-sared on mäggiſed, agga wäggewad, per-
refad ja holelikko rahwaga. Ka siin tewad missio-
näräd tööd.

9) Witſi-sared. Ma on wäggew, rahwas käiwad
waimo andide polest teistest saarlastest ülle, agga söas
on nad hirmsad ja söwad omma waenlaste lihha. Ka
siin on missionäride läbbi Summala riik asset leidnud.

10) Sandwihi sared on 16 saart, kenneſt feige
surem Dwaihi ja 8 paljad kaljud on. Rahwas on
Malaiid, priſked, tassafed süddameſt ja tö jures wägga
holikad. Endine ebbauſſ ja woöra-jummala tenistus
innimiste ohwerdamisega on kaddunud ja risti-usſ iggal-
pool wallitſemas 1820 aastast sadik. Pühhapäwal on
firrifud täis ja rahwa kolitamine lähhäb ruttuste eddaſi.
Renimad käiwad Eurooplaste ridis, nende maiad on
ehhitud nenda kui Europas, ja kauplemine ja purjo-
tamine on öitſemas.

Amerika.

Se mailma-jaggo jautakſe Pohja- ja Loune-Ame-
rikaks, mis Panama-makitsus ühhes peab. Nende
wahhel, sures Meksiko-lahhes, on hulk sari, kedda keit
ühtekoſſo Läne-Indiaks nimmetakſe.

Pohja-Amerikas on ilmad külmad; kui tulleb järsko
talwe järrele, kewwadet ei pollegi, mis wast ſest arro-
tumast east, mis Ca-merres on, ja tuledest, mis seält
touswad, tulleb. Loune-pool kohtades on se wasto ilmad
wägga kallid; merre-tuled jahbutawad pallawuſt; peä-
legi on maad ka kõrgemad, sure metsadest hästi kaetud

ja sure jõggede läbbi kastetud. Amerika on peaaego ülleültse wäggew, ja kaswatab kallid puid ja rohtusid.

Keik puud, mes meil kaswawad, on ka seal leida, agga paljo wäggewamad kui siin; peäleegi on seal wina- ja ölli-puid, fipressi-, seedri-, magoni-, punnase-wärwi- ja poomwilla-puid ning paljo teisi; paljo rohtusid, mis aptekis prugitakse, keiksuggu wilja, kartuhwliid, mis seält meilegi todi, maisi, kakao-ubbe, suhkro-roga, tubbakat; peaaego keik meie koddow-ellajaid on seält leida; siis weel, keigeennamiste Pohja-Amerikas, need ellajad, mis kallist kaswata nahka andwad, nenda kui ma- ja ea-karro, saarmas, kobras, hunt, rebbane, narits; Kest- ja Loune-Amerikas: jaguar, tiger, mets-kas, pison (wägga suur mets-härja suggu) ning tapir, mis sure Pea ja pitka ninnaga eesli suggune ellajas on. Metjad on seal täis perdikuid ehk merrekassa, papagoisid, kolibrid, pipre-linda, kondorid ja paljo muid. Mäed andwad rohkeste fulda, hõbbedat, temanti, rauda, waske, tinna, ellawat-hõbbedat, kiwi-süsfi, weewlit, sola, maarjaead j. m. Kahhepaiksid lome (kes wees ja Ma peäl ellawad [Amphibien]) on wägga rohkeste ja innimestele waewaks, nenda kui konnad ja kärnatjed konnad, kedda sojemaks kohtades wägga paljo siggib; ussisiid, kelle seas kardetud latsuja-maddo (Klapperschlange) ja kunninga maddo ehk Boa; pallawa kohtade jõgedes leitakse saggedaste krokodilli suggu, nimmelt Alligator. Mendasammoti on ka massakaid (insektid) wägga rohkeste, mis innimestele kui ristiks lodud; nenda kui ma-kirbud, mis warba küünte wahhele puggewad ja haiget tewad; moskitid ja teised pistjad massakad wae-wawad hirmsal wisil innimesi.

Amerikas ellawad liggi 60 miljoni innimest, nimmelt: pärrisma-rahwas, Eurooplased, Neegrid, Kreolid, Mulattid ja Mestiitsid.

Eskimo-rahwas, mis Pohja-ear-merre pool ellab, ja Indianid on Amerika pärris-rahwas ja wannal aial wist Asia poolt sissetulnud. Eskimo-rahwas on

joueto innimesse suggu, wägga maddala kassoga, agga hea süddamega. Indianid on se wasto tuggewamad ja surema kassoga, ihho-karwa polest prunid kui wast, musta juuste ja arwa habbemega. Nemmad on terrawa waimoga, armastawad wabbadust, põlgawad furma ja joudwad feige hirmsamaid pinamissti kaebamatta kannatada. Süddamest on nemmad kurjad ja waljud, armastawad prassimist, egga holi tullewaißt päwadest ühtegi. Indianide arwo on wägga wähenend, sest ajast, kui Eüropa rahwas senna tullid. Põlletud wiin ja röüged, mis need neile töid, on neid nenda kahhandanud, ja woib olla, et nemmad saa aasta pär-rast foggoniste kaddunud on. Need, kes Pohja-Amerikas ellawad, on ennamiste weel pagganad; teised on pea feiß ristiuskko heitnud. Kaddunud Indianide arwo on jälle rohkest woõra Na rahwaga täidetud, mis süna on asfunud. Seäl on Eüropa innimessti feigest rahwa soust, feigeennamiste Spania, Portugali ja Inglis-ma rahwast, agga ka paljo Hollandi-, Saksa- ja Prantsuske-ma rahwast. Keegrid, musta karwaga innimessted, on liggi 5 miljoni. Neid weti enne igga-aasta liggi 100,000 hinge Ahwrika-maalt senna kaubaks ja orjaks, nüüd agga sest arrust pool ossa, et nende kaupleminne monnel maal foggoniste feeldud on. — Kreolid on need Eüropa innimessted, kes Amerikas sündinud, Mulattid need, kes Keegritest ja Eüropa innimestest, ning Mestiitsid, kes Indianidest ja Eürooplastest ilmale tulnud.

Eüropa rahwa assumisse läbbi on surem ossa Amerikat ueks Eüropaks sanud. Need, kes senna ellama läksid, wisid omma felemurded, seädussed ja ellokombed, usko-õppetussed, tundmissed, — ellajad, puud, taimed, ja muud asjad senna, ning nende holkandminne ja se wäggew. Na on nende kauplemisfele ni suurt joudo annud, et nende laewad feizes ma-ilmas kaubale käiwad. Keige wäggewamad ja rikkamad maad on Pohja-Amerika wabbad rigid.

A. Lõune-Amerika.

Mäed.

Keige kõrgemad mäed on Kordilleras de les Andes, mis Lõune-Amerika ma-ninnast tõuswad ja Sure-ilmamerre randa möda wenniwad Panama ma-fitsussest sadik. Nende mäggede seas on palju tulle-purskawaid mäggesid ehk Wulkana. Keige kõrgem mäe-kühm, Newado de Sorata, on 23,000, ja Esimborasso, Kwito liinna jures, 20,000 jalga kõrge.

Jõesed.

1) Marannon ehk Amatsoni-jõggi, keige suurem jõggi mailmas. 2) Drenokfo-jõggi. 3) La Plata-jõggi. Need kolm jooksewad Atlanti-merresse. 4) Mah-dalena-jõggi, mis Karaibi-merresse jookseb.

Maad ja linnad.

1) Kolumbia, enne Hispania kuningaga wallitsusse al, nüüd üks wabba riik. Ma kannab iggal pool roh-keste wilja; paksud metsad on täis arwamatta mets-ellajaid; lindudest on kondor keigesurem; kummi-konne on nipaljo, et Drenokfo-jõe ääres aastas liggi 125,000 puddelit õlli nende munnadest wäljapitsitakse. Lagge-dail mail ellawad Indianid isefeksis ühtepuhko söas, rummalusfes ja äbbausfus. Pealin on Santa Fe de Pogota, ja lin Kwito on nimmetamisse wäärt, sest et temma kõrge kohha peäl seisab ja keigekõrgem lin ma peäl on.

2) Peru, üks wabba riik, õhto pool merre ääres, olli ka enne Hispania kuningaga wallitsusse al. Mäed andwad rohkeste kulda ja hõbbekat. Pealin on Lima.

3) Boliwia, ka üks wabba riik. Mäed andwad siin weel rohkeemat kulda ja hõbbekat.

4) Esiti, üks wäggew, laheda ilmaga ja wägga kauni kohtadega Ma; kulda, hõbbekat ja waske kaewa-takse seal rohkeste ja peäleegi on jõggedes küllalt kulda; agga 24 tullepurskawad mägge tewad rahwale suurt

hirmo. Enne seisis Esiili ja Hispania wallitsusse al, nüüd on ta üks wabba riik. Pealin on San-Sago.

5) **Eaplata** on õhto poolt mägine, hommiko pool laiad laggedad maad, kus hobbused ja weiksed metsaliste wisil ellawad. Loune-Amerika metsalissi on seal feigeennamiste leida, n. k. Jaguar, Poa (kuningamaddo); ja Moskitiid ja paljo kihwtisid massakaid. Rahwas on ennast Hispania wallitsusse alt lahtilõnud ja wabba rifi asfutand. Pealin on Puenos-Aires.

6) **Paraguai** 7) **Uruguai**. Kollemad ka wabbad rigid, mis enne Hispania wallitsusse al seisid.

8) **Prasilia**, üks feisri-riik, Eüropa kahhe kolmandikko surune; ilmad wägga kallid ja Ma feige lomise illo ja täiussega ehitud. Mitmed jõed, kelle hulgas feige suremad Ma peäl, jookswad möda maad; nende kaldad on wanna pafso metsa täis. Mäggedest kae wetakse rohkeste feigesuggu metallid ja kallid kiwwid, feigeennamiste platinat, fulda ja temanti. — Kohwi, suhtur, poomwil, feiksuggused wärwi-puud wõsruwad seal üpris wägga, ja nendega kaubeldakse woõra male kangeste. Peaasego feik ellajad, mis Loune-Amerikas sigginewad, on seal leida. Peäleegi Eüropa koddo-ellajad sigginewad kauniste. Prasilias ellab liggi 6 miljoni innimest, kenne seas walged innimesi, feigeennamiste Portugali rahwast, ja 2 miljoni Neegri-orje ja Indianisid on, kes rahholikkult ellawad ja maad harriwad. Peäleegi neid on kess sedda maad teine suggu Indianisid, kes allasti käiwad, üht paggana roppo ello ellawad ja omma waenlaste lihha söwad. Enne olli Prasilia Portugali kuningas wallitsusse al; agga nüüd jubba liggi 25 aastat isse feisri-riik. Pealin on Rio de Janeiro, ma-ilma kauba-lin.

9) **Kuiana**, mis muist Prantsusse, muist Hollandi, muist Inglis-ma rahwa pärralt on. Seal waewati enne Neegri-orje hirmsaste, weel ennam kui maial. Kui ollid middagi efsinud, siis olli piitsa karristus ja kõrwade ärraleikamine essimenne nuhtlus; õngla-soonte leikamine ja abhelad teine, ja surma nuhtlus kolmas. Mi-

sugguste pinamiste pärrast jooksid nemmad metsa, heitsid rööwlite seltsi ja teggid omma pinajatele hirmo tapmisse ja põlletamisega. Nüüd ellawad nemmad, Metsa-ehk Maroni-Neegrisk nimmetud, küllades ja on issefeskes wabbaiks rigideks ühhendud.

10) **Patagonia** ullatab keige ennam loune pole ja on Loune-Amerika kindla Ma keige wähhem tuntud ossa. Ilmad ei olle siin mitte ni head kui Esiis ja Laplata, waid on külmad, uddused ja waljud. Randas pütakse wallaskallo. — Innimesed on Indianid, kes seäl üht wabba ello ellawad. Patagonid on priisked ja tuggewad innimesed ning lodud rööwliid. Nemmad ellawad nahhast tehtud telkides, mis liggi wõtawad, kui eddasi lähhäwad. Ammo, ling ja wiiskulid on nende sõariistad, ja nahh-mantel nende ainus rie. Dmma palgid wärwivad punnase ehk musta wärwiga, ja kääwarsti ja jalgo walge joontega. Nemmad on ni laisad ja hõletumad, et agga siis ennestele toidust otsiwad, kui kibbe nälg neid sunnib. Nende waesus, roppus ja rummalus on põlgmisse wäärt.

11) **Tulli-ma** (Feuerland), nenda nimmetud neist ärrapõlletanud Wulkanidest. Lemma jaus on kolm suurt ja mitto pisfokest saart, kõrge ja järso kallaste ja äkkiliste mäggedega. Urwatakse, et need sared keik üskford ma-wärrisemisse läbbi kindlast maast on ärrakattenuid. Tulli-maad lahbutab surest maast Magelani merre-kitsus. Rahwas, kedda Pesserääks nimmetakse, on kuiwetand innimesed. Kallad, ülge-libha ja rasw on nende toidus, ülge-nahhad nende ihhokatte, jaht ja kallapüük nende tö. Kalla-solitatest oskawad nemmad kääwarre ehtid teha ja neid ka wägga kennaste illusa konna-karpidega fokkopalmida; nende sõariistad on wägga kennaste tehtud. Ainus Ma ellajas, mis seält leitakse, on foer, nende tru ja walwas seltsimees. Mängi armastawad wägga.

Loune-Amerikas wallitseb ennamiste katoliki-usk. — Kui Hispania ja Portugali rahwas need maad üllesleidsid ja ärrawoitsid, hakkasid ka nende preestrid keige wisi Indianisid omma usko pöörma. Nemmad ristisid

neid kül ristiusko, agga õppetust ei andnud nemmad neile mitte; sellepärast kandwad ennamiste agga ristiinnimesse nimme. Meie usko missionärid on sellepärast agga Kuianas leida; seal nemmad püüdwad Inglis- ja Hollandi-ma wallitsusse warjo al Ewangeli-umit Indianidele, Mets-Keegridele ja mu Keegridele õppetada. Missionär Pernau teeb Indianide seas tööd. Kui ta ennesele maia olli ehitanud, himmus-tasid ka nemmad sesuggusi maiasi ehitada. Nenda tousis maia maia kõrwa, ja pea ka firrif ja kolimaia, kus 50 last õppetakse. Mets-Keegridele hakkati jubba 1840 teistkorda Ewangeli-umit kulutama. Surinamis, mis Hollandi pärralt, arwati 1842 jubba 6669 Keegrit, kes meie usko heitnud. Temeraris ja Pernikes, mis Inglis-ma jaggo, on 17 kooda, kus Ewangeli-umit Keegridele kulutakse, ja 50,000 tunnistawad endid Iesanda pole.

B. Pohja-Amerika.

Mäed.

- 1) Kordillera-mäed mitme wulkaniga. Üks arro, mis pohja pole lähhäb, nimmetakse Kaljo-mäggedeks.
- 2) Allegani-mäed.

Söed ja järwed.

1) Wiis Kanada-järwe: Üllem-järw, Mis-sigani-järw, Huroni-järw, Erie-järw ja On-tario-järw. Wimaste wahhel on suur Niagara-koff, kust wessi 164 jalla kõrgusselt sure kohhinaga mahhalangeb. Nende wie järwe wessi jookseb kait Lo-rentsi-jökke, mis Lorentsi-käro lähhäb.

2) Missisippi-jöggi ennam kui 200 arroga; suremad neist on parremalt poolt Mis-suri, pahhemalt poolt Ohio. Temma jookseb Meksiko-lahkesse, jookks on 5700 wersta, ja kannab laewa.

3) Rio del Norte jookseb ka Meksiko-lahkesse.

4) Kolumbia-jöggi langeb Sure- ilma-merresse.

Keit Pohja: Amerika on luggematta järwi täis, mis peaaego keit teine teisega ühte lähäwad, ja muist Pohja: ea: merresse ja muist Hudsoni: lahkesse jooksewad.

Maad ja linnad.

1) **Keit: Amerika** ehk Kwatamala, enne Hispania tunninga wallitsusse al, nüüd wiis riki ühheks wabaks rigiks ühendud, on wägga illus ja wäggetw Ma. Ta kannab keit, mis Loune: Amerikas leida, agga keige parremid kakao: ubbe, sinni: kiwwi, mitmesuggust waigo: ja palsami: puud, arsti: ja muid kallid rohtusid. Seäl ellab 2 miljoni innimest, keitsuggu rahwast seggaminne; ta wabbad Indianid piddawad seäl weel rohkeste asset. Pealin on Uus: Kwatamala.

2) **Meksiko**, omma polesare Kaleworniaga, 19 riki ühheks wabaks rigiks ühendud. Ilmad on monnes paigas pallawad, monnes festmissed, monnes külmad Ma förgust möda. Merre äres on ilmad sandid ja hirmus kolla: többi (gelbe Fieber) paiguti litumas. Ranged marrud ja ma: wärrisemissed on sagedad. — Meksiko on kulus omma rikkusse pärrast isfeärranis hõbbeda, kulla, raua, tinna, wasse, sola ja salpetri polest. Ella: jad, puud ja rohjud, mis Loune: Amerikas leitakse, on ta siin keige rohkemad. Woõrale male saatwad kaubale: poomwilla, suhkurt, kakao: ubbe, magoni: puud ja kosse: nilje, se on üks punnane wärw, misga willo ja sidi wärwitakse. Sedda sawad nemmad ühhest ellajakessest, mis läätse: terra surune ja ommad pessad ühhe taimlehtede peäle teeb. Reid taimi kaswatakse se tarwis wäljade peäl. — Meksiko olli wannal aial suur ja wäggetw riik. 1520 woitsid Hispania: rahwas tedda ärra; agga nüüd on temma jälle pea 25 aastat nende wallitsusse alt lahti. Et ta kül nellikord Saksa: maast surem on, ellab rahwast siin agga 8 miljoni; poled on selle Ma pärris, se on Meksiko: rahwas, teised seggaminne Kreolid, Mestiitsid, Eüropa innimesed, Keegrid ja wab: bad Indianid. Meksiko: rahwas on rummal ja waene. Kreolid on rahwa üllemad ja surem suggu. Katoliki:

usko kallitakse seal ükspäinis ja nende preestritel on suur woimus ja meelewaid. — Pealin on Mexiko.

3) Pohja-Amerika wabhad rigid on 3500 wersta laiuti ja 1750 wersta pikkuti. Tõggesid ja järwi on seal wägga rohkeste. Keige suremad on jo üllewal nimmetud. Peäle sedda kaewawad kauplemissse hõlbo pärrast sured kaewandussed ehk kanalid, ja raud teede polest käiwad nemmad keigist Europa rikidest ülle; need leikawad iggaltpoolt sest maast läbbi. Ülleültse on ilmad terwed, agga siiski monnes paigas ligub hirmus kolla-tõbbi.

Et kül Ma wägga wäggew on, seisab ommeti weel paljo maid harrimatta, agga igga aasta assub rahwast ennam, ja kus weel monne aasta eest tühhi Ma olli, seält leitakse nüüd harritud ja ehhitud kohte. Ma on rikkas keigesugguse kalli asjade polest. Seal kaswatakse weiksid, puddolojuksid, hobbosid; hulga kaupa käiwad metshärjad (pisonid) ja mets hobbosed; põdrad, hirwed, keiksuggused (tibadega) linnud, kummi-konnad ja mitmed muud ellajad piddawad seal asset; nenda saab ka otsata rikkust kalladest; pea iggalpool kaswab wilja, risi, poomwilla, suhkro-rogo ja muud; wägga sured metsad ja märkamatta laiad rohho-maad, kus hein 10 jalga pikkaks kaswab; kulda, hõbedat, tinna, waske, rauda, kiwwi-süssi andwad mäed rohkeste.

Innimeste arwo on Ma surusse järrel kül weike; agga Eurooplaste jure assumisse läbbi kaswab rahwa hulk igga aasta wägga rohkeste jure, sest 1820 olli agga 9,658,000 hinge ja 1844 jubba 18,980,000, nenda et nüüd ennam kui 20 miljoni inimest seal woib olla. — Surem rahwa hulk on Eurooplasted keigest rahwa soust, keigeennamiste Prittid (Englis-ma rahwas), Prantsussed, Saksad, Hollandid ja muud. Kolmas jaggo on Prittid, sellepärrast on ka nende keel ja nende ello-wiisid seal keigeennamiste wallitsemas. Eurooplaste järrel on surem rahwa hulk Neegrid. Need Neegrid, kes pohja pool ellawad, on wabhad, agga keskel ja louna pool on nemmad orjusses. — Indianid on ennamieste keest male tagganenud, kus nemmad omma

pealikkutte al üht wabba ello ellawad. Nemmad on terrawa moistusse ja — siin maal — hea wiisidega rahwas ja woõraste wastawõtjad. Nende arwo wähheneh ühtepuhko, ja neid ei tahha nüüd ennam kui 300,000 innimest olla.

Ükski riik Ma peäl ep olle nenda ussinaste ja wägge-waste tousnud, kui Pohja-Amerika wabbad rigid. Esimesesed Prittid, kes 1620 senna asfusid, ei leidnud seält muud, kui waljud ilmad, pakso metsa, üsna roppo ja harrimatta rahwast. Agga aega möda lautasid nemmad endid ifka ennam laiale. 1776 aastani seisid need ued asfutud rigid Inglis-ma wallitsusse al; agga üllekohto maksude ja monne mu sü pärrast löid 13 riki Inglis-ma wallitsusse alt lahti Washingtoni ja Wrantlini läbbi, ja ühhendasid endid 1783 ühheks wabbaiks rigiks. Sest aiast hakkas se riik immelikkult kaswama, rikkaks ja wäggewaks sama. Rahwa arwo on pole saa aastaga nelliford suremaks ja se riik kaksford lajemaks läinud. Tühjad ja kolledad maad on öitfewaks rigiks ümberlodud. Kus enne pimmedus wallitses, on nüüd risti-usso ja harritud ello walguis tousnud; kaupleminne, Ma harriminne ja wabrikud öitfewad siin nenda, kuidas sedda Europast agga arwaste leida. Tuhhanded tule- ja auro-laewad käiwad kaubaga keiges maailmas ja nende kauplemisse lippud on iggalpool auu sees. — Siin on keige risti-usso seltsidele wabbandus antud, sellepärrast on ka siin liggi 68 suremat ja piisemat usso-seltsi. Pühhapäwa pühhitsetakse kangeste, rahwa folitamisse eest kantakse wägga suurt hoolt; siin on 43 universitāti ja 30,000 koli.

Pohja-Amerika wabba riidest on praego 30 riki ühheks rigiks ühhendud. Peäleegi on nemmad kolme aasta eest Meksiko rigist weel Kaliwornia-ma tükki ärrawõitnud, kelle läbbi nemmad weel rikkamaks ja wäggewamaks sawad minnema; sest et Kaliwornia-maal ennam fulda leitakse, kui maial, ninä kulla ostimisse pärrast iggal aastal märkamatta paljo innimesi nüüd keigelt poolt Kaliwornia-male asfuvad. — Need sured

laiad Ma kohhad, mis weel õhto pool leida, on peaaego koggoniste Indianide käes. — Linnad mis tähele panna on: Washington, kus üllem wallitsus seisab, Poston, Uus-York, esimesne kauba-lin, Uus-Orlean ja paljo muud.

4) Uus-Brittania, mis Inglis-ma pärralt on. Talwe on pitk, agga kolme kuga kaswatab se wäggew ja rohkeste wilja. Illusad metsad on täis ellajaid, mis kallist kassofa-nahka andwad. Seäl ellab liggi 2 miljoni innimest. Pohja-poolsed maad on weel wabba rahwa hulkade käes. Selle Ma jaud on:

a) Kõrge- ja Maddal-Kanada, kus Kwebek pealin, Lorentsi-jõe äres. Seäl on üks Ewangeliumi- ja üks katoliki-usso piiskop.

b) Uus-Brannswaik ja poolsaar Uus-Sotland, kus Haliwaks pealin.

d) Uus-leitudma-saar (Neufundland), kulus kalla-pügi polest; saab lõhhesid, angriaid, turksaid, herin-gid, agga keige ennamiste pu-kallo. Pu-kalla püüd-mas käiwad 38,000 madrust 3500 laewaga ja püüdwad aastas 2 miljoni pörkapunda sedda kalla, mis tule käes kont-kõrwaks kuwatawad. Ue-leitud-maal on üks koera suggu, mis wägga kalliks petakse. Tal on pitkad lamba-willa sarnatsed farwad, lont-kõrwad ja jalla warwaste wahhele lestad, kui wessi-lindudele, lodud. Terrane öppimas ja tru innimesse wasto, on ta innimestele mitme tö jures abbiks ja peästab uppujat wee häddast. — Kitwi-süsi saab seäl paljo.

5) Pohja-õhto-merre äres on Wenne-keisri kaup-lemisse paigad. Seäl on poolsaar Alaska ja Aleuti- ja Rebbase-sared. Sitka sare peäl on piisokenne lin Uus-Arkangel. — Keif need paigad on kassofa-nahha kauplemisse pärrast wägga kuulsad.

6) Need pohja-poolsed maad, kus wabba rahwas ellab. Iggawenne ea, mis suremat merre oõsa täidab, ja sure tüffi kaupa, mis 5—600 jalga kõrge, ligub; hir-

mus külm, mis ellawat hõbbemat fraadklastis kõwwaks külmetab; pitk õ, mis Oktobrist Januari-kuni kestab; — keik se teeb neid maid keige waesemiks maiks. Ma ei anna ühtegi, kui agga pödra-sammalt ja kärtsid (Kresse). Metsa seal ennam ei kaswa, sest need kämla-kõrgused kuraivad kassekessed ja nisamma kõrged waewalised männad ja kusekessed, mis paiguti leitakse, ei maksa nimmetamiski. — Sulged wallaskalla-püüdiad hulkuvad igga aasta pügi ajal Ea-merres ea-tükkide wahhel. — Eskimo-rahwas ellawad ainaüksi seal maal, ja armastawad omma maad nenda, et sedda keigeparremaiks ilma peäl kidawad ning wooral maal peagi ärrasurrewad. Kalla, ülge ja wallaskalla lihha ja rasw on nende toidus ja koer nende tru seltsimees. Nemmad armastawad seltsi ja ellawad rahholiste teine teise kõrwas; agga põlletud wiin, mis laewad senna wiwad, fihhotab rido. — Talwel külma eest nemmad Ma alla poewad, kus kobastes ellawad ja ölli-lambist walget sawad. Suil ellawad nemmad Ma peäl telkides, mis ülge-nahhast tehtud. Nende arwo kannab peäle 20,000 innimest, kennest 7000 ristiusko heitnud. Üks õppetaja, Hans Egede, läks Dani-maalt 1721 senna ja hakkas ütlematta waewaga neile Jesusse armo-õppetust kulutama. Pärast läksid monned head mehhed, kes wennaste seltsist, ka senna Issanda wina-mäele tööd teggema. — Pohja-polisist madest on tähhele-panna:

- a) Labrador, üks poolsaar, kus wennaste seltsist asjutud kohhad on: Main ja Lotusse-org.
- b) Aröwuland, ka üks poolsaar, kus Dani rahwa kauplemisse paigad ning ka wennaste-seltsi asjutud kohhad Lihentwels ja Uus Herrenhut on.
- d) Hudsoni-lahhe-maad, kus wabbad Indianid jahhist ja kallapügist ellawad.

Pohja-Amerikas wallitseb ennamiste Ewangeliumi ust, kellega pissamad ussoteltsid peaaego keik ühte-lähhäwad. Armo-õppetust pagganattele kulutama on senna mitto missionäri-seltsi ja kohta jo seätud. Lougla lin

on Indianide pärrast asjutud koht, mis nenda kuulsaks sanud, et kaugelt Kasikid (üks Indianide suggu) omma lapsi senna koli saatwad. 1840 asjutati Monitoba-järwe äre üht uut kohta, ja seälgi wöttwad Indianid Summala sanna ja õppetust hea melega wastu. Römoga woib iggaüks näha, kuidas Pohja-Amerika-wabbarikides mitmesuggused ussõseltid iggal pool, kus tarwis on, sure hõle ja kulloga Summala sanna laiale lautawad. Nemmad on 78 armokulutajat 18 riki saatnud, kes ka neid laiale-pillatud Neegrid omma hõle alla wöttwad, kellest igga aasta palju risti-usko heitwad. — Meksikus, kus katoliki-usko ükspäinis sallitakse, on Ewangeliumi usso rahwas ühes ainsas makonnas, mis Inglisma pärralt, nimmega Honduras, Neegrیده seas omma Issandast õnnistud tööd teggema.

D. Lääne-India.

Nenda nimmetakse üht sarestikko, mis kolmes seltsis loga-wisil Florida-ja Drenokko-jõe su wahhel Atlantimerres seiswad. Wägga kallid ja perrekad maad. Neil on palju mäggesid, kelle otsad liggi 6—8000 jalga kõrged; ennamiste on nemmad paljad kaljud. Ilmad on pallawad, agga sawad merre-tule läbbi jahhedamaks. Nasta aegasid on agga kaks, teine märg, teine kuiv; esimeses on rängad wihma saud, jöed tõuswad jonega ja feik maddalad maad seiswad siis wee al. Niisked ilmad pallawa päwa paistega on Eurooplastele kahjoteggewad nende ihho terwisse polest. Mäggede peäl on ilmad waggad ja terwed. Ma-wärrijemissed ja hirmsad tormid tewad saggedaste suurt kahjo.

Suhkurt, kohwi, poomwilla, sinni-kuwi, kakao-ubbe, tubbakat ja feiksuggusid kallid rohkusid on seäl rohkesti. Arwatakse, et Lääne-Indias aastas 9 miljoni pörkapunda suhkurt ja 6 miljoni pörkapunda kohwi kaswatakse. Kulda, hõbedat, waske, tinna ja rauda leitakse mäggedest kassinaste. Merri ja monned järwed andwad rohkesti sola. Keljajalgste ellajatte suggusid, ilma nendeta,

mis Euroopast fenna widud, on wägga kasfinaste, sedda ennam lindu illusa sulgedega, n. f. papagoisid, kolibrid, wlamingusid ja muud.

Sunnimeste arwo on ennam kui 3 miljoni; neist on 600,000 walget, 600,000 wabbat Indianit ja 2 miljoni Neegrit, kenneft 1,400,000 wabbadusfes ja 700,000 orjusfes ellawad ning Eurooplaste wäljasid harrivad. 1834 lastis Inglis-ma-rahwas keif omma orjad priifs.

Need kolm sarestikko on nimmelt:

1) Bahama-sared. Nemmad on Inglis-ma pärralt. Nende seast on üks saar, nimmega Kuanahani, selle pärrast tähhele-panna, et se esfimenne olli, mis Amerika üllesleidja, Kristohw Kolumbus, 1492 üllesleidis.

2) Sured Antilli-sared. Nende seast on:

a) Kuba keige surem saar, immelit wäggew ja keige rikkam kauplemisse-koht Amerikas. Tännini arwatakse seäl 12,000 suhkro- ja 2200 kohwi-wälja. Sitroni-puud ja Seriko-rosid täidawad öhko falli haifoga, ning tuhhande lindude laulminne römustab innimesse kõrwo. Kuba on Hispania pärralt. Pea-linnaks on Hawanna, üks kulus kaubalin. Seie maeti Kolumbus.

b) Haiti ehk San Domingo omma wäggewa made ja fenna metsadega. Keft saart on sured mäed. Neegrid, kes nüüd ükspäinis selle sare peäl ellawad, olliwad enne Prantsusse-rahwa wallitusse al; agga 50 aasta eest teggid nemmad endid seft wallitussest lahti ja on üht wabba Neegri-rikasfutand. Nemmand on keif katoliki-usko ja rägiwad Prantsusse-keelt.

d) Jamaika, Inglis-ma pärralt.

e) Portoriko, Hispania pärralt.

3) Wissokesed Antilli-sared. Surem jaggo neist on Inglis-ma rahwa, teised Prantsusse, Hollandi ja Lani rahwa käes. Keige suremad on: Barbados, Martinif, Trinidad ja Antigoa.

Missionärid tevad Neegrude seas holega tööd ja Summala riik kasvab kermeste nende keskes. Samaikas on 36 missiooni-kohta liggi 25 aasta eest asjutud ja Londonist läkitakse missiooni-seltsist palju rahha Ewangeliumi kulutamisse tarwis. Igga aasta tulleb kirrikuid, kabbelid ja kolisid jure. Wennaste seltsil on nende saarte peäl, mis Tani-ma pärralt, mitto missiooni-kohta. Ülleültse on Väne-Indias 94 missiooni-kohta, 168 koli, 176 koolmeistert. Issanda sanna: „ka Mora-ma rah-
was peab ommad käed Jehowa pole wäljasirrutama“ hakkab töeks sama.

A h w r i k a.

Ahwrika on üks suur pool-saar. Suetfi ma-ki-
susse läbbi, mis 15 pennikoormat lai, jookseb temma
Afiaga ühte.

Mäed.

- 1) Pohja-Ahwrikast jooksewad Atlasi-mäed läbbi.
- 2) Kesk-Ahwrikas on hommiko pool Punnase-merre
äres Abessini-mäed, keskel Ku-mäed ja õhto pool
Kong-mäed Künea-lahhe lähhidel.
- 3) Loune-Ahwrikas on agga Kap-mäed tähhele-
panna.

Jöed ja järwed.

- 1) Niluše-jöggi, mis kahhes arrus Wahhe-
merresse jookseb.
- 2) Nigeri-jöggi, mis Künea-lahtesse jookseb.
- 3) Senegal 4) Gambia 5) Dranje jooksewad
keik Atlanti-merresse.

Järwedest on agga üks nimmetamisse wäärt: Tsa d,
mis rikkas on kallade polest.

Imad on kess Ahwrikat pallawad, ma-wö kohhal
keige pallawamad, agga randade äres merre-tule läbbi
jahhedamad. Tuled on wägga jaggedad; kõrbedes tou-

sewad tormid, mis liwa kõrgeſe ülleſkeritawad, liwa-
 ſinkuſid kokkotuiſkawad ehk neid kaotawad, ja päwa
 pimmedaſt tewad. Pallaw ja ärranörgeſtaw on ſe tuul,
 mis Sahara kõrbes touseb ja Samumiks nimmetakſe, ja
 innimeſtele ja ellajatele hirmuſ ja kahjo-teggetw on. —
 Naſta-aego on agga kaſk, teine märg, teine kuiw aeg.

Ma pallawuſ kaſwatab keikſugguſid mao ja haiso poleſt
 wägga kallid rohtuſid, ja arrotumad kõrbed ſiggitawad
 ellajaid, mis ſuremad, tuggewamad ja hirmsamad, kui
 maial mailmaſ. Randades kaſwab winapu, riis, mais,
 pippar, kohwi, ſuhkro-pilliroog, palmipu, poomwil ja
 keikſugguſed wärwipuud. Ahwrikas ellab loukoer, panter,
 tiger, hiäne; peälegi elewant, rinotſeroſ, türgi-weis
 (Büffel), ſarwinna, mitmeſugguſed perdikud ja uſſid,
 krokodillid ja mitmed lindude ſuggud; ja weel on Ahwri-
 kas ükſpäänis leida: firahwe, keigekörgeſem ma-ellajas,
 püſti ſarwede ja pitka püſt-kaelaga, kel eſſimeſed jallad
 paljo pitkemad, kui taggumiffed; ſeebra, eesli ſarnane,
 agga paljo ſurem, muſta ja walge juttulinne mets-ellajas;
 ſuripea-kul ehk janalind, kelle munne ja ſulgi
 wägga kalliks petakſe. — Ellajatteſt, mis innimeſtele
 wägga tarwis lähhäb, on kamel eſſimenne, kedda Ara-
 bia-meſs õigufſega kõrbe-laewakſ nimmetab, ſeſt et
 ilma temmata arrotumakſ kõrbedeſt, kuſ nago merre
 peäl kauba ſillad käiwad, ükſki ei tohhiſ läbbikäia.
 Hobboſed, eeslid ja hobbo-eeslid on ſeäl wägga priſked;
 Kuinea-lammakſtel on agga paljad karwad ſeljaſ, koera
 haukuminne ja hobboſe hirnuminne kaub ſeäl.

Ahwrika-ma rahwa-arro on Ma ſuruſſe järrele
 wägga weike. Loune pool ellawad muſtad Neegrid
 ehk Murjanid, keſ mitme töugo heidawad, kel iggaühhel
 omma kele-murre; ta on ükſ rop ja harrimatta rahwas,
 täiſ äbba-uſko, keſ omma waenlaſſi omma äbbajum-
 malattele ohwerdab ja nende lihha sööb. Weel ennam
 loune pool ellawad Kahwrid, Gottenottid ja mets-
 innimeſed. Meif on monned riſtiuſko heitnud.
 Pohja pool ellawad Perberid, kelle jauf ka Kabilid
 on, Arabia rahwa ſouſt, walge kollaka ihwoga, keſ liin-

nades ellawad ehf kui kaupmehhed ehf rööwliid möda förbesid hulluwad. Nemmad armastawad wabbadust, ja on keif Muhameti-uskfo. — Hommiko pool Egip- tusses ellawad Koptid ja Abessinia-rahwas, ja on risti- usko. Randades on paljo Eurooplasi endid kauple- misse pärrast asfutanud.

Maad ja linnad.

1. Arabia-lahhe ehf Punnase-merre äres, Nilussest fastetud on:

1) **Abessinia**, üks mägginne ja wäggew Ma. Ta kannab suhkurt, kohwi, aloe, mirri ja muud kallist wilja. Seedrid kaswawad kõrgema mäggede peäl. Siin on leida: loufoeri, seebrasid, surispea-kulla; metsad on ele- wanta, rinotserossa, perdikuid täis. Kulda ja kiwi- sola kaewetasse mäggedest. — Abessinia rahwas on suur ja priske rahwas, agga läbbi ja läbbi rikkutud, walli ja ahne ning nimme pärrast agga ristiinnimesed. Nende usk lähhäb ennamiste Kreka-ussoga ühte. Enne wal- liteses üks keiser sedda maad; nüüd on ta mitmeks rigiks lõhhtud.

2) **Nubia**, paiguti wäggew, keigeennamiste Nilusse kaudo, kannab poomwilla, palmipuid ja muud kallist rohtusid. Nilusse orrus on krokodillid, agga ka kamelid ja prisked Arabia hobbosed. Enne olli Nubia rahwas ristiuskfo, agga nüüd kumardawad nemmad Muha- meti. Nemmad on wasse-karwa, ellawad linnades ja talludes, ja on üks kergemelelinne, lustilinne ja lihhalif rahwas. Nubia-ma jaus on mitto riki, mis keif Egip- tusses wallitseja al seiswad.

2) **Egiptus**, mis jubba wanna seäduusse aial wäg- gewa Ma ja rahwa tarkusse polest fulus olli, on hea juur Ma, kellest siiski 11^{nes} jaggo agga harritud Ma on.

Sel maal on agga üks ainus jõggi, Nilus, mis 2 kunnii 4 pennikoormat laiaft orrust läbbi jookseb, ja wimaks kahhes arrus Wahhe-merresse wolab. Need kaks

jõe arro lowad sedda feigewäggewamat Ma ossa, Telta nimmi. Wollemilt poolt Nilust on paljad mäed ja lahjad liwa-maad. Nilus üfspäinis annab male wägge talwise sure wee läbbi; sellepärast on rahwas jo ammust aiaft palju krawisid leifanud, et wet ta nende põldude peäle lasta, kuhho wee tous ei ullata. Se tekkib mäggede peäl sullanud east ja saodest. Zuli-ku algmiseses hakkab jöggi tousma; Mihkli-ku lõppul on wessi feige kõrgem, ja 14 päwa paistwad siis linnad, küllad ja tallud nago sared merrest wälja. Wega möda allaneb wessi. Muul aial on Nilusse wessi puhhas ja selge, agga sure wee aial on ta esfite rohhelinne, wimaks punnane sauest, misga ta seggatud ja mis muddaga ühhes, kui wessi kahhanend, male sedda suurt wägge annab. Söe touso aeg on seäl meie talwe assemel; siis on ilmad willud ja uddused. Wee allanemisega hakkab nende kewwade, ja sawad põllud harritud; siis on keif Ma wilja ja öiettega ehhitud, ilmad kennad ja terwed. — Innimestele ja ellajattele on waewaks hirmus pallaw louna-tuul, Kam sin nimmetud, mis päikest warjab liwa-pörmoga, mis ta kõrbest üleskeritab; se kaotaks ellajaid ja taimi, kui ta kaueminne kui faks ehk kolm päwa puhhuks.

Keif, mis Egiptus kaswatab, on innimesed senna istutanud. Sellepärast on seäl suremaid puid wägga kaswaste: palmipuid, kalli pähkle puid ja teisi, mis ei kaswa mitte harrimatta. Ma kannab head wilja, ka risi, maisi, suhkurt, pippart, maggunaid, sinnepit, tubakat, linnad, poomwilla j. n. e. Ehhitusse ja tullepuust on suurt pudust; wiimse assemel prugitakse õlgi ja sõnnikut. Põllo-harrimine on sin wägga kerge; külwatakse warsi alles pehme mudda peäle, ja kui willi walmis, peksetakse kohhe põllo peäl trullidega, mis härjad weddawad. Metsalissi on wähheste Nilusse orrus, agga kõrbes küllalt. Se wasto on seäl priksed hobbofed, palju eeslid ja hobbo-eeslid, ning isfiärranis kamelid, härgi, lambaid; peälegi palju tuisid ja kanno. Waske polle ühtegi, agga sola ja kiwisi süssi rohkeste.

Rahwa-arro kannab peäle faks miljoni; nende seas

on Koptid, Türgid, Arabid, Neegrid ja Eürooplased. — Koptid on Egiptusse pärris rahwas, üks kawwal ja pettis, agga ka us'in ja töteggia rahwas. Nemmad on risti-usko, agga nende usk on wäljaspidiseks komboks jänud; paastmissi piddawad kangeste. Keige surem rahwa hulk Egiptuses on Arabid, kennest teine jaggo Peduinid on, kes kõrbes telfides kui rööwliid ehk kaupmehhed ellawad; teine jaggo Bellaad (Fellahs), kes põldo harriwad ning suliase põlwes ja waesuses ellawad. Neegrid on ka siin orjad, agga neil on parrem põlli, kui nende waeste wendadel Päne-Indias. Eürooplassti on siin palju, ennamiste selle Ma wallitseja läbbi kutsutud, kes omma rahwale Eürooplaste tarkust sowib. — Egiptus on Türgi-rigi kubbernemang, kedda üks Passa (ehk kubberner) wallitseb ja kellele kuninga melewald antud on. Sellepärrast on ka Türgid seäl rahwa üllemad ja Muhameti-usk wallitsemas, et kül ka ristiinnimessti ja Jutisid seäl sallitakse.

Egiptuses tulleb weel tähhelepanna Obeliskid. Need on kiwvi-sambad, mis üllespidi penemaks lähawad, ühhest ainsast kiwivist tehtud ja 50 jalga kõrgeid on. — Piramidid on neljakandilised sured honed, mis kuhja-modo suurtest kiwwidest tehtud, wannal aial matmissi paikadeks prugiti. Keige surem Piramid on 460 jalga kõrge. Need Obeliskid ja Piramidid, mis meie aial weel seiswad, on wägga wannad, ja arwatakse, et neid siis jo tehti, kui Israeli lapsed Egiptuses orjuseses ollid.

Liinad, mis nimmetamisse wäärt, on: Aleksandria, Bahhe-merre äres, ja Kairo, Nilusse äres, Egiptusse pealin ja ma-wallitseja pessalin.

II. Bahhe-merre äres on Perberimaad.

Seäl on Perberide ja Kabilide pärris Ma, agga ka palju Arabid, Türgid, Judid, Neegrid ja Eürooplassti on siin ellamas. Wannal aial ollid öitsewad risti-foggodused siin leida; Kristusse tunnistajaid, kui Kiprian ja Augustin, õppetasiid siin; agga nüüd on risti-

ust peaaego sutumaks ärrakaotud Muhameti-rahwa läbbi, ja missionäride waewa näggeminne ei möiu paljo. Maad on head ja wäggewad; kallid pähkle pu metsad, willi, poomwil, winapu, subkro-roog, öllipu kaswawad siin rohkeste. Ma-wärrisemisjed, katt ja rohhotirtsud on male waewaks. Need maad on:

4) **Tripolis.** Ma-wallitsejaks on üks Pasha ehk Pei, kannel funninga melewald Türgi Sultani polest antud on. Pealin on Tripolis.

5) **Tunis,** pealiinnal on sesanma nimmi; wallitsus nendasammoti kui Tripolis.

6) **Alshir (Algier).** Sel maal olli enne wallitsus nendasammoti kui Tripolis, agga 1830 on Prantsusjed fedda maad omma kätte wõitnud, ning Kabilid on sest aiast sadik rannast maise-male tagganenud, kus nemmad omma pealikko ehk Emiri al ellawad. Pealin on Alshir.

Need kolm rigid Alshir, Tunis ja Tripolis nimmetati enne rööwli-rigideks, sest et nende rahwas merre-rööwliid ollid ja iggal aastal paljo Gurooplaste laewo ärrawõitsid, ja feik innimesi, fedda nemmad laewadest kätte said, omma male orjaks ärramüsid. Se rööwlimisse pärrast on Prantsusse-rahwas Alshiri-riki ärrawõitnud, ja sest aiast sadik ei tohti ka Tunisse- ja Tripolisse-rahwas ennam Gurooplaste laewu rööwliida.

7) **Marokko,** üks feisri-riik; Ma on wäggew ja mägginne, öhto pool Atlanti-merre äres. Atlasji mäed andwad feiksuggust waske ja kallid kiwwa. Rahwa hulk on 8 miljoni. Linnad: Wes (Fez), tuggew lin, ja Marokko, selle Ma feisri pessa-lin. Seäl walmistakse wabrikudes feige penemat nahka, mis marokking nimmetakse.

III. Atlanti-merre rannas on:

8) **Senekambia,** nenda nimmetud, et Senegali- ja Kambia-joggi maast läbbijooksewad. Nemmad wäetawad omma muddaga maad, mis priksed palmi- ja kummi-puud kaswatab. Ellajaid, mis Ahwrika pärrised,

on seal rohkeste. Ma on wägga perrefas. Kolm Neegride tõugo on üllemad: Bulad, Mandingod ja Salowid. Bulad on moistlik ja jummalakartlik rahwas, mis lotust annab, et ta risti-usko heidab. Mandingod on keige rikkamad, kes kangeste kaupa aiawad, lahke süddamega ja woõraste-wastawõtjad. Salowid on hiilgawa musta karwaga ja ellawad laggeda Mafohtades. — Keif Senekambia-rahwas on endid mitmeks rigiks jagganud ja rannas on Gurooplasfed kauplemisse-kohte asfutanud.

9) Üllem-Kuinea, üks wägga wäggew ja rikkas Ma, mis wilja, wina ja palmi-puid kannab. Elewantisid on seal wägga rohkeste leida. Gurooplasfed kauplewad kulda, pippart, kohwi, kummi, walget-luud (Elfenbein) ja orje. — Ma on ka mitmeks rigiks. Merre äred jautakse selle kauba järrele, mis seal keige ennamiste leida; seal on: Pipra-rand, Hamwaste-rand (siin ostetakse elewanti ham'aid, mis walget-luud annawad), Drjarand, Kulla-rand. Gurooplasfi on kauplemisse pärrast paljo senna asfunud. Neegrid, selle Ma pärrisrahwas, ellawad mitmes rigis ja on monnesuggused kele ja ello-wisi polest, ennamiste keif rummalad, ebba-usklikud ja roppud. Hirmus Neegri-orjade kaupleminne aetakse kül peaaego keigis Ahwrika randades, agga keige ennamiste Drjarannas. Sierraleonas on Prittid üht kohta lahtilastud Neegridele asfutanud; agga kahjo-teggetwa ilmade pärrast ei sa temmast suremat asja. Se wasto on üks teine sesammasuggune koht ühhe Pohja-Amerika misfionäri feltsi läbbi Kuinea-rannas asfutud, mis õitsewas põlwes on, kus 20,000 lahtilastud Neegrid fristlikult ellawad.

10) Allam-Kuinea ehk Kong-rand, keifsuggusest wasfest ja kallist rohtudest rikkas. Ilmad on niisked, pallawad ja tuleõhk faggedaaste pahha haisoga. Neegrid, kes siin ellawad, on foggoniste teised, kui Üllemas-Kuineas. Nemma on õlli-marja karwa, punnase kahhara juuste ja maddala kassoga. Monned on risti-usko heitnud; surem hulk kumardab ebba-jummalaid. Guroop-

lastest, kes senna asunud, on Portugisid keige rohke-
mad. Allamaas-Kuineas on ka mitmed rigid.

11) Kap-ma, wägga kohhane koht neile, kes Idda-
India pole purjotawad. Ma on mägginne ja kiwine,
agga orrud sawad jöggede läbbi fastetud ja on ni wäg-
gewad, et keik Europast ja Aasiast senna widud wiljad
ja puud, ka palmi- ja leiwa-pu siggivad. Ilmad on
ülle-ültse terwed. Enne olli Ma Hollandi-rahwa käes,
nüüd on ta Prittide pärralt. Pealiännaks on Kap-
lin, Hälotusse ninna ehk eesmäe jures. Siin ella-
wad Eurooplased ja Neegrid, agga selle Ma pärris-
rahwas on Hottentottid. Need on kollase pruni kar-
waga, tuggewad kasso polest, üks harrimatta, agga hea
süddamega ja rahholinne rahwas. Nemmad katwad
endid ellajatte nahhaga, ellawad urtsikudes, aiawad
jahti ja piddawad karja. Wennaste selts on missionärid
nende jure läkkitanud, neile kolisid seädnud ja monda
missioni-kohta asfutanud, nenda et suur hulk Hotten-
tottid risti-innimeseks on sanud. Wennaste esimenne
missioni-koht on Armo:org (Gnadenthal.) — Üks teine
Hottentotti-suggu rahwas on need, kes Metsinni-
messiks kutsutakse. Se on üks harrimatta, hirmus ja
roy rahwas, kelle sarnast Ma peäl ey olle leida. Nem-
mad on maddala ja illotuma kassoga, ellawad rööw-
limisest, söwad sippelgaid, rohhotirtsu ja sibbolaid.
Eurooplaste läbbi ärritud on nemmad werrepüüdjad
ja isolisfed kättemaksmissse peäle. Omma söa-riisto fast-
wad kihwtiga, ja on se läbbi wägga kardetud waen-
lassed. Siiski tewad missionärid ka nende keskes tööd.
— Ennam pohja pool ellawad Kahwrid, üks tuggew,
pruni karwa ja lahke süddamega rahwas, kennest paljo
risti-usko on heitnud missionäride hokeandmissse läbbi.

IV. India-merre äres on:

12) Need ranna-maad Mosambik, Sangebar ja
Mjan. Ilmad on kahjolissed, agga rohho ja pude kasso
rohke. Elewantidel on se Ma öiete parras. Koppu
Neegrude ja Arabide soud on siin ellamas ja Portu-

gisiid ja Prittiid on endid mitmesse paika asfutanud. Drie kaubeldakse siin kangeste.

V. Ahwrika keskkel on lahjad maad, mis ennamiste tundmatta on. Pissut tutwad on:

13) Sahara, se 110,000 ruut-pennikoormat suur liwa-körb, kus agga paiguti monned rohhelised kohhad nago sared merres leida. Neid sari nimmetakse Dasiks, kedda 22 tükki arwatakse. Peäle neid polle muud kui paljast liwa, mis kuma päwa-paistes üsna kuiw ja tulline on ja allati tule käes ligub; ei wee piiska, egga rohho latwa polle leida egga nähha, ja tuhhande wersta peäl polle loma hinge, waid on keik wagga ja wait kui hauas. Hommiko poolt käitwad kauba-killad saa ja tuhhande kaupa jubba wannast aiaist, ja oasid on ärrawässinud teekäijal kallid puhkamisse-paigad. Nende oaside peäl kaswab willi, palmi-puud, loune-pude willi (Südfruchte) ja kanel; antilopid, surispea-kullid, mets-salised ja rohhotirtsud peawad seäl asset. Rahwa hulk on wägga arw; Perberid, Arabid ja teised on seäl ellamas.

14) Sudan ehk Nigritsia, üks kõrge Ma sure met-sadega; wägget Nigri-joggi jooksed maast läbbi. Pär-ris-rahwas on Neegrid, hülgawa musta karwa, pakso moffade ja musta kahhara juustega. Monned on endid asfutanud, monned hulkwad möda maad; teine jaggo on Muhameti-usko, teine jaggo kummardab omma ebba-jummalaid. Rauast, nahhast, poomwillast ja tinnast walmistawad nemmad kauba-asjo. Sudan on mitmeks rigiks jautud.

15) Kesk-Loune-Ahwrika, üks wägga kõrge Ma, mis Euroopa surussels kannab, agga pissut tuttat. Siin ellawad Kalla-rahwas (Gallas), roppud ja hirmsad innimesed, feige ennamiste ebba-jummalatte teenrid. Missionärid püüdwad neid risti-usko pöörda. — Üks teine rahwas, Sagga-rahwas, on tuggew ja söddalik, söwad innimesse-lihha.

VI. Säred.

1) India-merres on:

a) Madagaskar, keige surem Ahwrika saar, täis förgid mäggesid ja suri metsasid, kus kallid puud kaswawad. Ta on 22 rigiks, mis 1828 ennamiste kunninga Radama al seisid, kes kolid seadis ja mu wisiga Summala riki omma rahwa seas tahtis asfutada ja kaswatada. Agga temma kawwal ja werre-püüdja naene Ranawola Raneska tappis tedda kihwtiga ja kautas keif, mis Radama olli seäbnud, ja pea tousis temma läbbi hirmus risti-rahwa takkafiusaminne. Piibli-ramato luggemist, pallumist ja kottotullemist keeldi ärra; ja kes enne öppinud, ollid süallused. Rahheksa fuga olli ta 1016 risti-innimest lastnud ärratappa. — Madagaskid on üks tösfine ja moistlik rahwas, agga lihhalik ja wihhane. Nende ebbausf on wägga suur.

b) Maskareni-sared on kaks: Purbon, mis Prantsusse käes, ja Mauritsius, mis Inglis-rahwa käes on.

2) Atlanti merres on:

a) Sankt-Helena-saar, üks föрге kaljo sälg, hea ilmade ja wäggewa maga. Siin peti Napoleon Bonapart wangis 18ma Oktobrist 1815 kunnit temma surmani 5^{mal} Mail 1821. Saar on Inglis-ma pärralt.

b) Robbelisfe-ninna-sared, Portugiside pärralt.

d) Kanaria-sared, Hispania pärralt; keige surem neist on Tenerihwa, kus winapuud holega harritakse. Pisfok saar Berro (Ferro) on esimesse louna-jone al.

e) Madeira-sared, kennest keige surem, Madeira, kalli jodawa wina pärrast fulus. Need on keif Portugiside käes.

g) Atsford, ka Portugiside käes.

Asia.

Asia, wiest ma-ilma ossast keige surem, on keige ma-ilma rahwa pärris Ma ja innimesse-sou kätki. Nenda

kui Amerika wennib pohjast louna pole, nenda lähhäb Asia öhtust hommiko pole.

Mäed.

1) Altai-mäed, hõbedast ja kullast rikkad, lähhäwad mitmes arrus Genisei-jöest Kamtsatkani.

2) Himalaja-mäed, feige kõrgemad Ma peäl. Seal on feige kõrgem mäggi Dawalagiri, 27,000 jalga kõrge.

3) Armenia-mäed, kelle feige kõrgem mäggi, Ararati-mäggi, liggi 16,000 jalga kõrge on. Se on sesamma koht, kus Noa laew seisma jäi pärrast wee-upputust.

4) Kaukasusse-mäed, Musta- ja Kaspi-merre wahhel, tewad wahhet Eüropa ja Asia wahhele, omma wäggewa ja perreka orgudega, pakso metsade ja järso mäe, otsadega.

5) Libanoni-mäed, Wahhe-merre rannas, sawad pühhas-kirjas sagedaste nimmetud.

6) Urali-mäed, Eüropa ja Asia wahhel.

Jöed ja järwed.

Keige suremad järwed on: 1) Kaspi-merri, 2) Urali-järw ja 3) Paikali-järw; nimmetamisse wäärt on ka Juda-maal 4) Tiberia-järw ja 5) Surno-merri Jordani-jöega. — Jöggedest on tähhelepanna:

Pohja-Ea-merresse jooksewad:

1) Dbi-jöggi, kelle sisse wasakult jookseb Irtissi-jöggi, 2) Genisei-jöggi, mis Paikali-järwega ühte annab Angara-jõe läbbi.

3) Lena-jöggi, 4) Indigirka-jöggi, 5) Koliwa-jöggi; need wiis on keik Sibberi-ma jöed.

Sure-Ilma-merresse jooksewad:

6) Hoango ehk Kollane-jöggi ja 7) Jantsekiang ehk Sinnine-jöggi; mollemad Hinas.

India-merresse jooksewad :

8) Kambodja ehk Maifongi-jöggi, 9) Stra-
wadi, 10) Kanges (Ganges), 11) Purremputer,
12) Indus, 13) Gwürat ja 14) Tiigris. Need kaks
wimast jooksewad Persia-lahkesse.

Kaspi-merresse jooksewad :

15) Wolga- ja 16) Urali-jöggi.

Ilmad, malodussed, innimesed.

Asia pohjapoolsed maad ullatawad Pohja-Ea-merre-
randa, kus iggawenne ea seisab; — ja temma loune-
poolsed maad wenniwad ülle pörjone ma-wöni, kus
keige pallawamad ma-kohtad on. Sellepärrast on ilmad
mitmesuggused. Pohja-Asia on isfiärranis kül-
m, kesi-Asia parras soe, loune-Asia liig pallaw. Ükski mailma
osa polle temma sarnane omma ma-loduste polest;
käigo kül Amerika omma jõudsa kaswoga temmast ülle,
siiski kaswatab Asia palju kaswosid, mis ainult temma
pärralt on ja mis maial agga waewalt leida ehk kog-
goni ei kaswa, ni kui tee, muskat, näliksed, kanel, kamper
ja muud; peälegi on ta rikkas kalli rohtude, subtro,
kohwi, risi, sago, poomwilla, sinnikiwwi, kalli pufug-
gude ja opiumi polest. Mendasanimoti on Asia rikkus neist
asjust suur, mis mäed andwad. Kes ei olleks kuulnud
India temandist, Urali kullast, Hina ja Japani port-
selanist, kust keige kallimaid kiwwi-riisto walmistakse.
Keik Eüropa koddo-ellajad on Asiast pärrit, kus nem-
mad metsas ellawad. Loune-Asia widdiseb suremist ja
piisemist ellajattest. Tuggewad elewantid tewad troppis
risi-wäljad laggedaks; muddases porrikses maas pöörleb
sarwninna mets-härjaga. Kunninga-tiger teeb metsades
innimessele hirno; sured perdikude hulgad julgewad
innimeste wasto panna; pude offad on tuhhandid ken-
naid lindusid täis, n. k. papagoid, wauid, tuid ja keik-
suggused laulo-linnud. Asia pärris-ellajad on: Kun-
ninga-tiger, Asia-elewant, Dsigetai, mürraw mets-härg,
mosso-ellajas, Drangutang (perdik), kuld-wasan, India-
päsokenne, prilli-us ja muud.

Asia-rahwa hulk on feigesurem maailmas, agga nemmad ei ella mitte ni paksuste kui Europas. Hina on feige perrefam, Sibberi-ma feige tühjem. — Asia ellab kak rahwa-suggu, Kaukasusse- ja Mongoli-suggu. Kaukasusse-soust tulleb nelli pea-rahvast, mis õhto pool ellawad: Arabia-, Persia-, Türgi- ja Juda-rahwas. Mongoli-soust tulleb kuus pea-rahvast: Mongolid, Pulgarid, Mandsurid, Japani-, Hina- ja Tagaandia-rahwas. Peäle neid on weel: Malaiid, Samo-jedid, Kamtsadaliid ja teisi.

Loune- ja idda-Asia rahwal on ennamiste kindlad ello-assemed, n. k. Japani-, Hina-, Tibeti, Hindu-, Türgi-rahwal, ja muist ka Persia-rahwal ja Ahwaganidel; — Asia kesk- ja põhja pool, ellawad kollijad ehk hulkujad inimessed, n. k. Arabia-rahwas, Turfumannid, Tatarlassed ja teised Mongoli-soud. Kamel ja hobbone ja põhja-pool Sibberis põhja-pödder ja foer on neile hulguisille seltsiks ja nende warra ja pea-toidus.

Asia, kus Jummal ennesele üht rahvast isih-rahwaks ärrawallitfes ja kus Issanda Apostlid ristifoggodussi asutasid, — on nüüd ristih-rahvast arwalt leida, nendasammoti ka Jutisid. Muhameti-ust ja keif-suggused paggana-ussud on seal wallitfemas.

Maad ja linnad.

I. Maad, mis Wenne-rigi jaus on.

1) Sibberi-ma, Urali-mäggedest Peringi-filmast sadik, ja Altani-mäggedest Pohja-Sa-merreni on kolmas ossa Asia ja surem kui Europa. Kolm miljoni inimest agga ellawad 250,000 □ pennifoorma peäl, se on: 12 inimest ühhe ruut-pennifoorma peäl. Õhto poolt on ta lagge, idda poolt mäggin. Pohjapoolsed maad on tühjad ja kolledad, mis ea ja lumme al külmetand seiswad; loune pool on sure kõrbede ja pimmeda laante wahhel ka wäggewaid maid. Pu, kuld, hõbbe, wass ja raud, kallid kassoka nahhad (mis sooblid, narrifsed, mustad ja sinnised rebbased, kobrad ja teised mets-ellajad andwad) ja kallad on Sibberi-ma rikkus.

Seie sadetakse Wenne-rigist keif kurjateggiad mäggede warra wäljakaewama ehk mu ränga töle ehk ka muido fenna ellama. Sibberi-rahwast on $\frac{2}{3}$ Eurooplased, ennamiste Wennelased, $\frac{1}{3}$ pärris-rahwast, se on: Samojedid, Tatarlased, Kamtsadalid, Sakuid, Tungusid ja muud. Risti-usko on wägga piisut pöörnud; ennamiste on neil Muhameti-ust ehk pagana-ebba-ust. — Sibberi-ma on kahhes kubbernemangus.

- a) **Tobolski** kubbernemang. Linnad: Tobolsk, Irtsiisi ja Tobolijõe ääres, Per naul, kus palju kulda ja hõbedat kaewetakse, ja muud.
- b) **Irkutski** kubbernemang. Linnad: Irkutsk, 5800 wersta Peterburrist; Kiahtha, Sibberi ja Hina-rigi piri peäl, kaupleb kangeste Hina-rahwaga.
- d) Sibberi-ma iaggo on ka se pitk Kamtsatka-pool-saar, mis wiimsenaks Wennerigi nurgaks jääb, kellest pitkuti kõrge mäe-rind läbbikäib. Kamtsadalid ei armasta ma-harrimist egga karjapiddamist, waid toitwad endid ennamiste linnoaia-misest ja kallapügist. Wallaskallo ja ülgid püüd-wad nemmad kangeste. Koera prukiwad weo-lojusseks, mis nemmad selle tarwis kaswatawad ja õppetawad.

2) **Kirgisiide-maad**, Urali- ja Irtsiisi-jöggede wahhel. Sedda maad möda hulkwad Kirgisiid omma hobboste, weiste- ja lammaste-karjadega ning omma fibitfadega (kummiga wanfred), mis nende ainus peawarri on. Nemmad on keif Muhameti-usko.

3) **Kaukasia**. Need priksed maad, mis Musta- ja Kaspi-merre wahhel on, ollid enne Türgi- ja Persia-rahwa käes, agga nüüd on Wenne-keisri ommaks sanud. Kaukasuse-mäed touswad kolmes rindus, kennest kest-misjed feige kõrgemad on ja iggawesse ea ja lumme fatte al seiswad. Pohja pool on kõrbed ja laggedad maad, loune pool on Ma ishiärranis wäggew ja kannab wina-puud, poomwilla, risi, mandlid, wigi-puud ja muud kallid taimi ja rohuseid. Selle Ma rahwas, Tserkessid

ja teised nende sugused on kül wägga priksed, agga ka ühhed harrimatta lomad. Nemmad tewad kül põllotööd ja kaswatavad karja, agga nende feige armsam töö ja ammet on rõwiminne ja söddiminne, mis nemmad isiksiks teine teisega, agga feige ennamiste woõras-tega piddawad. Pohja pool mäggede al peab teekäia ifka nende peäletullemist ehk wangiweddamiist kartma; mäggedes woib agga soldatide kaitsemisse al teed käia. Sellepärast söddib Wenne-keiser jubba kaua aega selle mäggede rahwaga, et nende rõwiminne saaks keeldud. Surema hulgal on Muhameti-ust. — Selle Ma pealin on Tihwliis, kus kubberner ellab, kes Wenne-keisri nimmel selle Ma ülle wallitseb. — Rimmetamisse wäärt on ka se poolsaar Abseron, kus Ma nenda ma-õlliga täidetud, et kui agga auko kaewad, ja üllestoušwa auro põllema panned, selle tulle peäl woid keta ja küpsetada; — üks Ma sisse pistetud ja peält põllema südetud pilliroog annab urtsikusse walguist. — Paku-liina jures on sedda ma-õlli, mis nahwtaks hütakse, feige ennam leida; seäl loidab tulli allati ühhest 10 jalga süggawast august wälja, ning Parsid ehk tulle-kumardajad tullewad Persia ja India maalt senna, tuld kumardama.

II. Maad, mis Türgi-Sultani järrele.

1) **Weike-Asia** on üks kennam Ma kui pišsut muud ma-ilmas, ja et tedda kül waest wisi wallitsetakse, on ta ommeti rikkas ja perrekas makond. Seäl on kül mäggesid, agga ka laiad tasfased ja wäggewad maad, kennad orrud, mönnusad saddamad ja iggalpool head wiljamaad. Ilmad on terwed ja illusad. Ma kannab winapuud, õllipuud, poomwilla, risi, tubbakat, magunaid (kust Türgid opiumi walmistawad); ellajattest tulleb isšiärranis nimmetada: kallimat suggu hobbojed, Angora-kits (sidi-sarnatse willaga), raswasabba-lammas, sakal, üks kiskias hundi, rebbase ja koera sarnane ellajas, paatja karwaga, mis sures troppis küllade ja linnade lähhidel hulgub. — Türgi-rahwast on siin wähhem, agga nemmad on selle Ma üllemad; — surem hulk

on Kreka, Siria, Armenia, Arabia-rahwas, Turko-
mannid, Judid ja Mustlassed. Muhameti-uss on seal
wallitsemas, agga on ka paljo risti-rahwast. Türgi-ma
Sultan ehk keiser on keige üllem wallitseja. Keige
kallimad maad on Turfomannide käes, kes ennam risu-
mist ja söddimist kui tö-teggemist armastawad. Selle-
pärast sawad maad sandiste harritud ehk seiswad fog-
goniste harrimatta. Linnad, et kül wägga perrefad,
on iggalpool waesed ja laggunud. Nende ulitsad on
huffas kui kulla-tannawad, maiad ennamiste waesed
sawwist tehtud urtsikud, ja suremad koiad alwaste ehhi-
tud. Keik Weike-Asia fulutab omma wanna linnade
wõifjatega ennemuistset parremat põlwe. — Linnad on:
Smürna ehk Mürna, keige rikkam ja surem kaubalin
Weikses-Asias. Se lin seisib jubba Kristusse aial (wata
Joannesse ilmutamisese r. 1, 11.). — Angora, suur
kauba-lin, kulus nende kitsede pärrast, mis temma jär-
rele Angora-kitsiks nimmetakse. — Tarsus, Apostli
Paulusse sündimisese-paik.

2) Armenia, üks mäggine Ma; kõrged laggedad
maad kaswatawad rohkeste heinu; orrudes sünnib kända
ja külwata. Armenid on wagga, tössine ja kassin rah-
was, mis põldo harrib ja karja kaswatab; nende honed
on külmas ja kõrges kohtas Ma sisse kaewatud kopad,
mis nenda mullaga kinnimaetud, et sa ilma teadmatta
külla peäl woid kääia. Snnimesed ja ellajad ellawad
nendesinnaste kobaste sees ühheskous. Armenia-rah-
was on isfiärralik risti-ussu selts ja seiswad ühhe kato-
ligi-piiskopi al, kes uhkes Ets miatfisi flooftris Ara-
rati-mäe liggidal ellab. Nende uss lähhäb ennamiste
Kreka-ussuga ühte. — Ararati-mäe loune-pool külges
ellawad Kurdid, üks rahwas, mis karja, ennamiste
lambo ja kitso peab, agga kindlat asset ja ma-harrimist
ei armasta, waid kui julged rööwliid kauba-kildadele
hirmsad ja kardetawad on. — Keige surem lin Arme-
nias on Ertserum.

3) Mesopotamia-ma, Süwrati- ja Tüigriisse-jöggede
wahhel, kust Issand Abramit kutsus, ja kus wäggewad

Ufsuri- ja Pabeli-rigid wannal aial feisid, on kül piisut harritud, agga üpris wägga wäggew Ma. Keskpaigas on sured laggedad kõrbed, kus kiskjad ellajad, surispea-kullid ja Arabia wargad ümberhulkuwad. Pealin on Pahdad, suur kauba-lin, Tiigrise-jõe äres omma sidi ja poomwilla wabrikudega; seäl tehakse ka sedda peni-kest nahka, mis sahwaniks kutsutakse. Ümberkaudo on Pabeli ehk Pabilonia ja mu wanna linnade rufud leida. Rahheksa ja ühheksa saa aastades pärrast Kris-tusse sündimist olli Pahdad keige surem ja uhkem lin mailmas, ja temma sees ellas arwamatta rahwa hulk ja ütsefid keifsuggused immelikud tarkused. Ta olli Muhameti-rahwa pealin, kus Kalihwid ehk Muhameti järreletulliad wallitsefid. Nüüd on ta omma wanna uhkest põlwest palju ärrakautanud, et seäl kül nüüdki weel 80,000 innimest ellawad, kes kangeste India- ja Kesk-Usia-ma kauba-asjo Eüropa-male sadawad.

4) Siria ja Palästina, Wahhe-merre rannas. Orro-maad on wäggewad, ilmad parrjad ja terwed. Ma waewaks on need saggedad hirmsad ma-wärrise-mised, sured põuad, mis peäle tühjajad aiad tullewad, ja rohhotirtsud, mis Arabia kõrbest arrotuma parwede kaupa ülestullewad, endid laiale löwad ja pari tunniga Ma haljendust kaotawad ja tihti ärramäddanedes katko-haigust sünnitawad. Ma kaswatab poomwilla, wina-puud, loune-puwiljasid ja isfiärranis se sam i taimi, kelle rohked terrad head ölli wäljaandwad; ning turra pillirogo (Durra), kelle läätse-farnatsist iwadest rammo-kat jahho saab. Ellajad on siin needsammad, kellest Weikses-Usias kuulda andsime.

Kolm wäggewat rahwast ellasid wannal aial siin:

Siria-rahwas, kelle kuningas Antiofus Maffa-bejide aial Juda-rahwa wasto söddis; Wönikia-rahwas, kelle linnad, Tirus ja Sidon, wannal aial wägga kuulsad ollid, ja Israeli-ehk Juda-rahwas, kelle Ma ka Tootuse-maaks, Juda-maaks ehk Palästina-aks hütakse. Agga neid rikisid polle ennam ollemas.

Kreka- ja Arabia-rahvast on nüüd surem hull ja Arabia-keelt rägivad keit. Peälegi on seal ellamas Maronitid ja Trusid. Maronitid on risti-usko, ellawad ulla omma seaduste järrele ja makswad agga Arabia-rahwale makso. Nemmad on waljud, kandwad allati sõariisto ja on paigal walmis omma wabbadusse ja warandusse pärrast wõitlema. Reid loetasse peäle 100,000 hinge. Trusid on Maronitide sarnatsed seadmiste ja ellowiside polest, ja on ifka nendega ühhes nõuus olnud, et nemmad kül risti-usko ei olle, waid üht usko tummistawad, mis risti- ja Muhameti-usfoga ja ebbausfoga seggatud on. Nende arwo kannab liggi 60,000 hinge.

Suremad linnad Siria-maal on Aleppo ja Damas kus; agga wanna Juda-ma kuulsad linnad on:

Jerusalem; piibli-ramatust iggaühhel tuttav, kõrge müride, mäggede ja süggawa orgudega ümberringitud. Seal on 11 Moskeed (Muhameti-rahwa kirrikut), 3 Juda-rahwa-koli ja 20 risti-usko-kloostert. — 20,000 inimeste seas on 8,000 Muhameti-, 7,000 Juda- ja 5,000 risti-usko hinge. Nimmetamisese wäärt on pühahaua kirrik, mis keisri Konstantini aial Kristusse hana kohha peäle ehhitati. Kirriko keskpaigas seisab marmorikiwist ehhitud kabbel, kust hana sisse minnakse, mis 6 jalga lai, 8 jalga pitk ja 8 jalga kõrge marmorist ehhitud kamber on, kus altari al marmorist tehtud kiristo näidetasse, kellest rägitasse, nago Issanda ihho olleks seal hinganud. Kamber on ifka põllewa lampidega walgustud. Üks ainus üks wiib kirrikusse, mis Türgid kangeste hoidwad, kes iggaühhe woõra käest, kes pühahauda tulles watama, suurt makso küsiwad. Pühahaua liggidal seisab üks teine kirrik, Kolgata-mäe peäl, kus weel neid 3 auko näidetasse, kelle sees need kolm risti ütlewad seisnud ollewad. Agga se polle viete kindel, kas need kirrikud ka tõeste nende nimmetud paikade peäl seiswad. Näidetasse ka Ketsemane aia kohta, kus mõnned wägga wannad õlli-puud weelgi seiswad; muido on õllimäggi ennamiste harrimatta. Keige kõrgema kohha peäl, kust — ni kui arwatasse — Issand

taewa läinud, on selle wanna kirriko ruskub nähha, mis feisri Konstantini emma Helena ehhitas. Terusalemnia-rahwas ellawad ennamiste sest, et neid woöraid rahha pärrast wastowötwad, kes need pühhad kohhad tullewad watama; neile müwad ristisid ja muid asjo, mis tekäiad mälestusfeks tahtwad liggiwötta. Monne aasta eest on Preisi- ja Inglisma- kuningad Türgi-Sultani loaga Ewangeliumi-usko piiskopi Terusalemnia asfutanud, kes nüüd seal pühhas liänas selget Summala sanna omma öppetajattega kulutab. Kaks tundi Terusalemmast on wäggewal ja illusal kohhal Petlehem, 1800 innimessega, kes feif risti-usko on, ja ristisid ja pühha söimid ölli-puust ja perlmutrest walmistawad ja müwad. Siin on suur klooster maalluse kabbeliga, kus rahwa jutto järrel Issand on sündinud. Kolm tundi Terusalemmast on Teriko, nüüd Rahaks nimmetud, üks waene külla. Monned pennikoormad hommiko pole jookseb Jordani-jöggi tühjast, siggimatta orrust läbbi ja lähhäb siis Surno-merresse. Siin kulutab feif loom sedda nuhtlust, mis Issand Sodoma ja Komorra liänade peäle wannal aial saatnud. Paljad kaljud mollemil pool järwe-kallast näitwad ärrapöllenud tullepurskawa mäggede näggo, ja ma-piggi, mis saggedaste wee peäle touseb ning monnest kohhast kaljudest wälja-immitseb, andwad arwamisse-kaupa moista, et need öitsewad kohhad, kus nüüd järw seisab, maalluse tulle läbbi hukka läinud ja allawaunud. Westi vn isfiärranis solane ja mörro, et kallad seal sees ei woi ellada. Pu ehk rohho kassudest polle järwe äres märfigi leida ja solased aurud on nenda kanged, et lühhikesse aiaga innimesse riettest läbbitungib. — Pohja pool on se pissokenne lin Nastra, wanna Naatsaret, 1500 innimessega. Üks klooster seisab selle kohha peäl, kus rahwa arwamisse järrel Maria maia olnud. Kenetsareti-ehk Tiberia-järwe äres on Tiberia-lin, ja wanna Kapernauma ruskude peäl pissokenne Kapernaum.

5) Kiiprusse-saar, mäggedega, selle otsad lummega kattetud, tuttav pühhas-kirjast (Apostl. tegg. r. 13, 4.).

Kaswatab kallist jodawat wina. — Mendasammoti on ka nimmetamisse wäärt need sared: Rodus (Apostl. tegg. r. 21, 1), Patmus, kus Apostel Joannes ellas (Smutam. r. 1, 9), Mitilene (Apostl. tegg. r. 20, 14) ja teised.

III. Arabia.

Arabia on suur poolsaar Persia- ja Punnase-merre wahhel. Ta on kõrge lagge Ma, kellest monned mäed touzwad; pohja-öhto pool on Horeb ja Sinai-mäggi. — Ükski ma-ossa Ufias ei olle ni kuiw kui Arabia, kus monnes kohhas aastas ei wihma piiskagi ei sadda. Üks neljas ossa maad, ennamiste orrud öhto ja loune-öhto pool merre äres on weega kastetud ja seäl kaswawad keiksuggused kallid puud ja rohhud, palmi- ja kummi puud, suhkro-roog, riis, kokus-pähkel. Metsa ei polle Arabias ühtegi nähha. Agga keigekallim pu on seäl kohwipu. Kaswa-sabba-lambaid, weiste-karjo kaswatab Arabia-mees rohkeste, agga keige armsam ja kallim ellajas on temmal kamel, mis tedda ja temma kauba-asjo kõrbedest läbbiwib, ja hobbone, kelle keige parrem suggu ükspäinis seäl siggib. Arabia-mees tunneb omma hobbose warsa suggu jo monne saa aastast, sest se on algmisest üllespantud, ja kui wars sünnib, pannakse tedda jälle temma sou järrel kirja, et hea suggu alwema souga ei sa seggatud. Keigeparremaks souks arwatakse neid, mis Muhameti wiest mär-rast tulnud. Arabia rahwas on, ni kaua kui neid teada, teine jaggo ennast asfutanud, teine käib möda maad ühhest kohhast teise. Nemmad ei polle mitte ühhes rigis, waid iggauks ellab omma pealikko ehk Emiri wallitsusse al. Needsinnatsed on ausamad kui need, kes Türgi-riides ellawad, fanged, eliawa waimoga, puhta ellowisiga, lahked woöra-wastowõtjad, ja tunnistawad Muhameti-usko. Muhamet iese olli Arabia-mees, ja temma läbbi sai Arabia-rahwas ürrikeseks aiaks kuulsaks. Nemmad kandsid, temma walle-öppetusse läbbi fihhutud, omma sõariisto pohja-Ahwrifast läbbi

Hispania- ja Prantsuse-male kui ärrawõitjad, ja fau-
tasid kui Summala nuhtluse wits paljo ristifoggodusi,
kes ellawast usfust ollid ärralangenud, isfiärranis Afsias
ja Ahwrikas. Nemmad ollid monnesügguse tarkuse
polest hästi õppetud, ja need numre-tähhed, mis meie
nüüd kirjotame, on nende läbbi 1005 aastast sadid
Eüropas tuttawaiks sanud.

Liinad: Mekka, Muhameti-rahwa pühha lin ja
nende usfo keskpaik, sest et siin Muhamet sündis. Me-
dina, teine pühha lin, kus Muhameti haud on. —
Mokka kaupleb fangeste kohwiga.

IV. Persia.

Persia on ümberringitud Induse-, Amu- ja Tiigrisfe-
jöggedest ning Kaspi- ja Peräa-merrest. Temma olli
wannal aial wäggewa rifide pohhi, rahwa ja liinadega
täidetud, rikkas ja õitsew, agga ammust aiaft söddade
läbbi rikkutud. Si ta olle nüüd omma wanna auu egga
wägge ennam kätte sanud. Persias on Ma kõrge, ilmad
selged, kuiwad ja terwed; uddo ja kastet seäl ep olle
ollemas, arwaste wihma, ja jöggesid on wägga pisut.
Sellepärrast on Ma ütlematta kuiw; agga kaewanduste
läbbi on jõed ühhendud ja nende wessi laiemale jooksmä
pandud. Ka paljo süggawaid kaewusid, Ma al trummide
läbbi isfikeskis ühhendud, on Ma kastmisse pärrast kae-
wetud. Laggeda kohtade peäl on Ma üpris wägga
wäggew ja rikkas maggusaiht puwiljadest, õitsewaist
lilledest ja tullusaiht pudest. Persia-hobbone on Arabia-
hobbose sarnane; kamelid, raswa-sabba-lambad, weiksed
ja lojufsed sawad seäl petud. Sola rikkus on wägga
suur. — Persias on kolme isfi riki: Iran, Awga-
nistan ja Peludistan.

1) Iran on pärris Persia-ma. Siin ellab 9 mil-
joni innimest, kenneft kümnes jaggo endid ei polle asfu-
tanud, waid ümberhulgub. Nemmad on ennamiste
keik Muhameti-usfo. Persia-rahwas on kauni waimo
ja moistusfega innimesfed, julged, fanged; agga kaw-
walus, pettus, ahnus, fahtlanne meel on nende arwa-

liffud wiggad. Keige pühhamat wannet rikkwad nemmad omma lasso ehk auu pärrast. Persia-meese armastab wägga ennast illusaste ehitada ja kullutab isfiar-ranis paljo omma sõariistade ja hobbose ehtide peäle. Naesterahwast ep olle teistwisi nähha, kui peast jallust sadik finnifaetud ühhe riega, kel agga faks silma-auko sees on. Persia-rahwas on wägga häbbeliffud ja wisakad teiste wasto ja armastawad wägga juttude juttustamist ja tähhendamisse sanno. Nende hulgas ellab üks rahwas, mis wahhest weel Persia wanna pärris-rahwa soust on, Parsid, kes ka omma wannematte järrele tuld kui jummalat kummardawad. Nemmad on hoolsad, õiglased, rahholisjed innimesjed. Sahk (Schach) on se nimmi, misga Persia ehk Irani kuningat nimmetakse; keik allamad on temma ees kui fullased ja orjad. — Persia-ma linnad on: Teheran, Ispahhan ja teised.

2) **Awganistan** toidab 6 miljoni innimest. Awganid on üks tuggew ja sõddija rahwas, kes ennamiste kollijad. Nemmad armastawad wabbadust, ellawad ühhe Kanni ehk Sahki (Chan oder Schach) al, kel ni suurt melewalda ep olle kui Iranis. Neil on Muhameti-ust. Ellab ka nende keskes Turfomanni-, Hindu-, Armenia-, Persia- ja Suda-rahwast. Linnad: Kabul, pesšalin; Kasmir, paljo wabrikuttega, kus kallid rätikuid (Shawls) walmistakse, mis Eüropa sadetakse, ja teised.

3) **Beludsiistanis** on 3 miljoni innimest. Rahwas ellab ennamiste hulkumisse ehk kollimisse peäl; nende ust on Muhameti-ust. Linnad ei maks nimmetamist.

V. Wabba-Tartarei ehk Turan.

Se Ma on Kaspi-merre ja Urali-järwe äres, toidab 4 miljoni innimest, on loune poolt mägginne, pohja ja õhto poolt lagge. Ma kannab wilja, wina-puud, poomwilla ja muud. Pufarid, selle Ma keige wannem rahwas, tewad tööd ja aiawad fangeste kaupat. Seäl ellawad ka Usbekid, roppud rüütled, innetuma näo ja

maddala tuggewa kasfuga; Turkomannid, Kalmu-
tid, Mustlassed. Keik on Muhameti-usko ja mitme
rigisse lõhnutud, mis omma Kannide ehk pealikkutte al-
seisawad. Einnad on: Samarland, Kiwa ja teised.

VI. Idda-India.

Idda-India sünniks ka Wanna-India's nimmetada,
sest et se Ma jubba wannal aial, enne Amerika ja Läne-
India üllesleidmist, India's kutsuti, ja nenda jo piibli
ramatus nimmetakse (Esteri r. 1, 1.). — Idda-India
on kolmes sures jaus: Hindostan, Tagga-India
ja Tagga-India-sared.

1) Hindostan, üks poolsaar õhto pool Pengali-lah-
hest, kus rahwast 157 miljoni ellamas. Ta on wägga
wäggew ning üllesjänud mällestusse tähhed kulumawad
mõdaläinud aegade suri sündinud asjo. Nüüd on $\frac{5}{7}$
osfa maad Prittide käes, ja Eüropa tarkus ja ristiusk
wõtletwad seal sure wäggewa paggana wõimuse ja
Prama-usso wasto.

Ma on pohja poolt, kus Himalaja-mäed tedda
pirawad, mägginne. Ilmad on ennamiste pallawad,
pohja pool parrajad. Oktobri-kuust Martsi-kuuni on ilmad
wägga kinnad; siis on keik lodus illo ja auuga ehhitud,
tuhhanded ja tuhhanded lillekesed, isfiärranis rosid õit-
sewad, linnud ja liblikad hiilgawad omma illusa tiba-
dega, ning tullusa pude ja rohtude rikkus on arwa-
matta. Riis on wilja-suggudest keige tullusam ja kei-
fide toidus; tedda leigatakse saggedaste nelli korda aastas.
Poomwil, pippar, suhtro-roog, sinnikiwi-taimed kas-
watwad siin kui omma pärris-maal. Märatumad laned
andwad kallid puud. Keige rohkemad on palmi-puud,
kennest monned ni suri lehti kandwad, et neid päwa-
warjuks prugitakse. Kofus-palmi-pu, mis Hindu-rah-
was pühaks peab, on 60—80 jalga kõrge pu-kehha
ja kaswatab agga ladwas laiad lehhed, mis honette kat-
tusiks tarwitakse. Lemma suurte pähflatte narmiadest
tehhakse köisi ja nende kõwwa foor prugitakse jogi nõu-
deks; pähfla tuum on wägga maggus ja jahhutaw.

Keige priiskem pu, mis ka pühhaks petakse, on Panani-pu, kelle pitkad lont-oksad mani ullatawad, mis siina jälle juurduwad ja kust ued puud tousewad, nenda et üks ainus pu pissofessiks metsaks saab, kelle paksud lehked pallawa päwa-paiste eest warjawad. Metsellajad on Hindostanis suremad kui maijal. Kunningatiger on sagedaste 10 jalga pikk, temma jahti pidawad sured lustiks, elewantid on selle peäle harritud. Loufoeri, leoparta, mosso-ellajaid, hirwi ja metsfiggu on wägga rohkeste; arrotumaid perdikuid, ennamiste ilma sabbata, on metsad täis. Elewant, mis siin peaaego koddos-ellajaks arwatakse, ellab ka metsas; tedda on wägga kerge taltsaks teha; ta on kerme öppima ja on rahwal raske weo jures ja söas wägga tullus. Krokodillid pidawad suurtes jõggedes asjet; ussides on nimmetamise wäärt Poa, kel sagedaste peäle 22 jalga pikkust on. Se ellajas polle mitte kihwtine ja temma lihha süakse; agga temma tulleb ka härge ja tiigride peäle, wänab ennast nende ümber ja murrab neid ühhe raksoga surnuks, ja nelab siis sedda surnud ellajat terwelt alla, sest et ta nenda lodud on, et ta omma suud, kurko ja kõhto immewisil wöib laiaks wenitada. Pärast sedda allaneelmist ei jõua ta ennast ligutada ja siis wöib tedda nuiadega surnuks lüa. Wasakaid (insektid), mis innimestele ja ellajatele waewaks, lendab arrotumatta parwedes, ja rohhotirtsud tewad sagedaste wäljad laggedaks. — Sidi-us ellab siin oues ja annab keigeparremat sidi mailmas. — Algmisses on Hindostan kulus kui keige rohkeima ja kenna kallikiwwide pärris Ma. Kalkedonid, karniolid, sawwirid, rubinid ja teised kallid kiwid leitakse, agga keigist on temantid siin keigekallimad mailmas. — Mu kiwidest on siin: raud-kiwi wägga heast soust, ka porwiri, marmor ja alabastri-kiwi; salpetrit on küllalt.

India pärris-rahwas on Hindu-rahwas, liggi 114 miljoni innimest; nemmad on hea ja härda südamega, waenlaste wasto kõwwad, sõbrade wasto helded, ja kasso polest kestmissed ja wägga priiskes lodud;

ja et nemmad kül ihho polest mitte tuggewad ei olle, jõudwad ommetige paljo wastopiddada. Nende Ma on kül feigist asjust rikkas, agga nemmad on ommeti waesed, sest Hindu-mees kardab waewa ja armastab ülle-wägga rahho ja hingamist. Sõma ja joma jures on ta karst. Wallalist ello peab ta häbbiks, agga naene on omma mehhe üllem ümmardaja, kes tedda peab tenima ja ta mele pärrast ollema. Naesterahwas on wägga illusa sure ja härda silmadega, pitka juustega, mis neid nago silma fatte kattab. Agga neist ei peta ühtigi luggu. Tütartlapsi wiisatasse pärrast sündimist ennamiste te äre, ja kui neid ükski ei korrista, siis jäwad nemmad metsellajatte sögiks; ja suurte linnade sees leitakse nisugusid sündinud lapsokessi iggalpool ulitsatte ärest. — Hindu-rahwas jaggab ennast neljaks seisusseks; need on: 1) preestrid ja õppetud mehhed, nimmega Praminid; 2) würstid ja söa-mehhed; 3) ma-mehhed ja kauplejad; 4) ammeti-mehhed. Nende nelja seast, kes endid issekses ei tohhi seggada, on Praminid, kui usso ja feige tundmise hoidjad, feige wäggewamad. Weel on üks wies seisus seäl, kel nimmi Parias; neid petakse alwaks ja rojaseks rahwaks, need peawad feige alwemat tööd teggema ja ei tohhi teiste seas asset olla. — Hindu-rahwas tunnistab Prama-usko, kelle õppetused nende pühha kirjades, mis Wedamiks nimmetakse, on üllepandud. Nemmad kummardawad kolm pea-jummalat: Prama, Wisnu ja Siwa, ja üht mu wähhema jummalatte arwamatta hulka. Nende templid nimmetakse pagodiks. Tundmisesed ja kunstid on neil wannast aiaast; nemmad kudduwad poomwillast riet, tewad wassest, kalli-kiwist ja walgest luust keiksuggu-asjo. — Missionärid on paljo missioni-kohta asfutanud ja püüdwad feigeennamiste kolide läbbi Hindu-rahwast ristinnimesseks tehha; agga surem hulk armastab pimmedust ennam kui walgust.

Hindu-maal ellawad ka weel Seikid, Parsid ja Eurooplased. Seikid põlgawad Prama-usko ja tunnistawad Prama- ja Muhameti-usjust seggatud usko.

Parsid kumardawad tuld ja piddawad sepärrast omma pühha paikades allati põllewat tuld ülles, kellest kida-
 wad, et nende prohwet Soroaster sedda jubba 4000
 aasta eest põllema pannud. Hindostanis on muist maad
 Eurooplaste käes, muist Hindu-würstide wallitsusse al.
 Eurooplastest wallitsewad Prittid ehk üks kaupmeeste
 seltskond, mis Inglis-ma warjo ja wallitsusse al seisab,
 suremad ma-ossa, kus 123 miljoni innimest ellawad.
 Rimmetamisse wäärt on siin need linnad: Kalkutta
 700,000 innimessega, kus Inglis-maalt sadetud kindral-
 kuberner ellab. Penares, Kangesse-jõe äres; se
 jöggi on Hindu-rahwal pühha ja se lin on nende tund-
 misse üllem paik, 1000 templiga, kus nemmad hulga-
 keste käiwad omma ebbajummalaid kumardama; seal
 ellab 600,000 innimest. Madras, 460,000 innimes-
 sega. Pombai, 200,000 innimessega. Kolkonda
 linna liggidal on üks rikkas temanti-aul. — Prittide
 käes on ka Seiloni-saar. Kannad on laggedad,
 wäggewa risi-wäljadega kaetud, kenne wahhel kõrged
 fokus-metsad sinnawad; keskelt on saar mägginne. Ilmad
 on lahhedad ja terwed. Pudest on keigeennamiste täh-
 hele panna kaneli-pu, kennest fured metsad seal tou-
 sewad. Elewantid on siin wägga priskeid. — Prantsuste
 käes on üks pissokenne ma-ossa Koromandeli randas,
 mis hommiko pool, ja Portugiside käes üks pissokenne
 ma-ossa Malabari randas, mis öhto pool on. Need
 ma-ossad, mis Hindu-würstide al seiswad, on pohja-
 öhto pool Hindostanis ja toitwad 7 miljoni innimest;
 agga nemmad on laggunemas.

2) Tagga-India, üks suur poolsaar, mis ma-wöni
 wennib, Pengali-lahhe ja Hina-merre wahhel, on kes-
 felt ennamiste tundmatta. Innimesed on keigeenna-
 miste Mongoli-soust ja Malaiid. Surem jaggo Mon-
 golidest tunnistab Pudda-ussu pole (Pudda-ust on Pra-
 ma-ussust wäljaläinud ja temma sarnane, agga tun-
 nistab süski mitto isfi õppetust). Malaiid on Muhameti-
 usko. — Ma on wäe ja kassu ni kui ka ellajatte polest
 Hindostani sarnane. Prittid on ka seie endid asfutanud,

agga feistwad Tagga-India wallitusse al ehk maksawad fenna makso. Tšsi-rigid ja ma-ossad, mis nimmeta- misse wäärt, on:

- a) **Pirman** feistri-riik, üks rikkas Ma. Pirmanid on täie kasso ja waltwaka pruni ihho-karwaga innimessed, ellawa waimoga ja äkkilised. Wannad ja nored põlletawad siggarid; keif mõistawad luggeda ja kirjutada. Omma feisert auustawad inemad jummalikko auuga. Rahwa arwo on 7 miljoni innimest. Pealin on Uwa.
- b) **Siami** kuningriik, 5 miljoni innimessega, rikkas feigest ma-lodussest. Tähelepannemisse wäärt on selle Ma walged elewantid, walged perdikkud, hirwed ja Türgi-weiksed. Innimesed on wägga rummalad, laisad ja roiased. Musti hambo ja pitki küsi arwawad illuks. Nemmad on Pudda-usko, ja kuningas on feige omma Ma ja allamatte pärris-issand. Pa nfkof, rigi pealin, 15,000 innimessega.
- d) **Arami** feistri-riik, hommiko pool Tagga-India, kannab 10 miljoni innimest. Enne olli ta Hinarigi jaus, sellepärrast on ka seält temma seädused, ellowisid, felemurded, tundmised tulnud ja paljo Hina-rahwast seäl ellamas. Liggi 50 jögge kastwad maad; ilmad on niisked ja ei polle mitte terwed. Paljo on seäl kihwti-maddusid. Innimesed on priisked, usinad, õiglased, wisakad ja woõraste wastawõtjad. Allam rahwas on Pudda-usko, suremad Konwutsiusse õppetusse tunnistajad*). Misjonäride läbbi on ennam kui 300,000 innimest ristiusko pöörnud. — Keiser on omma sõwägge Europa pealikkutte läbbi lastnud Europa-wisi järrele seäda.

*) Konwutsius on wannal aial Hina-rahwast õppetanud, kuiude tenistust mahha jätma, üht feige kõrgemat Jummalat, agga ka endised wannemad kumardama, ja puhtaste ja ausaste ellama. Se usk on ennam waimolik kui Prama- ja Pudda-usk, sepärrast ei tahha allam rahwas tedda mitte, sest õppimatta innimesed armastawad ennam nisuggust Jummalat-tenistust, mis filmi paistab.

e) **Malakka**, üks piik, suur poolsaar, Malakka-merre-
silma läbvi Sumatra-sarest lahutatud, mägine
ning kullast ja tinnast rikkas. Innimesed on Ma-
laiid, musta kahhara juuste-kaarva ja musta silma-
dega, armastavad jahti, on julged merre peäl ning
tunnistavad Muhameti-usko. Kaks jaggo maad on
Prittide ja Siami-kuningrigi al, kolmas wabba. —
Malakka louna-poolses otsas on Singapore weike
saar, Prittide pärralt.

3) **Sagga-India-sared**. Maad on wägga wägge-
wad ja uhked, rohtude kasfust nenda rikkad, et sedda
sarnast ei kustki ei polle leida; palmi- ja wina-puud,
sinnika-warred ja kallid rohhud kaswawad metsas. Tiigid,
elewantid ja metshärjad siggiwad rohkeste; lendawad
sisalikkud, kennad laulo-linnud metsades; perdikud kar-
gawad ühhest ofkast teise, kallad ni mitmesuggused ja
illusad, et imme kuulda; temanti, tinna ja waske kae-
watakse seäl küllalt. — Saarte pea-rahwas on Malaiid,
kes Pudda- ja Muhameti-usko tunnistawad, agga neist
on ka palju risti-usko heitnud. Saartest on nimmetada:

a) **Nelli suur Sunda-saart**:

1) **Sumatra**, ellatab 5 miljoni innimest, annab keige
penemat kulda, pippart, muskati-pähklik. Hollandid
on seie endid asfutanud.

2) **Jawa**, keige perrefam saar 7 miljoni innimes-
sega, wäggewa ja kõrgede rohtude ja pude kasfoga,
on Hollandide käes. Pealin on Patawia.

3) **Borneo** ellatab agga 5 miljoni innimest, annab
kallist kampert, palju kulda ja temanti. Ta on Drangu-
tangide isma. Kolmas ossa sedda maad on Hol-
landide käes, kennel palju temanti ja kulla kaewandusfi.

4) **Selebes**, 3 miljoni innimessega, ennamiste Hol-
landide käes, kaswatab risi ja poomwilla rohkeste; mäed
andwad kulda, waske ja tinna. Rahwas on omma
waprusse ja truusse pärrast kulus.

b) **Wissokessed Sunda-sared**, hommiko pool Jawaft.
Need on Flores, Timor ja teised; muist on

Hollandide, muist Portugiside käes, muist wabbad.

d) Moluffid ehk Mohho-sared. Selebesse ja Ue-kuinea wahhel. Laewamehhel tulleb jo kaugelt, kui temma neid saresid weel filmaga ei nä, se maggus hais neist kalli-rohho-pudest wasto, mis siin kaswawad. Nemmad andwad rohkeste sago, muskatit ja nälifessi.

e) Wilippinid ehk Manilid, 5 miljoni innimessega, on Hispania rahwa käes.

VII. Hina riik.

Hina ehk Kina (China) ma on rahwa arwo polest feige surem riik mailmas, nenda et feige mailma ma kolmas jaggo rahwast seäl on ellamas. Ta ullatab omma piirtega 650 pennikoormat pitkuti ja 375 pennik. laiuti Indiast pohja pole Sibberist sadik ja Awganistanist ja Turanist hommiko pole merrest sadik ja ellatab 360 miljoni innimest. Keik teiste made warrandust on siin leida ja wannast aiaist on ta kaswolikko asjade walmistamisese ja leidmisese pesa olnud. — Temma jaud on:

1) Parris-Hina, jöggedest rohkeste kastetud, wägga wäggew ja perrekaš Ma. Shto poolt on ta mägginne, agga hommiko-poolsed maad, surem ma-ossu, on madalad, jöggedest ja kanalidest läbbileigatud. Et wannal aial Ma pohja poolt lahti olli ning ümberhulkujad rahwas sedda ärrahawwitades sisse-langesid, ehhitati 2000 aasta eest suur t müri, mis Kollasest-merrest hakkab ja mäggedest, orrudest, süggawustest, jöggedest läbbikäib ja ennam kui 300 pennikoormat (se on 2100 wersta) pohja-öhto pole ullatab. Se müür on iggal paigal 25 jalga kõrge ja peält 15 1/2 jalga pakš; ta on üks mullast tehtud wal, mis möllemilt poolt kiwwidega ülesmüritud ja saggeda tornidega tuggewaks tehtud. Üks Inglis-mees on ärraarwanud, et keik Inglis- ja Sotti-ma honed ühtekokko mitte sedda müri tööd ei kaäna. Müüd, et need pohja-poolsed rahwas Hina-rigi wallitsusese al seiswad, ei kanta se müri eest ühtigi hoopst ja temma on ka monnes paikas ärralaggunud. — Misammoti täh-

helepannemisse wäärt on ka need kanalid, mis peaaego feif jöggesid ja selle sure rigi kubbernemangusid issefeskes ühhendawad, et lühhikesse aiaga Kantoni-liinnast Pekingi-liinna kauba-asjo woib aiada. Keige surem ja parrem kanal on Keisri-kanal, mis 300 pennik. pift on. — Ma surusse pärrast on ka ilmad mitmesugused, agga iggal-pool terwed; pohja pool on ilmad kestmised, loune pool mitte nenda pallawad kui Indias. — Hina-ma lodused on mitmesuggused. Keige ennamiste on tähhelepanna sidi-ussid, poomwilla- ja tee-pu, kenneft wimane loune-pooltse made keige surem rikkusse hallikas on, sest igga aasta sadetasse teed mitme miljoni hõbberubla eest Eüropasse. Hinal on kulda ja hõbedat, mis ka jöggedest leitakse, Ma on rikkas rauast, tinnast, wassfest; agga weel kallimad on need mulla-soud, kellest nemmad portselani walmistawad, kust kallid nõuriisto tehakse. — Hina-rahwas on Mongoli-suggust, kestmisse kasso ja kollase näoga; ninna ja moffad on ni kui Mora-rahwal, silmad pissofesed, hadde õhhukenne, Pea paljaks aetud, agga pea-laes üks juufse palmif; — Kurjateggiattel leigatasse seddagi nuhtlusseks mahha. Paksu kehha pissofesed käd ja jallad arwah se rahwas ennesele illuks, ning püüdwad sedda ka kätte sada. Keisiad, kes Hina-maal käinud, ei kida kuddagi wisi Hina-rahwast. Nemmad on süddamest armotumad, ahned, libbeda kelega, täis kawwalust, pettust ja tiggedust, hirmus surelised allamatte wasto, ja ellaja wisil lihhalikkud. Agga tõle on nemmad ussinad ja tüddimatta, ning näppotõle nenda moistlikkud, et alwem tõmees omma sandi tõriistaga saggedast Inglis-mehhele immeks asjo ärrateeb, mis ta igganes näab, ja mis Eüropas agga paljo täiema tõriista ja massinaga tehakse. Ei woi kül ükski sallata, et Hina-ma-rahwas ennemuiste keigesugguse tundmisse poleft mu rahwast üllem on olnud; agga ta ei polle mitte eddasi-jöudnud, egga jure-öppind; ja et kül Hina-rahwas püssi-rohto, ramato-trükkimist, kumpassi ja muid asjo enne tundsid kui meie, on nemmad ommetegi nüüd keige tundmisse ja kundti poleft

Eurooplaste tagga. Ee tulleb sest, et nemmad sedda Finnipiddawad, mis nemmad wannemist pärrinud, ja et nemmad mu rahwa käest middagi ei tahha jureõppida, sest et nemmad ennast keige esimesseks rahwaks peawad. Peäleegi on nende keel ni waene ja pudulinne, et nemmad råkides sõrmedega peawad näitama, kui middagi tahtwad täieste tähhendada. Nemmad ei kirjota ka mitte kirja-tähtedega, kui meie, waid iggal sannal on isfi märk, nenda et neil 80,000 märgid on, ning Hina-innimenne tarwitab omma ello aia sedda õppides, mis meil laps lühikesse aiaga ilma waewata wõib õppida. Nemmad kirjotawad omma sannad teine teise alla, nenda et read üllewalt alla käiwad ja ei prugi seks fulge, waid pinselt. — Hina-rahwas on walju ja kõwwa wal-litsusse al. Iggaüks, keige üllemast keige allamast sadik, on keppi al, mis pambussega (üks pilliroog) sawad. Surma-nuhtlused on saggedaste hirmsad. Hina keiser — taewa poiaks nimmetud — käib keigist käskudest üle ja on keige made ainus pärris-isfand. Kohto-wannemad — Mandariniks nimmetud — on jälle omma allamatte waljud isfandad, agga rahha ja sõbrusse wõib keik teha. — Maad ostawad hästi harrida; agga et nemmad lül merre-randas ellawad, ei moista nad merre asjust ei middagi. Kaupa aiawad ommal maal kangeste, ommeti woõra rahwaga kassinaste. Enne hoidsid endid woõra rahwa eest fuggoniste emale ja lubbasid üks-päinis Kantoni saddamasse woõre laewo; nüüd on sõa järrele, mis neil Inglis-ma rahwaga olli, mitmed kohhad kauba-aiamiseks woõrastele lahti-tehtud. — Hina-rahwas tunnistawad muist Konwutsiusse-õppetusse, muist Pudda-usso pole, mis nemmad Wo-ussiks nimmetawad. Nende jummalatenistused on täis naero wäärt ebba-usso tempa ja hirmsad nähha. Agga keiser omma sou-seltfiga ja Mandarinid hoidwad Talai-Lama (wata: 2 Tibet) ebba-usso pole.

Hinas on 1572 llinna, mis wägga perrefad ja kenneft mitmed immelikult rikkad on. Nimmetud olgo: Peking, üks wägga suur lin, 2 miljoni innimessega, rigi pealin,

fus keiser wallitsemas. Nan king, 1 miljoni innimessega. Kanton, esimesne merrelin, 800,000 innimessega, kenneft enam kui 100,000 lootsikutte ja parwede peäle ennestele ello:asset teinud.

2) Tibet, suurte mäggedega ummistud, 7 miljoni innimest, kes Mongoli-soust; üks wäggew, wapper ja õppetud rahwas; hoidwad Talai-Lama ebba-usso pole. — Talai-Lama on nende üllem preester ja ka nende wallitseja, kennele nemmad jummalikko auu andwad, sest nemmad uskwad, et üks nende jummalattest selle innimesse ihhus ellab. Kui se innimenne wimaks ärrasurreb, siis ütlewad preestrid, et sesamma jummal omma wanna ihho ue ihho wasto on ümberwahhetanud, ja nemmad tõstwad wanna asemel üht last troni peäle, kes nüüd Talai-Lamaks jääb, funni temmagi surreb.

3) Mongoli-ma, ümberringi mäggedest ümberpiratud. Innimesed on enamiste keif karja-rahwas, roppud, laisad ja wargad, agga ka lahked, terrawa waimoga ja õppetusse peäle himmolised. Monnes kohtas aetakse hästi kaupa.

4) Manduri-ma, mägginne ja paks metsa täis. Rahwa arwo on weike, enamiste kollijad; üks õiglanne, römolinne rahwas, woõraste wasto jõudja. Surem hull kumardab päikest ehk tuld. Hina keiser on nende soust.

5) Korea, üks poolsaar, mägginne, wäggew ja perrefas. Rahwas on tõle ussin ni kui Hina-rahwas; sidi-ussa petakse rohkeste.

VIII. Japan.

Japan on üks keistri-riik, mis sarede peäl on. Need sarede on keif mägginne ja liwased, agga holika rahwa töö waewa läbbi on Ma wägga parrandud. Ka wulkana ja ma-wärrisemist on seal. Ilmad head, rikkus ma-loduste polest suur. Siit leitakse teige parremat risi Aσίας, teed, poomwilla, kampak, ka kulda, hõbedat, waske, portselani-mulda, temanti; weiksid ja hobbosid petakse rohkeste.

Innimesi arwatakse liggi 30 miljoni. Tõtegemisse polest käiwad nemmad Hina-rahwast üle, wal-

mistawad riet sidist ja poomwillast, sögi ja jogi riisto penikesest portsellanist, tewad rauast ja terrasest riisto, puseppa ja treiali-tööd wägga täielikkult. Kauplemist woõrastega on wägga pissut, sest Hollandi ja Hinarahwas tohtwad agga üksi Japani saddamas käia. Japani rahwas on Mongoli-soust, armastawad omma isfamaad, on waprud, õiglased, — agga ka kawwalad, täis ebbausko ja hoidwad Pudda-õppetusse pole. Nemmad seiswad ühhe keisri wallitsusse al, kes ka nende waimolik wallitseja on, ja kedda nemmad keige kõrgema Summala assemel ja pühha arwawad ollewad. Keige suremad sared on:

1) Nipon. Selle peäl on Seddo lin 1,300,000 innimessega.

2) Kiusu. Selle peäl on Nangasaki lin suur kauplemisse-toht.

Eüropa.

Eüropa, wiest mailma jaust keige pissem, agga ka keige wäggewam ja perrefam, on kolmelt poolt merrest ümberpiratud ja raiab pohja pool wasto Pohja-Ea-merd, hommiko pool wasto Urali-mägge ja Kaspi-merd, loune pool wasto Kaukasusse-mägge, Musta ja Wahhe-merd; õhto pool wasto Atlanti-merd. Mu merredest, lahkedest ja merre-kitsussist on tähhele panna:

1) Walge-merri, 2) Pohja-ehk Saksamerri, 3) Wäin (Sund), suur ja pissoke Pelt, Rootsi- ma, Lani saarte ja kindla Wa wahhel, 4) Palti-ehk Läne-merri (mis mu Eüropa-rahwas ka Idde-merreks nimmetawad, sest et temma neilt hommiko pool seisab) Riija, Some ja Potni-lahhega, 5) Kanal ja Kalä-merrekitsus, Prantsusse- ja Inglisma wahhel, 6) Piskaja-lahhe, 7) Kibraltari merrekitsus, Eüropa ja Ahwrika wahhel, 8) Poniwat-siuisse-merre-kitsus, Korsika ja Sardinia wahhel, 9) Mes sina-merre-kitsus, Italia ja Sitilia wahhel,

10) Adria:merri, 11) Arhipelagus, 12) Lardanellide:merre:kitsus, 13) Marmora:merri, 14) Konstantinopoli:merrekitsus, 15) Must:merri, 16) Ufowi:merri.

M ä e d .

1) Asturia:mäed, Hispania:maal, Winisterra:ninnaga.

2) Pirenäid, Prantsusse: ja Hispania:ma piri peäl.

3) Alpid, mis Sweitsi:maalt, pohja-öhto:Stalia ja loune:Saksa:maalt läbbikäiwad. Nende keigeförgem mäggi on Montblank (loe Mongblang) pohja:Stalias, 14,700 jalga kõrge.

4) Apenninid wenniwad läbbi Stalia:maad pitkuti loune:otfäst pohjast sadif.

5) Palkan ehk Hämusse:mäed, Türgi:maal; neist käiwad loune pole Kreka:mäed, kelle wiimne loune:poolne ots Matapani:ninna on.

6) Karpatid, mis pohja ja hommiko:poolt Ungri:maad ümberpirawad.

7) Pömi:mäed, mis mitmes jaus Pömi:maad ümberpirawad.

8) Mustmets, Saksamaal, Reini:, Neffari: ja Tonau:jöggede wahhel.

9) Jura:mäed, Sweitsi:maal, Rone:jöest Reini:jöest sadif.

10) Ardennid, Wogesid ja Sewennid, Prantsusse:maal.

11) Norwegi:ma mäggedel on mitmed nimmed; nende wiimneots pohja pool on Pohja:ninna (Nordkap).

12) Waldai:mäed ehk Wolkonski:laan, Wenne:maal, on maddalad mäed, kenne wiimsed kimgud ka meie Liwlandi:male ullatawad.

Tulle:purskawad mäed on: Ätna Sitsilias, Wesuw Stalias, Hella Islandi:sare peäl. Ma:wärrisemisfi on tunda loune:Europas, arwaste ka Saksa: ja Rootsi:maal.

Jöed ja Järwed.

I. Walge merresse jooakse: Ewina-jöggi Wenne-maal.

II. Läne:ehk Palti:merde ja temma lahkedesse jooaksewad:

1) Wenne-maalt: a) Kewa-jöggi, mis Ladoga-, Dnega-, Ilmeni- ja teiste järwede wet Some-lahkese wiib. — b) Karwa-jöggi, mis Peipse-järwest tulleb ja Karwa liinast läbbi-minnes Some-lahkese jooakse. — Emma-jöggi, mis Würts-järwest tulleb, jooakse Peipse-järwe. — d) Perno-jöggi jooakse Per-no-lahkese. — e) Eüna-jöggi tulleb Waldai-mägge:dest ja jooakse Riija-lahkese.

2) Pohla-ja Preisfi:maalt: a) Nimeni ehk Memeli-jöggi on Wenne- ja Preisfi:ma piri peäl ja jooakse Eilsiti-liina al Kura-lahkese. — b) Weiksel, mis ennast kahhe arrusse jaggab, kenneft parrem arro, Rogat, Elbingi-liina jures Werske-lahkese (Frische Haff) jooakse; pahhem, Weikseli nimme al, Tantsigi-liina jures Läne:merresse wolab.

3) Rootsi:maalt. Jöed ei maksa nimmetamist, agga järwed on: Mälar-, Wener- ja Wetter-järw.

4) Saksa:maalt: Oder-jöggi.

III. Pohja:ehk Saksa:merde jooaksewad:

1) Saksa:maalt: a) Elbe-jöggi. — b) Weser-jöggi. — d) Keini-jöggi, kes 180 pennikoormat pitk ja kelle arrud. on: Main, Mosel ja teised. Temma allustab omma jooakse Sweitsi:maal, jooakse Poden-järwest läbbi, langeb Sahwhauseni-liina jures 60 jalga kõrge kaljo peält kohhinalt mahha, ja Sweitsi:maalt wälja-minnes teeb temma tüffi maad Saksa- ja Prantsusse:ma wahhel piirt; jooakse siis Saksa:ma feige rikkama makondadest läbbi, kånab siis Hollandi:ma sisse ning jooakse wimati mitmes arrus merresse.

2) Hollandi:maalt: a) Maas, mis ennast Keini:arrudega ühendab. — b) Selde.

3) Inglis:maalt: Temse-jöggi.

4) Prantsusse-maalt: Seine-jöggi (loe Säne) jooksed Kanali sisse.

IV. Atlanti-merresse jooksed:

1) Prantsusse-maalt: a) Loare-, b) Karonne-jöggi. 2) Hispania-maalt: a) Duero, b) Tajo, d) Kuadiana, e) Kuadalkwiwir.

V. Wabhe-merresse jooksed:

1) Hispania-maalt: Ebro-jöggi. 2) Prantsusse-maalt: Rone-jöggi. 3) Italia-maalt: Arno- ja Tiberi-jöggi.

VI. Adria-merresse jooksed Italia-maalt Po- ja Etsi-jöggi.

VII. Musta-merresse jooksed:

1) Sassa-, Ungri- ja Türgi-maalt: Donau-jöggi, kes omma jooksu Mustametsas allustab, 400 penniformat pikk on ja kelle arrud on: In, Trau, Sau, Teis, Prut ja teised.

2) Wenne-maalt: a) Dnepper, kelle arro Pere sina, b) Dnister, d) Don, mis Afowi lahkesse lähäb.

VIII. Kaspi merresse jooksed Wenne-maalt Wolga-jöggi Europas, 570 penniformat pikk.

Sared ja poolsared.

1) Suur-Prittania, se on Inglis- ja Cotti-ma ühheskous.

2) Irina (Irland).

3) Islandi-saar, Atlanti merres.

4) Dani-ma-sared: Seeland, Wünen ja teised.

5) Paleari-sared: Majorika ja Minorika.

6) Korsika.

7) Sardinia.

8) Sitsilia.

9) Elba.

10) Malta.

11) Ioni-sared: Korwu, Kewalonia ja teised.

- 12) Kandia.
 13) Arhipelagusse: sared.
 14) Sütima (Sütland), poolsaar, mis Tani: ma
 jaus on.
 15) Morea, poolsaar, Krefa: ma jaus.
 16) Krim, poolsaar, loune: Wenne: maal.

Ilmad, malodusfed, innimesfed.

Güropa on külma tsoni: ja päwa-pöri: jone wahhel ja sellepärrast on ilmad kestmissed. Et temma pallawa Ahwrika pohja: randas on, et temma wahhel merred on, et merre: tuled feigeennamiste puhhutwad, mis tal: wel külma, suil pallawat wähhendawad, ja temna tuh: hande aastane ma: harriminne, — se feif on ilmad Güropas nenda parrajaks teinud, et nemmad sojemad on kui Amerika ja Asia makes, mis sesammas laiusse fradis on. — Merre: tuled tewad niiskid ilmo ja wihma: saddusid, mis mäggiestes makes ja merre liggidal wägga jaggedad on; sellepärrast on Inglis: maal paljo uddo ja wihma: saddusid. Pohja pool on wihma: saud ühhe: tasfa pea feige aasta aegades; loune pool on fewwade ja süggise wihmased ilmad. Algmissest on Güropa wist waesem kui need kolm suremat ma: ossa olnud ja praegone rikkus, isfiärranis taimeite ja rohtude polest, on feizeennamiste maialt kokkotodud. Meie mets: puud, monned poösa: süggud, sibbulad ja muud jurekasfud mahhaarwata, on peaaego feif kasfud teistest kohtadest seia asfutud. Ka meie wilja: süggud arwatakse Asia pärrised ollewad. Pu: wiljadest on ünad, pirnid n. t. ka algmissest Güropa metsades kaswanud; agga falli: mad, nenda kui kirsid, appelsinid, sitronid, wigid, melonid ja issegi wina: pu on Asiast fissetodud; weel hilja: aego on kartohwolid, tubbakas ja paljo teisi tullusaid ma: andi Amerikast meile tulnud. Ellajaid on wobraitl mailt agga wägga pissut juretodud. Et Ma ennamiste feif harritud, on metsa: ellajad, kui hunt, sakal, mets: härg, mets: sigga, ilwes j. t. wägga wähhenend ehk monnes

Kohtas koggoniste kaddunud, ja se wasto ellajaid, mis kasso saatwad, rohkesti assemele kaswatud. Keige ennamiste kaswatasse hobbosid, weiksid, lambo ja keikfuggu mu koddokellajaid. Priskeid hobbosefuggud on Inglismaal, Hispania ja Ungriemaal. Weiste-piddamine on Brittanias, Alpi-mäggistiffus, Saksa-ma laggedail mail, Hollandis, Sleswig-Holsteinis ja Süti-maal wägga suur. Keige parremad lambad petakse Hispania-maal, ka loune-Italias, Kreka-ma laggedail mail ja Warber-saarte peäl. Alpide peäl leitakse kaljo-kitsi, pohja pool karro, pödder ja pohjapödder; pea iggal pool metsades ja wäljade peäl on hirwi, metskitsi, jännesid, rebbasid, orrawaid, märasid, nuggisid, tuhkruid j. t.; kistjad linnud piddawad mäggede peäl asset; luiged, eideranned, merre-linnud on ennamiste pohja pool; kah-hepaksid ellajaid (Amphibien) ei olle mitte paljo, agga sedda surem on kallade rikkus; ka masakaid on rohkesti. Mineralidest on Euroopa wist rikkam kui muud ma-jaud: rauda, waske (Rootsi-maal), tinna, seatinna, ja kiwisi-süsa (Inglis-maal), ellawat-höbbedat (Hispania ja Austria-maal) ja sola saab küllalt. Höbbedat leitakse peaaego iggalt poolt; fulda on pisut Wenne ja Austria-maal; platinat ja temanti agga Wenne-maal.

Keikipiddi on Europas parraust tunda, nähha ja leida. Teiste ma-ilma jaggude wasto on temmal wähhemaid mäggeseid, jöggesid j. n. e.; temma laneseid ei woi Amerika wanna lanette sarnatseks arwata; temma keigetuggewamad ellajad on nödrad ja piisofesseid Ahwrika ja Asia ellajatte wasto; agga se eest on ka keik lodus Europas innimesele lahkem ja waggasem. Keige kibbedam pohjapoolne talwe Europas ei olle ni pitk egga hirmus, kui Sibberis ja pohja-Amerikas; ja sellesamma laiusse-kradis kaswab Europas ma-willi ja mu wilja fuggud, kus seäl agga kressi ja maddalaid pöösaid leitakse ning keik mu lodus pea iggawesse eaga laetud on. Meie ei tunne Läne-India hirmsaid tormiseid, mitte sedda hirmust külma egga pallawat, mis Ašias, Amerikas ja Ahwrikas on.

Taewad ei hüilga kül mitte pallawa Tsoni illoga; agga meie ei tunne mitte neid hirmsaid haigusfi, mis teiste ma-ilma osfades paljo rahwast ärralaastawad; Asia ja Ahwrika katk ja Amerika kolla-többi putuwad agga Guroopa keige wimaste piredesse. Meie ei tunne neid otsato suri kõrbesid, mis Ahwrikas ja ka Aσίας, ei mitte ni paljo ellajaid, mis kiskwad ja kahjo tewad, ei neid fihwtisid egga waewajaid massakaid, mis innimestele hingamisse asset ei anna. Ilma murreta woib Gurooplane maggama heita kas wäljale woi metsa, ilma et tal karta olleks kahjo-teggewat tule õhko ja ellajatte ehk usside wägge ehk fihwti. Pea iggal pool andwad parrajad ilmad Gurooplastele sedda ihho-terwist ja illo, mis teiste ma-ilma jaggude rahwal ep olle.

Gurooplasted on ennamiste keif Kaukasusese-soust, ja jautakse ülleültse kuu peasuggusse: 1) Kermani-suggu (Saksa, Rootsi, Tani, Norwegi, Islandi, Hollandi ja Sweitsi rahwas); 2) Kelti-suggu (Inglis-, Sotti-, Iri-, Prantsusese- ja Pelgia-ma rahwas, Kermani-souga heaste seggatud); 3) Slawi-suggu (Wenelased, Pohlakad, Pulgarid, Serbid, Kroatid, Slawonid, Põmirahwas ja muud); 4) Some-suggu (Soomlased, Gesti-ehk Marahwas, Laplased ja muud); 5) Tartari-suggu (Tartarlased, Türgid ja muud); 6) Kreka-suggu (Kreka-rahwas). Peäle neid on Judid ja Mustlased Guroopas laiale pillatud.

Guroopas ellawad 237 miljoni innimest, kenneft agga üks miljon kollijad, teised keif on endid asutanud. — Ma-harriminne, mäggede-warra kaewaminne, kaupleminne, purjetaminne, ussinus keigesugguse tö peäle, tundmised ja kuntsid on Guroopas nenda eddasiläinud ja jure-sigginud, et Gurooplasted keigest mu rahwast üllekäiwad ning keigepissem ma-ossa keige mailma ülle wallitseb. Süt lähhäb keif tundminne ja eddasi-jõudminne teiste ma-jaggudesse, kus Gurooplaste käes 470,000 □ pennifoormat maad (kolmford peaaego surem Guroopast) ja 150 miljoni innimest on. Guroopas on risti-ust wallitsemas; Türklased

agza on Muhameti-usko ja monni weike rahwa-hulgake pohja pool on pagganad. Kristi-ust on ennast kolmeks pea-usko koggodusseks jagganud: Katoliki-, Krefa- ja Ewangeliumi-usuks. Loune ja õhto pool on Katoliki-ust, pohja pool Ewangeliumi-ust ja hommiko pool Krefa-ust wallitsemas.

Maad ja linnad.

I. Portugal.

Portugali-maal ellab 3 miljoni innimest. Ma on mägginne, süiski wäggew, agga wähhä harritud. Ilmad on illusad ja terwed. Ma-kaswatab winapuud ja loune-pu wilja, merri annab rohkeste sola. Lambo petakse paljo. Portugalid ehk Portugisid on uhked ja waprad, agga ka äffilised, kahtlasse melega, laisad. Kerjamine, rojus ja rummalus on rahwa seas sureks läinud, sest et rahwa kolitamisse eest ühtigi hoolt ei kanta. Katoliki-ust on seäl wallitsemas. Portugal on kuningriik; praegone wallitseja on kuningas Peedro.

Linnad: Lissabon, parremal pool Lajo-jõe kaldas, ühhe priske kohha peäl, 300,000 innimessega, on pealin, kus kuningas ellab, aiab kangeste kaup. Aastal 1755 sai üks linna ossa mawärrisemisse läbbi hukka ja 24,000 innimest otsa; nüüdki tunnukse monnikord seäl kerget mawärrisemist. — Liggidel on se allew Mawra, kuulsa floostriga, kel 866 tubba, 5200 aknat ja munga-kambert on. Kahhe firriko-tornil on 60 kella. — Setuwal; se lin aiab kaup solaga, mis merrewest walmistakse ja ka meile tuakse. — Porto, Luero-jõe suus, suur merrelin, kaupleb kangeste jodawa winaga.

II. Hispania.

Hispania, Pirenäide läbbi Prantsusse-maast lah-
 butud, toidab 13 miljoni innimest, kes Katoliki-usko
 on. Rohked mäe-seljandikkud, mis Pirenäidega üh-
 hendavad, käiwad maast läbbi. Ilmad on iggas
 kohtas wägga waad ja talwet ei olle tundagi; kesk riki
 on ilmad wägga kuiwad ja pallawad. — Hispania on
 wannal aial wäggetw ja öitsew Ma olnud; agga nüüd
 on ta rahwa holetusse läbbi alwaste harritud ja ei
 kanna sagedaste ni palju, kui tarwitakse. Isiärranis
 kaswatakse Hispanias hobhosiid, priske kasso ja tullise
 lomaga, mis hõlpsaste andwad ennast tallitseda. Sõido
 ja weo tarwis prugitakse ka hobboeeslid. Lambad
 kalli, penikesse willaga, mis Merino-lammaste
 nimme al kuulsad on ja mis läbbi ka Saksa-ma lam-
 maste-suggu kallimaks sanud, on siin omma pärris
 maal. Neid ei panda elladeski lauta. Suil aetakse
 mäggede peäle, talwel sojema laggeda male, ning
 nende pärrast, et neil rohkeste södi-maad olleks, pea-
 wad keigekallima Ma sured wäljad ilma harrimatta
 seisma. Hispania jodawad-winad on ka kuulsad; pea-
 legi kannab Ma ölli, risi, loune-pu wiljasid, sidi. —
 Mäed annaksid küllalt kulda, hõbedat, waske, rauda,
 tinna, kui agga rahwas wiitsiks wäljakaewata; ella-
 wat-hõbedat saab rohkeste. Kauplemist ja tö-
 waewa nemmad ei armasta. Hispania-rahwas on tösfine,
 uhke, armastab weddelemist ja lusti-piddamist, enna-
 miste tantsimist; metsjärjaga-woitleminne on neil is-
 se-rõmo assi. Omma isfamaad armastawad aufaste.
 Rahwa kolitaminne on raiskus; sellepärrast leiab eb-
 baust ja pimmedus maad. Hispania on kunningriik;
 kunninga-proua Isabella II. on seäl nüüd wallitsemas.

Liinad: Madrid, rigi pea- ja kunninga pesa-lin,
 kuiwa laggeda kohha peäl, Mantjanare-jõe äres, pris-
 keste ehhitud, 200,000 innimessega. Liina ees on
 suur plats, tsirkusselks nimmetud, kus neid härja-woit-
 lemissi rahwa rõmustamiselks petakse. — San Tago

de Kompostella; siin ööldakse ühhes rikkas ja kõrges firrikus Apostli Jakobusse tehha maetud ollewad; tedda petakse Hispania-rahwa armokulutajaks ja issekaitsjaks, sellepärast käiwad jenna igga aasta arrotumad rahwa-hulgad kummardamas. — Sewilla Kuadalkwiwiri-jõe äres, kennaeste ehitud. Siin to-mipea firrikus on Kolumbusse haud. — Kadiks, merre äres, tuggew lin, kaupleb kangeste teiste ma- ilma jaggudega. — Kibraltar, ühhe kõrge kaljo peäl, merrekitsusse äres, tuggew, ärrawoitmatta lin, mis 1704 aastast sadik Inglisma-rahwa kä on. — Mallaga, Wahhe-merre randas, harrib kangeste öllipuud ja aiab kaupa, issiärranis Mallaga-winaga. — Partsellona, Wahhe-merre randas, tuggew kau- ba-lin. — Hispania pärralt on ka Paleari-sared Ma- jorka ja monni mu Wahhemerres.

III. Prantsusse-ma.

Se ma, kus 34 miljoni innimest ellab, on ennamieste wäggew ja heaste harritud, muud kui Pordo- (Bordeaux) ja Pajonne-liinna wahhel merre äres on 20 penniformat pitkuti ja 10 pennifoormat lauti kuiwad, tühjäd, liwased maad, kus innimesesed lammaste-pidda- missest ellawad; nendasammoti on ka Kanali äres liwa- maad. Ilmad on waad ja parrajad, loune pool mäg- gedes pallawad. Ma kannab rohkeste keif, mis rah- wale ello tarwidusses ja toidusses tarwis lähhäb, peälegi weel wägga kallid jodawad-winad, ja Pro- wangse makondas keigeparremad öllipuud. Sidi wal- mistakse priskeste ja rohkeste; rauda, waske ja tinna polle mitte paljo, sola küllalt, agga puust on suurt pudust. Wabrikuttest on suur kasso ja kaupleminie- laiale lautud. — Prantsusused on töteggjad, wirgad, julged, uhked, issiennast täis, armastawad seltsimist ennämi kui koddust ello, üks terrawa moistusse ja wäggewa himmudega rahwas. Lundmisse ja tarkusse polest on nemmad sured, ja keige tallitusse peäle

moistlikkud. Nende keel on hästi harritud ja rägitaſſe keiges Eüropas. Idä pool, Saksama piri peäl, rägitaſſe ka Saksakeelt, ſeſt et need maad wannal aial pärris Saksama makonnad ollid. Katoliki-uſko on keigesurem rahwa-hulk; agga faks miljoni innimeſt on Ewangeliumi-uſko. — Prantsuſſe-ma olli üks funningriik ja praego on temma keisri-riigiks.

Liinnad: Paris, möllemille pole Säne-jõe kal-laſt, wägga uhkeſte ehhitud pealin, kus terwe miljon innimeſſi ellamas. Seäl on mitto ſuremat öppetufe-foli, üks uniwersitet, 443 allama-rahwa-foli. Wabriko-tö ja kaupleminne on iſſiärranis suur. Liinna ſiſſetullek kannab ennam kui 13 miljoni rubla hõbbe-dat ja wabrikutte tööd tulleb liggi 14 miljoni rubla arwata. Pariſi liinna woib Prantsuſſe-ma ſüdda-meks nimmetada, ſeſt ſiin on keif temma tundmiſſed, kuntſid, rikkufeſed nago ühhe kohha peäle kofko-foggotud. — Kalä, tuggew lin ſaddamaga, ſiit käiwad laewad reiſijattega Inglismaale Toweri liinna. Selge ilmaga woib ſiit Inglisma randa, mis agga 7 tundi kaugel, ſilmaga nähha. — Reims, üks wanna lin, kus Prantsuſſe-ma funningaid kroniti; ſiin riſtiti 496 aastal funningat Klodwigit riſtiuſko. — Strasburg, Reini-jõe äres, kulus omma kõrge firriko pärraſt, mis Münſteriiks nimmetakſe ja kelle torn 437 jalga kõrge on*). Roſwoor (Rocheſort), tuggew merrelin. Siit läks Napoleon 1815. aastal laewaga pöggemema ja ſattus Inglisrahwa kätte, keſ tedda Sankt-Helena-fare peäle wangi wiſid. — Liong (Lyon), priekes kohtas Rone- ja Saone-jõe wahhel, 207,000 immimeſ-sega. Pariſi järrel eſſimenne lin Prantsuſſe-maal, paljo ſidi- ja mu wabrikuttega. — Pordo (Bordeaux), Karonne-jõe äres, kulus kauba-lin, ja üks keige-ſurema liinnade hulgaſt Prantsuſſe-maal, aiab fangeſte kaupa, iſſiärranis jodawa-winaga, mis ſeäl

*) Münſteri firrikuſt loe ka ſedda ramatut, kel nimmi „Ma-ilm“, 54 lehhe pole peält.

ümberkaudo wägga harritakse. — Tulus (Toulouse), Karonne-jõe ja ühhe kanali wahhel, mis sedda jögge Wahhe-merrega ühhendab. — Uwinjong (Uvignon), Rone-jõe äres. Se lin on kulus se läbbi, et siin 1305 aastast 1377 aastast sadik Roma Paawstid el- lasid. — Marseli (Marseille), 152,000 innimessega, surusse polest kolmas lin Prantsusse-maal, aiab kan- geste kaup. — Tulong (Toulon), tuggew merre-lin.

Prantsusse-ma jaus on weel Korsika-saar, mägine Ma, kenne rahwas ennamiste harrimatta on. Se sare lin Ajatsio (Ajaccio) on kulus, et Napo- leon Donaparte siin on sündinud.

IV. Brittaniamaa.

Brittaniamaa on kaks suurt saart Atlanti-mer- res. Surem neist saartest nimmetakse Sureks Brit- taniaks, ja seal on need kaks kuningriiki Inglisma ja Sottima; neist öhto pool on teine saar, Iri- ma. Need kolm on ühheks kuningriigiks ühhendud, mis praego kuningaga-proua Wiktoria wallitsusse al seisab. Brittaniamaa ellab 28 miljoni innimese. Ma on ennamiste wäggew; pohja-Sotti-maal on agga sandid maad. Hobbosid, mis willedusse pärrast kuul- sad on, weiksid, lambo kaswatakse hästi; merri annab paljo kallo, austrid ja isfiärranis heringid; ka Ma annab kauniste wilja, agga mitte ni paljo, kui selle pakso rahwa üllespiddamiseks ärrakullub; sellepärrast tulleb paljo wilja woõrilt mailt weel jure. Keigepar- remat walget tinna, mis Eüropas on, seatinna, waske kaewetakse rohkest; ka piisut rauda, agga mitte head, mispärrast wabrikutte tarwis paljo Rootsi-maalt tuakse. Agga keigefallim, mis Ma annab, on kitwi-sööd, mis pohja-Inglis- ja loune-Sotti-maalt wägga roh- keste leitakse, ja Inglisma wabrikutte ning sellepärrast ka temma kauplemisse wägga tarwilinne asfi, mis rahwale suurt rikkust toob. Metsad on pea keik kad-

dunud. Kiwisi süüsi kullutakse aastas 1,200,000 foormat.

Et kül Brittania:saared ennam pohja pole kandwad, on ommetigi ilmad wägga pehmed. Londonis polle talwed mitte ni külmad kui Parisis, ja Temsejöggi külmetab agga arwaste finni, ja lummi seisab agga monned päwad paigal. Uddo ja wihma on paljo sagedam, kui lund ja külma. Suigi ep olle mitte nenda pallaw, kui teistes mades, mis temmaga ühhes laiusse:kradis seiswad. Uddud ja wihmad on sagedamad, kui liggi:madel, ja koggoniste selget päwa on Inglismaal ja Trimaal arwaste leida.

Ei ükski rahwas Ma peäl ep olle ni tark ja usfin keigesugguse töö ja teggo peäle sedda ennesele kasuks pruksima, mis Ma temmale pakkub, kui Inglisma:rahwas; peälegi tulleb se neile heaks, et merri maad ümberpirab, ja annab nende kauplemisese suurt jõudo; ning kanalid ja raudteed ühendawad kauba:linno. Euhanded wabrikud keigest suggust on Inglismaalt leida, ja kaswawad pääw päwalt rohkemaks ja lähwad ikke täiemaks. Keigefallimad wabriko:asjad on: keifsuggu willased ja poomwillased rided, keifsuggu kauba:asjad wassest ja flasist, nahha:walmistamine ja nahhast tehtud tööd, kiwiriistad j. n. e. — Wabriko:tö tarwidust towad Inglis:rahwas ommale keigest ma:ilma jaggudest; puud, rauda, waske, kannepit, linno j. n. e. Wennemaalt ja Rootsist; willo Hispania: ja Saksamaalt; poomwilla ja wärwipuud Idda: ja Läne:Indiaast. Kaupleminne ja wabrikud aitawad teine teist. Ja needsammad laewad, mis sisse:towad, mis wabrikutel tarwis, wiwad jälle wabrikuttes tehtud kauba:asjo keige ma:ilma jaggodesse, ning towad peälegi Europassa: teed Hina:maalt, kohwi, suhkurt ja keifmuid kallid rohtusid Idda: ja Läne:Indiaast. Woib arwata, et ennam kui 30,000 laewa omma ja woõra:maal kauplemisese peäl on. Küüd tulleb iggaühhest funningrigist issearranis räkida.

A) Inglise- kuningriik, 15 miljoni inimesega, on õhto ja pohja pool mägginne. Inglise- rahwas on töteggia, tösfine, wapper, julge, uhke, agga on ka isfimeelne ja sfündimatta. Temma rõ- mustamisfjed on: fihlaweddo, hobbofte woibo-aiaminne, rufika-woitleminne (boren). — Inglise- maal on E- wangeliumi-ust wallitfemas, ja et feif foggodusfjed Piiskoppide al feiswad, nimmetafse feäl Ewangeliumi- foggodust Piiskoppi- foggodusfeks. Katoliki- ufsoliffi ja muud Ewangeliumi- foggodusfi on feäl peälegi. Alla- ma rahwa õppetamisfe eest ei fanta mitte hoolt, ni kui tarwis olleks.

Liinad: London, mollemil pool Temse- jõgge, kellest 6 wägga uhket silba üllekäiwad; ta on Inglise- ma pea- ja peffa- lin, feigesurem ja perrefam lin Eü- ropas, ja feigeesfimenne kauba- lin Ma peäl, 11 wersta pitkuti ja 6 wersta laiuti. Sel liinjal on 10,000 ulitsat, 200,000 honet ja kaks miljoni inni- mest. Liinna jautafse kwe jausse, kenneft feigewan- nem, Efiti nimmetud, pohja pool jõe äres. Siit on lin aega- mõda iggale pole kaswanud ja laiemaks sanud. Efiti ellawad ennamiste feif rikkad kaup- mehhed, laewamehhed, madrusfid ja feif ammeti- meh- hed, kes sedda tööd tewad, mis kauplemisfe ja purje- tamisfe jures tarwitafse. Efiti õhto- poolne liinna- jaggo on Westminster, kenna, laia ulitsattega, uhkete ehitud, kus kuningaga koiad ja rigi wallitfusse üllema kofhto maiad feiswad ning kuningas, rigi ül- lemad, rikkad moisnikud ja muud fuurt- fuggu rahwas ellawad. Loune pool jõe äres on kolmas liinna osfa, Suutwarf nimmetud, kus ennamiste wabrikud feis- wad; fiin ja teistes jaggudes ellawad fehwad rahwas. — õppetud rahwa- kui ka heateggemisfe- foggodusfi on Londonis wägga paljo. Iggaüks teab Londoni Piibli- foggodusfest, mis jubba peäle 140 kele- murdes pühha kirja laiiale lautanud. — Wabrikuid on Londonis üpris wägga paljo ja feigesuggusfid, ja walmistafse neis tullo ja illo polest kallid asjo kullast, hõbedast,

terrasest, sidist, willast, poomwillast, nahhast, klafist j. n. e. — Suhkro-wabrikud ja õlli-koiad sadawad suurt kasso. — Kauba-aiamine on Londonis arreto suur; 5000 omma-laewa lähhawad ja tullewad, ning saddamas seisawad allati 2000 laewa, mis keigest maailmast tulnud, ilma need 3000 pati ja lootfikut, mis liina wahhel kaupä ühhest kohhast teise tallitawad. Arwatakse, et Londonis igga aasta 240 miljoni hõbbe-rubla eest kaupä wälja ja pea nisamma sure hinna eest sisse wetakse. — Londonis on tähhele-pannemisse wäärt: 1) Tunnel, üks ma-allune te, mis sügawa, 250 süllda laia Temse-jõe alt läbbikaewerud ja ni lai ja kõrge on, et jalla ja hobbosega hõlpsaste woib läbbi-sada. Seddawisi on mollemad Temse-kaldad ühhendud*). 2) Kõrge pühha Paulusse kirrik, keigesurem Ewangeliumi-usso kirrik, 500 jalga pikk, 250 jalga lai ja 340 jalga kõrge. 3) Westminster-Abtei-kirrik, kus kuningaid kronitakse ja salwitakse. — Londonis arwatakse 500 kirrikut ja palwemaja ollewad, ning on igga ussu-tunnistaja seltsil temma omma pühha koddä. 4) Tower, üks wanna tuggew kants, kus enne kuningad ellasid; seal hoitakse rigi kuldriisto ja muud kallid asjo; ka petakse seal neid wangis, kes üllema wallitusse wasto pannud.

Sured linnad on Inglis-maal weel paljo, meie nimnetame agga neid: Birmingham, keigesurem wabrikolin Inglis-maal, 450,000 innimessega. — Liverpool, 240,000 innimessega, teine kaubalin Europas. Siit lähhab raud-te linna alt (lin seisab ühhe järso mäe peäl) ühhe tunneli läbbi Mantsesteri linna pole. — Mantsester, 271,000 innimessega, ühhe kanali äres, mis tedda Liverpooliga ühhendab. Temma poomwilla-wabrikud andwad 500,000 innimessele, mis seal ümberkaudo ellawad, tööd. — Njukästel (Newcastle), 80,000 innimessega. Temma sured

*) Kes tahhab Tunnelist enam teada sada, se luggego sedda romatut, kel nimmi „Ma-ilm“, 85-lehhe pole peäl.

ja ärrakaewamatta kiwwi-sõ augud andwad 25,000 kaewajale tööd. Igga aasta wetakse 53 miljoni pärkapunda kiwwi-süüsa ärra. — Portsmuut ja Plimmuut; mollemad on merre äres, ja neil on feige-parremad ja suremad saddamad Inglismaal.

B) Sotti-ma Kunning-riik, 3 miljoni in nimessega, wägga mäggin Ma, issiärranis pohja poolt. Maad harritakse siin wägga targaste ja tööd tehakse sure holega. Mäggedes annab Ma kül waewalt üllespiddamist; siiski armastawad Mäe-Sotlassed omma isfamaad wägga. — Sotlassed on woõraste wastowõtjad, seltsijad, tössised, julged, uhked ja õppimisse peäle himmutad; nemmad ei polle mitte ni rikkad, kui Inglis-rahwas, agga käiwad tarkusse polest neist üle. Nemmad on Ewangeliumi-usko.

Linnad: Edinburri-lin on pealin, 187,000 innimessega, Klasgow, 200,000 innimessega, ja teised.

Sotti-ma jaus on weel kolm sare-seltsi: Hebridid, 300 saart, kennest agga 40 peäl innimesed ellawad; Drknei-sared, 67 saart, kennest agga 29 peäl innimesed ellawad; Setlandi-sared, ühtekokko 86 saart ja 30 kiwwi-rinka. Siin petakse weiksid ja lambo ning pütakse ka kangeste heringid.

D) Trima-Kunningriik, üks lagge, wäggew Ma, wägga hea farjamadega; sellepärrast-on ta wiljast rikkas ja kaswatakse seäl weiksid rohkeste; siiski ei woi temma sedda hulka rahwas, 8 miljoni innimest, mis seäl ellab, mitte heaste üllespiddada. Trima-rahwas on Katoliki-usko, tö jures holetumad ja ütlematta waesed. Kartohwel on ennamiste nende toit. Inglisma-rahwas põlgawad neid ja tewad neile liga. Dublin, 300,000 innimessega, on pealin; agga weel mitto teist linna on Trimaal.

Europas on Prittide käes peälegi: 1) Saar Helgoland, Pohja- ehk Saksamerres; 2) tuggew Kibraltari-lin Hispanias; 3) Malta-saar Wahhe-

merres. Inglisma wallitsusse warjo al seisawad ka
Soni:sared Wahhe:merres.

V. Holland ehk Maddalma (Niederlande).

Sedda maad raiab pohja poolt Pohja:ehk Saksamerri, ja rahwa arro on 3 miljoni innimest, kes Ewangeliumi:usko tunnistawad. Holland on keige maddalam Ma Europas, weel maddalam kui Pohja:merri, ja hoitakse wee:upputuste eest liwa:kinkude läbbi, mis merrest wälja:uhhutud liwast tousnud, ja tammide läbbi, mis sure kulloga tehtud ja üllewel:petakse. Ma maddalusse pärrast on iggalt poolt kanalid maast läbbileigatud, mis seal maantee assemel padidega käiakse. Ma on ülleültse lagge, kaswatab wäggemat rohhto ja on sellepärrast rikkas priiskist weistest, wägga heast wõist ja juustust. Heringid pütakse rohkeste ja solatakse issewisi. Linnase ridega, mis keigeparrem Europas, pabberi, tubbaka ja lillesibbulattega aiawad kangeste kaupa. Ilmad on niisked ja paksud, uddo wägga sagge, nenda et raud pea roostetab ja pu rutto ärrapehkeb. Se tülli, mis merri ja ilmad Hollandi:rahwale teeb, on neid ussinaks, tõteggiaks, julgeks, tüddimattaks ja terraseks teinud; nemmad polle mitte lia himmudega innimesed, waid kindlad ja tö peäle hakkajad, tassased ja armastawad puhtust ja kassinust. Rahwa õppetus on hea, agga mitte Saksia:rahwa õppetusse sarnatseks arwata. Ma seisab kunninga wallitsusse al. Nüüd on seal Willem III. kunningas. Hollandi pärralt on weel üks Saksama Sure:hertsogiriik Luksemburri Ma ja lin.

Liinad: Amsterdam, pealin ja essimenne kaubalin, kus 211,000 innimest ellab. Lemma on pehme mapohja pärrast sisselödud postide peäle ehitud ja kanalide läbbi, mis linnast läbbikäiwad, on 90 saart sanud, kedda 240 silda ühhendawad. Reed kanalid

on kül kauba-aiamisese tarwis tullusad, agga nemmad tewad ilmad weel niiskemaks ja täidawad linna sojal aial pahha haifoga. Umsterdami liggidel on rikkas ja priske Saardami-külla, kus 11,000 innimest kauplemisest, wabriko ja laewa-ehhitamisese tööst ellawad. Seäl olli Peter I, Wenne-rigi suur keiser, 1697 aastal laewa-ehhitamist oppimas ja isse kui tõmees feige raskeemat tööd tegemas. — Haarlem aiab kangeste kaupa lillesibbulattega. Temma pea-kirik on feigesurem Hollandis, sured örrelid, fennel 8000 willet on. — Haag, kuningaga pessalin. — Rotterdam, 80,000 innimessega, Hollandi teine kauba-lin.

VI. Belgia.

Belgia olli enne Hollandiga üks riik, agga 1830 aastast sadik on ta isse kuningriik. Ta seisab Hollandi, Saksama, Prantsusse-ma ja Pohja-merre wahhel. Temma ellatab 4 miljoni innimest. Belgasjed on julgemad ja ellawama waimoga, kui Hollandi-rahwas, wirgad ja ussinad töle. Nemmad tunnistawad Katoliki usko. Pohja poolt on Ma lagge ja kanalidega läbbileigatud, nenda kui Hollandis; loune pool touswad Ardenni-mäggede arrud. Ilmad on seäl, kus maddalam Ma, niisked ja heitlikud, kus kõrgem Ma, selged ja terwed. Belgia on feigeparreminne harritud Ma Eüropas ja kaswatab rohkeste weiksid, wilja, kannepid, puud ja isfiärranis linno, kenne sarnast maial ei olle leida; rauast ja kiwi-süttest on ta rikkas. Iggalt-poolt näitab Ma omma siggidust ja rikkust; priskeste harritud wäggewad põllud, kenneaste ehhitud ja sured linnad, sagedad küllad, mis omma illo polest mitme mu made linnadest üllekäiwad, iggal-pool ussinusse ja tötegemisese jäljed nähha, — keik se rõmustab woõra tekäija süddant ja kulutab Ma ja temma rahwa head põlwe. Agga rahwa oppetusese eest ei kanta mitte hoolt, sellepärast on ebbausko ja umbusko rahwa seas paljo leida. Nüüd on seäl Leopold I. kuningas.

Liinad: Prüffel 120,000 innimesfega, pea ja pesa-lin, wabrikuttega, kus kallid pitsa tehakse, aiab kangeste kaupa. Siit käiwad mitmed raud-teed teiste liinadesse. — Nimmetamisse wäärt on Bäterloo-külla, kus Inglis- ja Preissi-ma ühhendud sõawäed 1815 Napoleoni ärrawoitfid, mis läbbi ta teistforda omma aujärje kääst kautas. — Antwerpen, Selde-jõe äres 80,000 innimesfega, findel ja suur kauba-lin mitme wabrikoga. Temma pea-kirrik on üks uhke Summalafodda, kelle torn 444 jalga kõrge on.

VII. Dani-ma.

Dani-ma on kolmes jaus: A) Dani-kuningriik, B) Hertfogi-riigid Sleswig ja Holstein ning D) Hertfogi-riik Lauenburg. Kolm wimast on Saksama riigid, ning sest et Dani-ma kuningas nende wallitseja on, siis arwatakse tedda ka Saksama würstide seffa. Ühtekokko on Dani-ma innimeste arwo peäle 2 miljoni. Danilased on Kermani-soust, agga Sleswig-Holsteini- ja Lauenburri-rahwas Saksad. Danilanne on aeglanne, agga tüddimatta töteggia; keik tundmist, õppetust ja ellowisijä on ta Saksamaalt sanud. Kolid on head ja lähwad pea Saksarahwa kolidega ühte. Nüüd wallitseb kuningas Kristjan VIII.

A) Dani-kuningriik. Senna arwatakse pool-saar Sütima ja mitmed sared, kenne seast keigesuremad Seland ja Bünen. Ma on lagge, ilma mäggeta ja ennamiste wäggew, ta kaswatab wilja, weiksid, lambo, hobbosid ja siggo. Ilmad on parrajad, agga niisked.

Liinad: Kopenhagen, kennaste ehhitud ja findel pea ja pesa-lin wäina äres 120,000 innimesfega. Kaupleminne on ellaw ja wabrikuid paljo. — Helsingör, piisofe lin wäina äres. Siin peawad keik laewad, kes wäinast läbbikäiwad, wäina-tolli maksma, mis aastal liggi miljoni rubla kasswo Dani kuningale sadab. — Dani-ma pärralt on Eüropas weel

1) **Warderi** - sared Atlanti - merres. Innimesed, kes siin ellawad, toidawad omma pead weiste ja lamaste - kaswatamisse ning ka liino - ja kalla - püüdmisega.

2) **Island** (ehk **Ca - ma - saar**) 6000 innimesega, kõrge ja paljas, iggawesse ea ja lummega kaetud mäed käiwad läbbi maad. Monned mäed on tullepurskawad, kui **Hekla** ja **Krabla**, sellepärast leitakse seal ka palawaid hallikaid, kenneft **Zeiser** keigekuulsam on. Temma aiab omma wet aioti 60 jalga samba wisil, mis 19 jalga paks, kõrgesse ülles. *) **Islandi** rahwas toidab ennast kuiwatud kalladest, pimast, liino - lihast ja munadest; leib on monnikord ni kallis, et agga rikkad tedda woiwad kätte sada. **Islandi** - ma samblast (palla - tagja ehk põdra - sammal) tehakse jahho, mis toiduks prugitakse. — Agga kui mäed tuld purskawad ja sullatud kiwwa kui sulla tinna ni rohkeste wäljakedawad, et need kui sured tulle - jõed mäest allajooksewad ja keif ärrahukawatad, mis ettejuhtub; ehk kui ea - rühk sare ümber seisma jääb ja kalla - püki ja laewa liggisamist kelab: — siis tekkib kibbe nälg ja surma - haigusjed. — Liina ei polle **Islandi** - maal ollemas, waid küllad ja üksikud tallud.

B) **Hertsogi - rigid Sleswig ja Hols - tein**, wägeward põllo - ja karja - maad, kus ka mollemid sure holega tallitakse. 800,000 innimest ellab siin. **Sleswigi - lin** on pealin, agga surem lin on **Altona**, **Hamburri** liggidal.

D) **Hertsogi - riik Lauenburg**, üks pisso - kenne **Ma**, 45,000 innimesega.

VIII. **Saksa - ma.**

Saksa - ma, kess **Eüropat**, on otse temma südda - meks lodud. Temma surus kannab pitkuti pohjast loune pole 150 pennifoormat, ja laiuti õhtust hommiko pole 140 pennifoormat. — Maad on mitmesuggused. Loune

*) Kes tahhab **Zeiserist** ja **Islandi** sarest ennam luggeda, se luggego ramatut, kel nimmi „**Mailm**“ 75 lehhepolest.

pool on Alvide maad, festpaitus mäggsed, ja õhto pool laggedad maad. Jöggedest on Saksa-ma wägga rikkas; 550 jögge, kenneft 60 laewo kandwad. Keigesuremad on jo üllemal nimmetud. Ilmad on mitmesuggused orgude, laggeda made ja mäggede järrele; loune-poolsed ilmad on waad ja sojad, pohja-poolsed külmemad. Pohja- ja Läne-merre randus on ilmad niisked ja summedad, agga ommeti terwed.

Saksa-ma on üks rikkas ja õnnistud Ma. Seäl sigginewad wägga prisked weiksed, hobbofed, lambad, sead, kitsed, keiksuggused linnud; jöed andwad rohkeste fallo, põllud kaswatawad keiksuggust wilja, linno, kannepid, tubbakat; monnes kohtas kannab Ma kallist wina; metsad on sured, ja mäggedest ja maast saab keiksuggust metalli, kiwwi-süsfi ja sola; peälegi on seäl mitmed terweks-teggewad hallikad. Ristjad metsalissed on pea foggoniste kaddunud; hunti ja karro on agga arwaste leida.

Rahwa-arro on 40 miljoni innimest, kes 2500 liänas, 2280 allewis ja 110,400 küllas ellawad, moisades weel isfi. Saksa rahwas käib usso, kuntsi ja mu tundmise polest keigest mu rahwast ülle. Loune pool walitseb Katoliki-usk, pohja pool Ewangeliumi-usk. Rahwa hõle ja tö-waewa läbbi on maad iggalpool harritud ja monned kohhad wabrikutte ja kauplemise läbbi isse-ärranis õitsemas. Uuro-laewad, raud-teed, sured ladad ja muud hõlpoteggewad asjad andwad kauplemisele tuggewat jõudo. Woõrale male sadetakse linnast riet (30 miljoni hõbberubla eest aastas), willo, wilja, puid, weiksid, wina-pu-wilja, nahka, willast ja poomwillast tehtud fauba-asjo, klasi, portsellani, metallist tehtud asjo n. t.

Saksa-maal on 1 keisririik, 5 kuningriiki, 1 fuurwürsti-riik, 5 sure-hertsogi-riiki, 7 hertsogi-riiki, 14 würsti-riiki, 1 landkrahwi-riik ja 4 pri-liina. Iggalühhel neist on isse-wallitsus, agga keik need 34 riiki ja 4 pri-liina on isikeskis ühheks rigiks ühhendud, ning nende ühendamist kutsutakse Saksa-seädusfeks. Brantwurt,

Maini-jõe äres on seäduſſe peſſalin, kuſ nende wallitſejatte miniſtrid kottotullewad nõuu piddama. Keigeſuremad Salkſaſeäduſſe rigid on :

A) Aukſtria keiſri-riik. Temma maſonnad on muift Salkſamaſeäduſſe järrele, muift agga Aukſtriaſkeiſri järrele. — Et kül Ma ennamiſte mäggine, on ta ommeti peaaego keigewäggewam Eüropas; ja kui agga rahwaſ iggaſ paigaſ omma põldo wöttakſ holega harrida, küllab ſiis ſe terve ja wagga ilma ning joudſa kaſſoga Ma peakſ weel rikkam ollema kui ta on. Põllo-harrimine ja weiſte, hooſte ja laumaste-pidaminne on õnniſtud ja ſaab ſeſt ennam, kui rahwal tarwiſ lähhäb; peälegi on rohkeſte: loune-pu-wilja, linno, kannepid, metſa, kulda, hõbbedat, waſke, tinna, ellawat-hõbbedat, ſola j. m.

Innimeſte arro on 36 miljoni. Nende ſeaſt on Slawiſouſt 15 miljoni, Salkſa-rahwaſt 7 miljoni, Ungrid 5 miljoni, pea niſamma palju Italia-rahwaſt, peälegi weel Balahhia, Armenia, Krika-rahwaſt ja Muſtlaſſi, ning 700,000 Suti. Nende rahwa ſeaſt tunniſtawad 27 miljoni Katoliki-uſko, 3 miljoni Ewangeliumi-uſko ja 3 miljoni Krika-uſko. Maſonnades, miſ Salkſaſeäduſſe järrele ey olle, on rahwa õppetamine taggaſjänud, agga nüüd kantakſe ka ſeäl ennam ſelle eeſt hoolt. Kauba-aiamine on ellaw ja raud-teed, kanalid, jõed ja Adria-merri andwad temmale jõudo.

Maſonnad, miſ Salkſaſeäduſſe järrele on, kandwad 11 miljoni innimeſt, keſ ennamiſte Katoliki-uſko on. Maad on häſti harritud ja rikkad weiſte, pu-wilja, jodawa-wina, raua, ellawa-hõbbeda ja ſola poleſt. Siin on ka need keigekuulſamad terwiſſe hallikad. Wabrikuid on palju ja priſked, ja kauba-aiamine suur. Salkſaſeäduſſe maſonnad on need :

1) Parris Aukſtria-ma. Innimeſed on hea ſüddamega, rõmoliiſed ja ihho-poleſt tuggewad, keſ maharrimiiſſe, wina-pu-kaſwatamiſſe, mäe-kaewamiſſe ja kauplemiſſega omma pead toitwad.

Linnad: Wien, keisri-rigi pea- ja pessa-lin, Saksamaa esimesenne lin, Donau-jõe ääres, 400,000 innimest. Kaupleminne on suur ja wabrikuid palju. Nimmematamissse wäärt on Steppani-kirrik, kelle torn 435 jalga kõrge on. — Heateggemisse, ja kolimaiafid on rohkest, ja kulus temma Uniwersitet, kus 3000 tududenti õppiwad. Raud-teed käiwad siit Preissi-, Italia- ja Ungri-male. — Triest, Adria-merre ääres, keigesurem merre- ja kauba-lin Austrias; seal loetakse 80,000 innimest.

2) Tirolima, keigemäggisem Ma Saksamaal. Orgudes harritakse kangeste wina-puud; weiksid ja lojuskid petakse rohkest. Rahwas on siin priiske, julge, kes omma isamaad armastab, hea-kohtlannep ja tõsine omma kombedes. Inspruk, pea-lin, 12,000 innimesega.

3) Põmi kunningriik, katla sarnatseks lodud, se on, mäggedest ümberringitud Ma, isse mäggine ja rikkas. Praag, kindel pealin 124,000 innimesega. Siin on Doom-kirikus pühha Nepomuki haud nähha, kus temma 2500 naela raske hõbbedast tehtud pu-särf seisab. Need linnad: Marienbad, Karlsbad ja Töplits on kuulsad omma terweks-teggewa hallikatte läbbi.

4) Määrnima, loune poolt lagge, teised küljed mäggedega ümberpiratud; Ma on ennamiste wäggew ja wägga hästi harritud. Innimeste surem hull on Slawi-seust, mäggisel mail ellawad Saksarahwas. Pealin on Prün, 40,000 innimesega. — Põmi- ja Määrnima on need maad, kust wennaste-rahwas keige esmalt on wälja-tulnud.

5) Slesima wähhem osa on agga Austria pärralt.

Austria makonnad, mis mitte Saksaseadusse järrele ei olle, on need:

1) Lombardia-Wenetsia kunningriik, Italias; sest rägime laiemalt Italia tükkis.

2) Kaliitsia-ma. Hommiko pool ellawad Rusnikid, kes Krefa-usko, õhto pool Pohlakad, kes Katoliki-usko; peäleegi on seal ka Sakso ja Suta ellamas. Am-

metid ja kauplemine on ennamiste Jutide käes. Tal-
lorahwas on harrimatta ja pärrised.

Liinad: Lemberg, pealin 70,000 innimessega.
— Wilitska; seal on kulus sola-kaewandus, mis
aastas peäle miljoni perkapunda sola annab ja kus
tuhhat kaewajat tööd tewad. Sefinnane sola-kaewandus
Ma al on 9500 jalga pitk, 3600 jalga lai ja 1220
jalga süggaw. Ta on wiekordne, nenda et teineford
teise al seisab omma tede ja kobastega, kennes monned
ennam kui sadda jalga kõrged ja nisamma paljo pitkuti
ja laiuti. Ühhes kopas on kabbel, altar ja kuiud keif
solaft tehtud; teistes on toad, seppikoiad, tallid ja muud.
— Krakau olli enne prilin, agga 1847^{maht} aastast sadif
Austria wallitsusse al. Seal ellawad 40,000 innimest,
kenne hulka 12,000 Juti.

3) Ungri-ma omma kõrwaliste madega. Innimeste
arwo on 13 miljoni, kelle hulka 110,000 Rustlast,
kes wannast India-maalt tulnud ja nüüd kui nõiad,
wargad, seppad, mängi-mehhed ümberhulkwad. Ungri-
ma on pohja poolt omma kaewanduste pärrast üks wägga
kallis makond ja loune poolt on ta öiete wiljaait, sest
keige kallim willi kaswab seal peaaego ilma waewata
ja sõnnikuta. Ma-añnid on willi, wiin, tubakas, weiksed,
kuld, wass j. t. Ungri-rahwas on sure, priske tuggewa
kassoga innimesed, julged, uhked, himmukad, alles
wähhä harritud et neil kül head waimo-anded on;
tööst ja kauplemisest nemmad ei holi. Surem hull
on Katoliki-usko, teised Ewangeliumi-usko. — Ma
jaud on need:

- a) Pärris Ungri-ma. Suremad liinad on: Pres-
burri, Pest, Tonau äres 80,000 innimessega,
ja Dhwen, Pesti wasto, teine pool Tonau kalda.
- b) Kroatšia-ma. Pealin Ugram.
- d) Slawonia-ma, üks priske, wäggew agga harri-
matta Ma.
- e) Talmatšia-ma, üks kitsas mägginne Ma, Adria-
merre äres.

- g) Sibenbirgeni=ma (Seitsme, mäggede=ma) üks 1000 jalga kõrge mägginne Ma, ümberringi kõrgest mäggedest ümberpiratud. Siin ellab liggi miljon Saksa. — Klausenburri on pealin.
- h) Krono=raia=waht (Militär Grenze), se on Ma, mis 227 pennikoormat Türgi=maad möda wennib. Keif tallorahwas, liggi 1,170,000 innimeest, on soldatid ja wahtiwad Türgi=raia ööd ja päwad. — Semlini=lin, Tonau=jõe ääres.

B) Preissi=Kuningriik. Ta on kahhes jaus, kennest surem hommiko=poolne wasto Wennemaad, wähem öhto=poolne wasto Prantsusse, Belgia ja Hollandi=maad raiab. Hommiko=poolsed maad on ennamiste laggedad, loune=poolsed mäggised; nenda ka öhto=poolsed. Läne=merre rand wennib 128 pennikoormat, kus merre=kiwwi (Bernstein) leitakse. Ilmad on ketsmisised ja terwed, waljud mäggedes ja heitlikud ja niisked randades, kus süggise, talwe ja kewwade saggedad tormid puhuwad. Öhto=poolsed makonnad on sojemad, kui hommiko=poolsed.

Et kül maad ennamiste liwased, on ommeti ka neid kohte, mis üpris wägga wäggewad on, ja need lahjemad maad on ni sure holega harritud, et keiksuggust wilja rohkeste kandwad, ka ölli, linno, tubbakat, puwilja, wina j. t.; metsa on paljo; hobbosid, weiksid, isfiärranis lambaid petakse rohkeste; mineralidest on: hõbbedat, waske, rauda, tinna, kiwwi=süsfi, weewlit ja muud. Wabrikud on priisked, kaupleminne suur ja ellaw, mis raud=tede ja auro=laewade läbbi weel jõudo saab. Innimeeste arwo on 15 miljoni, ennamiste Sakso, kennest 10 miljoni Ewangeliumi=usko, 5 miljoni Katoliki=usko. Öppetusse polest on Preissi=rahwas esimesesed ja ei kanta muil mail Krono polest tundmisse ja rahwafolitamisese eest nenda hoolt, kui Preissi=maal.

1) Makonnad, mis hommiko pool, on need :

- a) Brandenburri makond, üks lagge, liwane Ma, agga rahwa hole läbbi hästi harritud. — Riinad :

Perlin, Preisfi:ma pea: ja esfinenne funninga pešsa:lin, wägga kennašte ehitud, 400,000 innimessega. Seäl on ka Uniwersitet, kus liggi 2000 tuddenki öppimas. Raud:teed käiwad keigile pole. — Wranfurt, Dberi:jõe äres.

- b) Parris Preisfi:ma ja Poseni maakonnad, raiab Wennema piri wasto. Siin on ennamiste laggedad liwased maad ja sured metsad, agga ka wäggewad maddalad maad. — Linnad: Königsberg, 70,000 innimessega. — Tantsig, Weiffeli:jõe äres, 66,000 innimest.
- d) Pommeri maakond, Läne: ehk Palti:merre randas, on liwane, agga wägga hästi harritud. Linnad: Stettin j. t.
- e) Slesia maakond on wäggew, harritud ja perrefas; innimesed on hoolsad ja töteggjad. Preslau on pealin, Dberi äres 104,000 innimessega.
- g) Sakseni maakond. Maad on wäggewad, wägga hästi harritud, rahwas on holas ja töteggjad. Linnad: Magdeburri, kindel lin Elbe:jõe äres. Se lin sai nüüd 200 aastat aega sōas ärrahäwititud, ja olli Magdeburri ärrahäwitamine peani hirmus, kui wannal aial Jerusalemma ärrahäwitamine. Nüüd seisab temma jälle priškeste, kauplemine on öitsemas ja raud:teed käiwad Perlini ja mu linnadesse. — Lützen, kus Rootsi:funningas Kustaw Udolw 30 aastases sōas lahengisse jäi. — Eisleben, kus Lutterus sündis 10 Nowembril 1483 ja surri 18 Weebbruaril 1546. — Halle; seäl on se kulus waeste:maia, mis wagga August Hermann Wranke asfutas. Wittenberg, kindel lin Elbe äres. Lossi kirrikus on Lutterusse ja Melantoni hauad nähha. Turro peäl seisab Lutterusse wassfest wallatud kuiu kõrge kiwi:allusse peäl. Erwurt; siin ellas Lutterus flooftris, mis nüüd waeste:laste maiaks seätud, kus Lutterusse kamber alles nähha on.

2) **Rakonnad, mis õhto pool:**

a) **Westwaleni** rakond. Maad on ennamiste wäg-gewad, karja-piddamine suur, kedraminne ja kud-duminne rahwa keige armsam töö. Linnad: **Münster** 22,000 innimessega, kus 30 aastase sõale 1648 otsa ja rahho tehti.

b) **Reini-maad**. Need on pahhemal pool Reini-jögge tassafed ja wäggewad, parremal pool kiw-wised ja mäggsed. Mäggede peäl näikse paljo wanna losside rüsfusid. Si polle kuski Saksamaal ni hoolsad innimesed ja sagedad wabrikud leida, kui siin. Linnad: **Köln**, üks wanna kitsaste ehitud lin wanna tornide ja honettega, aiab Reini-mades keige suremat kaup. Seal ellab 77,000 innimest. Nimmetamise wäärt on **Toomkirik**, 400 jalga pikkuti ja 180 laiuti, jubba kaugelt nähha, ei olle weel walmis ehitud, ja kui temma üksford peaks walmis sama, siis saab temma keige-uhkem ja illusam kirik Ma peäl ollema. — **Ahen**, üks wägga wanna lin, kus ennemiste Saksarigi keisrid kroniti. Seal on ka sojad weewli-hallikad. — **Wupre-org**, üks org, mis 2 pennikoormat pikkuti nenda wabrikuid täis on, et ta linna sarnane näitab ollewad.

D) **Baieri-kuningriik**, on Austria ja Preisi järrele keigesurem Saksamaa seadusse riik, ja seisab kahhes jaus, kennest teine seadusse rikide-keskele heidab, teine teinepool Reini-Prantsusse-ma piri peäl. Hinge arro on 4 1/2 miljoni. — Ma on loune poolt mägginne, agga muido wägga wäggew ja iggalt poolt holega harritud ja kannab rohkeste wilja, wiina, ummalid. Petakse hobbosid, weiksid, lambaid, siggo sure holega. Keige mönnusam töö on seal ölle-teggeminne; tehakse aastas 7 miljoni ömbrit. — Sunimestest on peäle 3 miljoni Katoliki, ja liggi 1 1/2 miljoni Ewangeliumi-usko. Rahwa-kolitamise eest kantakse suurt hoolt.

Linnad: **München**, pea- ja pesa-lin **Sarijõe** äres,

wägga kennaste ehitud, seal ellab 108,000 inimest. Wabrikuttest ja kauplemisest ei peta suurt luggu. Seal Uniuersitetis on peäle 1000 tudendki oppimas. — Regensburri, Donau äres; siin peti ennemuiste Saksariigi koggodusi. — Augsburg, suur kaubalin, 36,000 innimesega. Siin andsid Ewangeliumi-rahwas omma usfotunnistust keisri Kaarli V kätte rigi koggoduses 1530. — Nürnberg, esimenne wabrike ja kaubalin rigis 45,000 innimesega. Wannal aial olli ta joukas, wäggew ja kulus omma tundmisse ja mitme asja üllesleidmisse pärrast; Peter Hele teggi siin esimesed tasku-urid. Würtsburri, Maini-jõe äres wäggewas kohhas, j. t.

E) Sakseni-kuningriik. Ta on ni kenna ja illus Ma, et temma sarnast Saksamadest ei polle leida. Hinge arwo 1,700,000 inimest. Ma on enamiste mäggine, pohja poolt agga lagge, ja kannab rohkeste wilja, puwilja, linno; kaswawad wägga priksed weiksed ja lambad; mineralidest on sada: hõbbedat, rauda, tinna ja wägga kallist portselani saue. Rahwas on Ewangeliumi-usko, tarkusse ja tundmisse polest esimesed. Kuningas on Katoliki-usko. Wabrikuid on palju, ja kauplemine suur.

Liinad: Dresden, pea- ja peesalin, Elbe-jõe äres, wägga kennaste ehitud; 81,000 inimest. Ülle Elbe käib kiwisiid, mis 720 künart pitk on. Se lin on rikkas asjadest, mis näggemisse wäärt. — Meissen, Elbe äres, kulus portselani asjade wabrike läbbi, kus 600 inimest tööd tewad. — Leipsik 50,000 innimesega, üks kulus kaubalin hulga wabrikutega. Siin petakse igga aasta sured ladad, kus 60 miljoni taalri eest kaupa ärramüakse. — 1813 olli siin suur lahing Donaparte wasto ja kautati temma wäggi ärra. — Königsstein, ärrawoitmatta kindel lin 1100 jalga kõrge kaljo peäl. Tähhelepännemisse wäärt on seal üks kaew, mis 585 künart süggaw on. — Herrenhut (Issanda warri) esimenne wennaste-seltsi koht, mis krahw Sinsendorw 1722 asutas.

G) Hannoveri-kuningriik. Ta heidab kolme jausse ja toidab 1,700,000 innimest. Pohja-poolsed maad on maddalad, ennamiste nõmme-maad ja sood, agga Weseri ja Elbe äres on Ma wägga wäggew. Loune-poolsed maad on mäggsed. Ma-asinid on nenda kui üllewel nimmetud mades. Kaupleminne polle mitte wägga suur ja wabrikotö mitte wägga mõnnus. Rahwa kolitamisse eest kantakse ka siin kangeste hoolt. — Linnad: Hannover pea- ja peshalin. — Rõttingen, kulus omma Uniwersiteti ja sure ramatokoggo läbbi, kus ennam kui 300,000 ramatut on.

H) Kuningriik Württemberg. Se on üks kenna, wägga wäggew ja isfiärralikko holega haritud Ma, kauni orgude ja mitme oiadega. Hinge arro on 1,700,000. Ma-harriminne, wina- ja puwilja-istutaminnne on õitsemas; mineralidest on rauda ja sola rohkeste sada. Wabrikotö saab pääw päwalt ennam jõudo; kuddumisse ja kedramisse peäl on 23,000 meistert tööl. Kaupleminne on ka hästi jõudo sanud. Innimessed on ennamiste Ewangeliumi-usko ja keige tundmisse ja tarkusse polest wägga kita. — Linnad: Stuttgart, pea- ja peshalin j. t.

I) Kuurwürsti-riik Hessen. 720,000 innimest. Pealin on Kasel.

K) Sure-hertsogi-riik Hessen. Se Ma seisab kahhes tükis ja toidab 820,000 innimest. Linnad: Darmstat 29,000 innimessega. — Mainz, wannalin Keini äres 40,000 innimessega. Siin sündis Zuhhan Guttenberg, kes ramato trükkimisse kuntsi üllesleidis. — Worms, kulus rigi-koggodusse pärrast, kus Lutterus keisri Kaarli V ees seisis.

L) Sure-hertsogi-riik Paden on pitk, kitsas, agga illus Ma, kauni orgude, wäggewa wäljade ja wina-mäggedega. Ta wennib Podeni järwest parremat Keini äärt möda Nefferi-jõe suni. Innimeste arro on 1,300,000, kenneft kaks jaggo Katoliki ja

üks jaggo Ewangeliumi-usko on. Linnad: Karlsruhe, kauniste ehhitud pea- ja pessa-lin. — Heidelberg, kulus omma Uniwersiteti pärrast. — Konstans, Pödeni-järwe äres. Siin peti 1414 — 1417 Katoliki-kirikokogodust, kus Paawsti rahwas Joannest Husfi ja Hieronimust Pragist nende julge usfotunnistuse pärrast ärrapöletasid.

M) Sure-hertsogi-riik Saksen-Weimar. 250,000 innimest, kes Ewangeliumi-usko. Rahwa kolide eest kantakse wägga hoolt. Ma on mägginne, paigoti wägga wäggew ja holega harritud. Linnad: Weimar pea- ja pessa-lin. — Jena, kulus omma Uniwersiteti pärrast. — Eisenah 10,000 innimessega; liggidal on Wartburri los, kus Lutterust warjul hoiti 1521.

N) Hertsogi-riik Nassau. Ta on teige Saksama rigide seas essimenne kenna ja wäggew Ma. 400,000 innimest, kes Ewangeliumi-usko. Linnad: Wiisbaden pea- ja pessa-lin 10,000 innimessega; seal on 15 soja hallikat ja nende pärrast käiwad aastas 8000 woörast kenna abbi otjima. Ems, ka kulus omma terweks-teggewa hallikatte pärrast.

Teised hertsogi-, würsti- ja landgrahwi-rigid, mis weel Saksamaal on, jägo nimmetamatta; agga nelli priliinna, mis ei ühhegi würsti al ei seisa, waid agga iggaüks omma liina radi läbbi saab wallitsetud, on need:

1) Lübek, 38,000 innimessega.

2) Hamburri 175,000 innimessega, ennemuiste keif Ewangeliumi-usko. Se lin on Elbe-jõe parramal pool kallast, keigerikkam ja wäggewam kaubalin Saksamaal; Londoni ja Amsterdami järrel keigesurem Europas. Naastas tullewad ja lähhawad ennam kui 2000 laewa.

3) Bremen. 50,000 innimest. Suur kauba-lin.

4) Frankwurt Maini äres 53,000 innimessega. Lemma on Saksaseadusse pessalin ja aiab kangeste kaup.

IX. Sweitsi-ma.

Sweitsi-ma (Schweiz) on Italia: Prantsusse: ja Saksa-ma wahhel ja toidab 2,100,000 innimest, kennest teine jaggo Ewangeliumi: (Kalwini) usko, teine jaggo Katoliki-usko on. Nemmad on ennamiiste Saksa-soust, loune pool agga Italisfed ja õhto pool Prantsusfed. Siin on keigefõrgemad mäed Eüropas, Alpid, kenne kespaiik, se mäggi Sankt Gotthart, 9950 jalga fõrge on. Ma kannab kannepid, linno, wina; — kaswatakse kangeste priiskid weiskid, tuggewaid hobbosid, eeslid, ja mäggedes ellab rohkeste kaljo-kitsi; on ka marmorit, weewlit ja kiwvi-süüsi sada. Ilmad on fõrge mäggede pärrast, mis lumme ja eaga kaetud, külmemad ja waljumad kui ümberkaudses mades, agga on selged ja terwed. Wabrikud on auwäärt. — Sweitsi-rahwas armastab omma isä:maad, ja on üks julge, wapper ja tö peäl holas rahwas, kes wabbadust armastab. Kolid õitsewad, ja tarfus kaswab.

Sweitsi-ma on 23 kantongisse ehk maakonnasse jagatud, mis isä-rigid, agga ühhe seädusse alla ühendud on. Seädusse asjo tallitama, tulleb igga kahhe aasta pärrast seädusse kõhus korra järrele Tsurki, PERNI ehk Lutserni linna kofko. Kantong Neisatel on Preisfi kunninga järrele.

Linna: Tsurk 16,000 innimessega. — Pafel, Keini äres, kus se jõggi Saksama pole sure kāraga pōrab, essimenne kauba- ja wabriko-lin Sweitsi-maal 22,000 innimessega; — seäl on ka kulus misisionäride kool. — Lutsern 9000 innimessega. — Pern 24,000 innimessega. — Kenwi (Genf), Rone suus, kus se jõggi Kenwi järwest tulleb, wägga kenna kohtadega, essimenne perrekas ja holikas lin Sweitsi-maal; 31,000 innimest.

X. Italia-ma.

Temmale tewad pohja pool piri Alpid, mis tedda Prantsusse:, Sweitsi: ja Saksa-maast lahutawad;

agga teistes külgedes pirab temma ümber Wahhe ja Adria-merri. Temma hinge-arro on 24 miljoni inimest. Katoliki-ust on seal wallitsemas. Italisised on priske kasso ja ellawa näoga innimesed, römoliised, kassinad, agga armastawad ka lustipiddamissi, on järsud, kahtlasse melega ja ussinad wihhale. Kerjaminne, röwi-minne ja tapmised on seal saggedad; rahwas ellab ennamiste rummalusses ja ebbauskus. — Montblanc, feigeförgem mäggi Europas 14,700 jalga förge, on siin. Mäggedest ja jöggedest on üllewel rägitud. Ilmad on waad ja head, taewas paistab illusam ja sinnisem kui maial; Ma on wägga wäggew, sellepärrast ka mitmist asjust rikkas. Ma lodused on: kennad hobbofed, prisked weiksed, hobbo-eeslid, penikesse willaga lambad, kitsed, keiksuggused linnud, sidi-ussid; Ma kannab wilja, isstiärranis head nisso, risi, wina, puwilja, isstiärranis loune-pu wiljasid, kui pomerantsid, appelsinid ja sitronid; mäggedest saab hõbbedat, tinna, rauda, ellawat-hõbbedat, maarjaead, feige illusamat marmori n. t. — Kauplemissse ja wabrikutte polest jääb se kallis Ma mu madest mahha. Italia jaggatakse kolme jausse: Pohja, Kest ja Loune-Italia, kus needsinatsed rigid on:

A) Pohja-Italia.

1) Sardinia-kuningriik on õhto pool pohja-Italias, ennamiste förge mäggine Ma. Sardinia-saar on ka temma järrele. Rahwa arro on 4^{1/2} miljoni. Linnad: Turin pea ja pesa-lin 130,000 innimessega. — Kenua omma merre kääras uhkeste ehbitud, falli wabrikutte ja ellawa kauplemissegaga, 100,000 inimest. Sardinia sarel, mis wägga mäggine, on pealin Cagliari.

2) Lombardia-Wenetsia-kuningriik, mis Austria keisri järrele on, Alpide ja Po-jõe wahhel, üks wäggew ja hästi harritud Ma, toidab 3 miljoni inimest. Linnad: Mailand, pealin 160,000 innimessega, uhkeste ehbitud. Nimmetamisse wäärt on se förgeste walgest marmorist ehbitud Toomkirrik. Wenedig, Adria-merre äres, 150 sare peäle ehbitud, 450 sillaga;

Kanalid on ulitsatte asemel; kauplemine on suur ja mitmed wabrikud; 104,000 innimest.

3) Parma hertsogi-riik 500,000 innimesfega. Pealin Parma.

4) Modena hertsogi-riik 405,000 innimesfega. Pealin Modena.

B) Kesf-Italia.

1) Kirriko-riik, ennamiste teigekuulsam Ma Europas, kus wanna Roma-rahwas wallitseb, nüüd Paawsti woimusse allus. Ta käib Italiast risti läbbi ühhest merrest teise ja toidab 2,800,000 innimest. Ma olli ennemuiste kauniste harritud, agga nüüd on ammogi teif huffas; wabrikud, kauplemine, kolitamine ei maksa nimmetamistki. Linnad: Room, Tiberi-jõe äres 160,000 innimesfega. Siin ellab Paawst, kes waimolik wallitseja on üle teige mailma Katoliki-üso rahwast, agga Kirriko-rigi üle kui ilmalik kuningas wallitseb. Se lin on wanna paggana Roma rufude peäle ehitud, ja on praegogi weel honid, templid, sambaid ja muid asjo täis, mis wanna aia mällestust mele tulletawad. Tähhelepannemisse wäärt on Wafikan, Paawsti kodda, 5000 toaga; 364 kirrikut, kenneft pühha Peetrusse kirrik, kus Paawst jummalatenistust peab, teigeuhkem Jummalakodda Ma peäl. — Polonja 72,000 innimesfega. — Voretto, kulus Maria maia pärrast, mis — kuida rahwale ette walletasse — inglid Kalilea-maalt olleksid sia tonud; senna käib Katoliki-rahwas igga aasta sures hulgas kummardamas.

2) Sure-hertsogi-riik Toskana, Wahhe-merre äres, wägga illus ja wäggew Ma 1,500,000 innimesfega. Linnad: Wlorents, Arno-jõe äres, uhfeste ehitud pea, ja pessalin 100,000 innimesfega. — Livorno, merre äres 75,000 innimesfega, teige-surem kaubalin Italias.

3) Hertsogi-riik Luffa 156,000 innimesfega. Pealin Luffa.

D) Loune-Italia.

Neapli-kuningriik. Keik Loune-Italia on ühhe ainsa kuninga käes, kenne maad Neapli-kuningriigis nimmetakse, ja kenne rahwa arro 6 miljoni innimest on. Se Ma on mägginne ja weel peälegi on seäl mitmes kohhas tullepurskawaid mäggesid. Mäggise mades on ilmad waljud, agga maial wägga illusad ja terwed, muud kui et Sirokko tuul aioti puhhub, mis ihho ja hinge wässi tab. Drrud ja ranna-kohhad on wägga wäggetwad, ja kaswatab Ma keiksuggusid kallid rohtusid. Siin on armsad wäljad, mis maggusa haisoga rohtusid kandwad, seäl haljendawad kingud wina-pu okstest ja on loune-pu-wiljaga kaetud; seäl mirtide (sinniko wardete) ja pomerantside metsad; öllipuud ja weel palmid on siin leida ja Sapani leiwapuud; poomwilla pöösad, subkro-roog ja muud. — Mis innimenne tarwitab, annab Ma rohkeste wähhäksesse waewaga, agga rahwas on wägga holetu; sellepärrast ei polle seäl maharrimisest egga wabrikuttest suurt asja; kaupleminne, ja kolitamine jäwad nuu made tahha, et kii rahwas hea waimo-andidega ehitud on; laiskus kelab keik tullusat hokandmist; weddelejaid ja kurjateggiaid on sest wägga rohkeste ja Ma on floostridega täidetud. — Neapli kuningriigi järrel on ka Siitsilia-saar, Messina-merre kitsusse läbbi kindlast maast lahjutud. Lemma on wägga wäggetwad, agga seisab ennamiste harrimatta.

Neapel, pea- ja pesfalin, peaaego keigest Eüropa linnadest illusam, 380,000 innimesesega, wägga prikses kohhas Wahhe-merre äres. Keige kuningriigi rikkus ja kaupleminne, wabrikotö ja tarkus on siin ühhes paigas kous. Siiski seiswad ka siin paljo innimest ilma töta, nimmelt Laatsaronid, kelle laiskus tulleb immeks panna. Neid on 40 ehk 50 tuhat, waesed innimesed Neapeli linnas, kel muud warra ei olle, kui linnane särk ja linnased püksid, mis seljas; kel pea-warjo egga mingisuggust ello-asfet ei polle; neimad ellawad ja maggawad ööd ja päwad liina ulitsatte peäl ning ei

otsi ennestele tö läbbi middagi tenida, enne kui isso käes. — Poolteist pennikoormat linnast on tullepurskaw Wesuw, mis allati suitseb.

Sitsilia-sare suremad linnad on need: Palermo 180,000 innimessega. — Catania, tullepurskawa Utna al, 60,000 innimessega. — Messina, kindel merre- ja kauba-lin 75,000 innimessega.

XI. Krefa-kuningriik.

Se Ma on wast 1832^{est} aastast sadik isse-riik; enne seisis ta Türgi keisri al. Sedda raiab pohja poolt Türgi-ma ja teistest küljedest Wahhe-merri. Ma on mägginne, ja ilmad kuiwad ja waggad. Ma kannab wina, rosinid, korintid ja kallid rohtusid; messilassi ja sidi-ussa petakse holega. Krefa Ma olli wannal aial feige tundmise, tarkusse ja kuntsi isse-ma, ning temma möda läinud aiad on sureks arwata. Igga paif, igga hallikas, igga mäggi ja feif wanna honette ja templide ruskud ärratawad nende mällestust. Krefa-rahwas on julge, tüddimatta, terrawa waimoga, kassin, agga kawwal ja tüllikas. Tundmise ja öppimise polest on ta wägga taggasi-jänud; tunnistab ennast Krefa-usso pole. Hinge arwo on 900,000. — Nende julgus ja wahwus on ennast näitnud 1821—1829, kui Krefa-rahwas 8 aastat omma wabbadusse pärrast Türgide wasto woitles, nenda et wäggew Türgi keiser sedda weikest rahwakest ei jõudnud ärrawoita. Pärrast sedda, kui Krefa-rahwas Türgide wallitussest ollid priiks sanud, wallitfesid nemmad 1832 aastal Paieri kuningaga poega ennesele wallitsejaks; se on nüüdki nende kuningas, nimmega Otto I. — Pealin on Aten, selle kohha peäl, kus wanna Atena lin seisis 27000 innimessega. — Misfolungi lin ja Rawarino lin on kuulsad lahkingide pärrast Türgi söas.

Krefa-ma sared, mis Arhipelagusses ehk saarte-merres, on: feige surem Negroponte ehk Siböa-saar ja paljo pissofessed. Need on mägginne, agga ni wäg-

gewad kui kindel Ma. Ma wärrisemisfed káiwad saggedaste. Innimesesed, kes siin ellawad, on ennamiste keif julged laewa-mehhed.

XII. Türgi=ma.

Türgi=maad raiatwad Wenne=ma, Ungri=ma, Adria=merri, Arhipelagus, Krefa=ma ja Must=merri. Temma hinge arro on 9 miljoni. Temma on üks parrem ja wäggewam Ma Güropas. Seäl kaswab: wilja, risi, poomwilla, tubbakat, loune=pu wiljasid. Türgid on Muhameti=usko, nende pühha kirri on Koran, nende templid nimmetakse Moskeiks, ja Muhwti on nende ussu üllem õppetaja. Türgi=rahwas on Tatarlaste=soust, káiwad paljaks aetud peaga, pitka habbemega, kübbara asfemel kandwad Pea ümber mäsfitud rättiko, mis turbaniks nimmetawad, söma ja joma on nemmad kasfinad, süddamest tössfised, tassafed, agga holetumad, armastawad hingamist ja põlgawad keif tundmist ja õppetust. Nemmad istuwad, söwad ja maggawad pör=mandal maas padjade peäl. Riis on nende keige armsam sömaaeg, kohwi nende keige armsam jomaaeg.

Ristiinnimestest on Krefa=rahwast seäl keige rohkem; nende Patriark, ehk üllem piiskop, peab asset Kons=tantinopolis. Sallitakse Türgi=maal keifsuggust usso=rahwast, agga nemmad peawad neile pearahha maksma. Wabrikud ja kaupleminne on ennamiste ristirahwa ja Jutide käes. Türgi=ma seisab Sultani ehk Türgi keisri wallitsusse al. Temma kubbernerid ja wäepea=litkud nimmetakse Passaiks.

Liinad: Kons=tantinopel, pea= ja pessalin, Kons=tantinopoli merre=kitfusse äres, 600,000 innimest. Siin ellas wannal aial, enne kui se Ma Türgide kätte sai, Roma keiser Konstantin, essimenne keiser, kes ristiusko üllestunnistas. — Adrianopel 130,000 innimessega. — Wilippopel 120,000 innimessega. — Tessalonik 60,000 innimessega; siin olli wannal

aial üks neist risti-kogodustest, mis keige esite Ma peäle seati, ja kuhho Apostel Paulus ramato kirjotas, mis Ues Testamentis leida.

Saartest, mis Türgi keisri pärralt Arhipelagus'ses, on keige surem Kreta 240,000 innimessega, mäggin Ma, agga kaswatab wina, poomwilla, sitronid ja muud kallist rohto. Teised sared on pissokesed.

Türgi keisri järrele, agga omma würstidest walitsetud maad on Eüropas weel need kolm:

1) Serbia 800,000 innimessega. Serbia ma-rahwas on üks priske, wapper ja holas Slawi-suggu rahwas; Ma on wäggen ja mitmest asjust rikkas. Pealin: Belgrad, Sau ja Donau arrude suus, kindelin, 30,000 innimest.

2) Walahhia 1¹/₂ miljoni innimessega. Ma on wäggen, agga seisab harrimatta; rahwas on tuggen, agga tundmatta ja turtsakas. Pufarest on pealin 100,000 innimessega.

3) Moldau 630,000 innimessega. Ma on förgem, mägginem ja külmem kui Walahhia; agga muido on temma ja ta rahwa luggu nendasammoti kui seälgi. Sassi on pealin 60,000 innimessega.

XIII. Wenne-ma.

Wenne-riik on ma-lautusse polest keige surem riik Ma peäl, ja polle elladeski temmast suremat riki olnud. Ta on kaksford ni suur kui Eüropa ja ullatab Preissi-maast hommiko pole ülle pohja-Asia läne, Amerikast sadik, ja kannab ühtefolko 380,000 □ pennifoormat (se on seitmes jaggo keigist mailma madest), kus agga 66 miljoni innimest ellawad. — Asia ja Amerika Wenne-rigi ossadest on jo üllewel rägitud; siin tahhame Eüropa Wenne-maast räkida. Mäggedest, jöggedest ja järwedest on ka üllewel rägitud. — Ilmad ja Ma wäggen on rigi surusse pärrast mitmesuggune. Pohja-poolne Ma jaggo 67—78 krabist pohja-laius'ses on tühhi Ma, kus ükski pu ei kaswa; ta on rabba ja so-ma, mis

peaagev allati külmetand ja suilgi waewalt fullab; ja siis seisab Ma täis uddo ja auro. Siin ellawad Lap-
lassed ja Samojedid arwa perrefonna kaupa ma-allusse
kobastes, piddawad pödro ja toitwad ennast waewalt
jahhist ja kallapügist. 57 — 67 kradist sadik on Ma
wägga sure lanette, järwede ja sodega täidetud, agga
ommeti loune pool woib maad harrida ja weiksid pid-
dada. Keskmisses Ma jaus 50 — 57 kradist sadik on
head wäggewad ja harritud maad, agga ilmad on siin
waljemad kui mu mades, mis seshammas kradis on.
44 — 50 kradist sadik on sojad loune-poolsed Ma jaud,
ennamiste laggedad maad ilma metsata, kenneft teised tühjäd
ja kuiwad, teised wessised, mis suurt rohwo kaswatawad
ja kus sured karjad petakse. Muist Ma on ka wilja-
kandja, ning Krimmi pole-sares figgiwad ka wina- ja
mu loune-pu-wiljad. Need nimmetud laggedad maad
on Toni-jõe äres, Musta-merre randades ja wenni-
wad Ufia sisse Dbi-jöest sadik. Ilmad on siin suil kül
pallawad, agga talwel paljo külmemad kui Stalias, kel-
lega ommeti ühhe laiusse-kradi peäle kannatwad.

Ma-aännid on: keiksuggu wilja, kannepid, linnad,
weiksed; sured laned on metsa-ellajaid täis, kui karrusid,
hunta, ilwessid, kobrasid ja muid, mis kasso saatwad.
Merredes, järwedes ja jöggedes on falla-saak wägga
rohke, feige mönnusam Wolga-jöes ja Kaspi-merres;
seäl pütakse aastas 300,000 tura-falla, kelle marjast
kahwiari walmistakse. Wolga on ma-ilmas feigerikkam
joggi kalladest ja annab suri ja piisfoessi fallo ni reh-
keste, et innimesfed, kes temma kaldades ellawad, falla-
pügi pärrast ma-harrimist mahhajätwad. — Minera-
lides on kulla saak Uralis kaunis rohke, ka platinat,
waske, paljo rauda ja seatinna leitakse. Sola, mis
Wenne-maalt feigerohkeminne leida, saab Drenburri
mäggedest, sola-järwededest Ustrahani liggidalt, ning ka
sola-hallikattest Permi kubbermemangus ja maialt.

Wenne-rahwas on wäggew, wapper ja jõuab paljo
kannatada, armastab tantsimist ja laulmist. Remmad
on keik Kreka-usko. Kasfakaid, kannel Wennelastega

üks feel ja üks ust, on mitmed seltsid; teised ellavad Musta-merre randas ja neid nimmetakse Tsernomorski kassakais, teised Terefi- ja Urali-jõe mail, weel teised Sibberi-maal. Peäleegi ellavad Wenne-maal: Poh-lakad, Soomlassed (Some-, Gesti-ehk Ma-rahwas, Liwi-rahwas, Laplassed ja muud), Ledo-rahwas, Lät-lassed, Saksad ja muud Gurooplased. Keige Wenne-ma rahwa seast on 48 miljoni Krefa-usko, 4 miljoni Katoliki-, 2 miljoni Swangelidmi-usko, ning Juta ja Muhameti-usfulissi on 2 miljoni.

Güropa Wenne-maad jautakse 7 jausse: A) Läne-ehk Palti-merre-kubbernemangud; B) Suur Wenne-ma; D) Weike Wenne-ma; E) Loune Wenne-ma; G) Hom-miko Wenne-ma; H) Dhto Wenne-ma ja I) Pohla-ma. — Neid on ühtekokko 40 kubbernemango.

A) Läne-merre-kubbernemangud.

1) Peterburri-kubbernemang 900,000 innimessega. Siin on wenne-rigi teine pea- ja feisri pessalin, Peterburri, Newa-jõe suus, feisri Peetri I asfatud 1703, feigeuhkem lin Güropas. Newa jookseb mitmes arrus temmast läbbi, ja peäleegi mitmed kanalid, kellest sillad üllekäiwad. Linna pesa on 21 wersta ümberringi ja ellab seal 500,000 innimest; maiasid on 7000 ja fir-rikuid 150. Tähhelepanna on feisri marmori-pallast(kodda), talw-pallast, feisri Aleksandri mällestusse-sammas, ja firrikuttest Tsaki-firrik, mis jubba feisri proua Kattarina II aegus ehhitama hakkati ja nüüdgi weel walmis ei olle. Peterburris on üks Uniwersitet, mitmed muud õppetusse maiad, paljo wabrikuid ja ellaw kauplemine. Linna lähhidal on Peterhow ja Tsarsko-Selo, kus wägga uhked loesid (ehk feisri koiad) on. — Kroons-tat on kindel lin sare peäl Some-merre lahhes, feige-surem söa-saddam rigis 45,000 innimessega. — Narwa-lin, Narwa-jõe suus, kauba-lin, 5000 innimest.

2) Sure-hertsogi-riik Some-ma 1,400,000 innimessega. Pealin: Wiburri, kindel lin Some-merre

lahhes, 6000 innimest. Teised linnad: Helsingfors, Some-merre kõrās, illus lin, aiab hästi kaupā; tal on üks Uniwersitet ja 10,000 innimest. — Sweabork, ärrawoitmatta findel lin Some-merre äres, seitsme kaljo-sare peäle ehitud, 5000 innimest. — Ubo, endine Some-ma pealin; 12,000 innimest. — Riistat, kus 1721 rahho-seädust tehti Wenne keisri Peetri I ja Rootsi kuningaga Kaarli XII wahhel, mis läbbi ka meie maad Wenne-keisri alla said. — Some-ma järrele on ka Ulandi-sared, kennest 80 harritud on; nende peäl ellab 14,000 innimest, ennamiste Rootslasfed.

3) Läne-merre-kubbernemangud. Need on a) Liwi-ma ehk Liwlandi-ma ehk Ria-kubbernemang; b) Gesti-ma ehk Talliinna-kubbernemang ja d) Kura-ma ehk Ri-tawi-kubbernemang. Need kolm on ranna-maad mitme kõrādega. Loune pool jooksewad nende raiad wasto Ledo-maad, homniiko pool wasto Pihlwa- ja Peterburri-kubbernemangud; ja Peipse- järwe, pohja pool wasto Some-merre lahte ning öhto pool wasto Läne-merd, Perno- ja Ria-merre kõrāga. 1,575,000 innimesse seast, kes siin ellawad, on surem hulk Gesti- ehk Ma-rahwas ja Lätlasfed; arwatakse 600,000 Ma-rahwast, 721,000 Lätti-rahwast, 208,000 Sassa- 24,000 Wenne-rah-wast ja 22,000 Suti.

Gesti- ehk Talliinna-ma on ennamiste tassane, liggi pool maad on rabba ja so; arwatakse seal liggi 435 piisemat ja suremat järwe ja ennam kui 50 jögge ja jökefist ollewad, mis pohja ja öhto pole merresse jooksewad; neist on Kunda- ja Kasfari-jöed keigesuremad. — Liwi-ma on pohja pool tassane, loune pool künklinne. Perno mafondas on $\frac{5}{6}$ ośsa maad so ja rabba ja ka Willandi ümberkaudo jooksewad paigoti sood; agga loune pool Emma-jögge touśwad förgemad künatud surema ja piisema orgudega. Munna-mäggi Rõuge-fihhelfonnas on 997 jalga förgem kui merri, Kurrati-mäggi Dypekalo waldas on 847 jalga föрге. Liwi-ma on rikkas järwedest ja jöggedest, kennest tähhele-

panna: Perno-jöggi, kelle arrud muist Tallinna-maalt tulles; Sallatse-jöggi, mis Purneki-järwest tulles; Ruhja-jöggi, mis Purneki-järwe sisse jookseb; Emma-jöggi, mis loune poolt Wörts-järwe sisse jookseb ja pohja poolt Wörts-järwest väljatulles ning Peipse jookseb; Koiwa-jöggi, mis küri-käri lennates merresse lähhäb; ja Tüna-jöggi, kelle keigesurem arro Gewst on. — Suremid järwi arwatakse meie maal 340 olles, kennest keigesuremad on Peipse-järw ja Wörtsjärw, ja peälegi Saadjärw, Marienburri- ja Lubani-järwed. — Kura-maal on agga Mitawi ümber-kaudne Ma maddal ja tassane; siis ta touseb ja langeb pitkamissi merre ja hommiko-piri pole. Ma siin on järwi ja jöggesid rohkesti. Keigesuremad jõed on Windawi- ja Kura-Koiwa-jöggi; fosid ja rabbasid ei polle mitte ni palju kui meil.

Ilmad piddawad pohja-Saksa-ma parraja ja pohja-Wenne-ma waljo ilmade kestwahhet; külmad hommiko- ja pohja-tuled tewad neid waljust, agga merri omma wessikare- ja läne-tuultega wähhendawad liig-waljust. Agga et nenda waljud ja pehmed tuled teine teise wasto söddiwad, on meie ilmad heitlikud, ning suid ja talwed taplewad ifka; sured food andwad ommal kohhal külmaid ösid.

Wannal aial ollid meie maal sured laned, ja et kül rahwas mitmal wisil metsa kautawad, seisawad ommeti Perno-randas, Wendras, Lubanis ja maial põlised laned. Ma on Kura-maal ennamiste wäggew, Livi-maal isfiärranis Willandi, Tarto, Wolmeri-ma-fondas ja Tüna ümber-kaudo; Gesti-maal isfiärranis Wirro- ja Järwa-mafondas; ning kui ma-rahwas targem ja hoolsam olleks põllo-harrimisse polest, kui sode kuiwaksteggemisse eest hoolt kannaks, kui põllo-tö ja weiste ja puddolajuste kaswatamine nenda forda-lähhäks kui Saksa-maal: — siis olleksid Läne-merre kubernemangud palju rikkamad kui tännini. Ma kannab rohkesti wilja ja linno, misga woõra male kangeste

kaupa aetakse; karjapidamine lähhab forda, agga puwilja ja aia-harrimist on ma-rahwa jurest wähhä leida.

a) **Geesti-ma ehk Tallinna-kubbernemang** toidab 282,000 innimest. Temmal on 4 maakonda: Harjo-makond, kus Tallinna-lin merre randaš, mis Lani-rahwas 1220 ehitand. Tal on tuggew saddam ja siin seisab kubbernemangowallitsus. Nelja Lutterusse-ušo firriko seast on Olawi-firrit tähhele panna omma kõrge torni ja illo pärrast; kauplemine lähhab forda; 25,000 innimest. — Wirro-makond Rakwerre-liinnaga, kus 1190 hinge. — Järwa-makond Paide-liinnaga, kus 3400 hinge. — Läne-makond Haapsallo-liinnaga, merre äres, kus 1800 hinge.

b) **Piwi-ma ehk Piiwlandi-ma ehk Rias-kubbernemang** toidab 701,000 innimest. Temmal on 8 maakonda, kennešt ikka kaks ühhe maakonna- (ehk landrihtri-) kohto al seiswad: Rias ja Wolmeri-, Wönno- ja Walga-, Tarto- ja Wörro-, Perno- ja Willandi-makond. Ma üllemad kohtud on Rias. Rias-lin seisab Tüna-jõe su liggidal, ja ellab seäl 70,000 hinge. Ta aiab kangešte kaupja ja on seäl ka mitmed wabrikud. Seitsemest meie ušo firrikust on tähhele panna Peetri-firrit, kelle torn peäle 300 jalga kõrge on. — Tüna-jõe suus on pišsoke Tünamünde-lin. — Rias-makondas on weel Lemsali-lin 2700 innimessega. — Wolmeri-makondas Wolmeri-lin, 1500 innimest. Walga-makondas Walga-lin, 2600 innimest; siin petakse Sinodisid ehk õppetajatte foggodusši. — Tarto-makondas on Tarto-lin, mis wägga kennešte ehitud, Emma-jõe äres, kust illus kiwi-sild üllekäib. Tal on üks Uniwersitet, kus 600 tuddenki õppiwad, üks kulus täht-torn, suur rasmato-foggo toom-pääl wannas parrandud Toom-firrikus; üks auro-laew käib siit kaubaga Peipse peäle, Pihkwa ja mu kohtadesse, mis järwe äres

on, — 15,000 innimest. Wörro-makondas Wörro-lin 1800 innimessega. — Perno-makondas Perno-lin, merre äres, aiab kauniste kaupa linnade ja wiljaga, 5500 innimest. — 12 wersta linnast on suur kallewi-wabrik Sindis, kus liggi 2000 innimest tööd tewad. — Willandi-makond Wil-landi-linnaga, 3000 innimest.

Ria-kubbernemango järrel on ka saar Care-ma 45,000 innimessega, kus Kurre-sare-lin peäl on. — Ruhho-ma, Rihno- ja Ruhno-saar ja muud teised pissofessed sared.

- d) Kura-ma-ehk Mitawi-kubbernemang, kus 507,000 innimest ellab, kennest 417,000 Lätti-rahwast. Temmal on 9 makonda ja 11 llinna, kenne seast suremad need on: Mitau, kus kubbernemango-wallitsus, ühhe kenna lossiga, 40 wersta Riast, 22,000 innimest; Pauske 6000 innimest. Sakobstat 9900 innimest. Wridrikstat 6000 innimest. Tukkum 7700 innimest. Koldingen 9500 innimest. Libau, merre äres 10,600 innimessega, aiab kauniste kaupa.

B. Suur Wenne-ma.

1) Moskwa-kubbernemang 1,330,000 innimessega. Seäl on Moskwa-lin, wanna ja esfimenne rigi pealin Moskwa-jõe äres, 40 wersta ümber llinna kää. Tal on ennam kui 10,000 maia, 285 firrikut, 15 munga- ja 4 nonni-kloostrit, 8000 podi ja n. e.; 400,000 innimest. Llinna keskäl touseb se wanna kindel lin Kreml, krawidega ja 60 jalga kõrge müridega ümberringitud; temma sees on suur hulk maiasid, kui keisride wanna kuninglik kooda, kus Wenne-rigi Tsarid Peetri I sadik ellasid, 32 firrikut, kennest üks omma sure torni pärrast, kus 22 kella sees, sureks Swaniks ehk Swanwelikiks nimmetakse; üks kel kalub 3000 leifikat ja torni jalla al on süggawas augus maas teine kel, mis 3 korda

raškem ja wißt mitte torni polle sanud. Maria taewaminnemisše-kirrikus kronitakse Wenne-rigi keisrid. Peälegi on Kremli mitmed floostrid, sõariistade honed n. t. Kui Prantsuste pärrast 1812 Moskwa linna põllema pandi, härwitafid nemmad Kremli mürid mitmest kohast ärra.

2) Smolenski = kubb. 1,300,000 inn. Pealin Smolensk, kindel lin Tnepperi-jõe äres, 12,000 innimeft. Siin olli essimenne lahhing 1812 Wennelaste ja Prantsuste wahhel.

3) Pihkwa = kubb. 700,000 inn. Pealin Pihkwa, Welikaja-jõe suus, mis Peipsisse jooksseb. Peipsjärwe nimmetakse siin Pihkwa-järweks. Linna rahwast on 12,000.

4) Tweri = kubb. 1,200,000 inn. Pealin Twer 24,000 innimeft.

5) Nowgorodi = kubb. 850,000 inn. Pealin Nowgorod, Wolhowi-jõe suus, mis Ilmeni-järwe jooksseb, wanna fulus lin; ennemuiste olli ta kauplemisše läbbi ni wäggewaks sanud, et üks wanna sõnna ütles: "kes jouab Summala ja sure Nowgorodi wasto!" Nüüd ellab seäl agga 10,000 innimeft.

6) Olonetsi = kubb. 240,000 inn. Pealin Petrofawodsk, Dnega-järwe äres, 6500 innimeft.

7) Arhangli = kubb. 220,000 inn. Pealin Arhangel, Twina-jõe äres, aiab kangeste kaupa, 20,000 innimeft. Siit lähhäwad jutged laewa-mehhed piisofeste lootfikuttega Nowaja-Semla sarele ea-karrusid, ülgisid ja muid ellajaid tapma. Kange külma pärrast ei polle selle sare peäl innimesi ellamas.

8) Wologda = kubb. 720,000 inn. Pealin Wologda 14,000 innimeft.

9) Jaroslawi = kubb. 1,000,000 inn. Pealin Jaroslaw, Wolga äres, 24,000 innimeft.

10) Kostroma = kubb. 1,450,000 inn. Pealin Kostroma, Wolga äres, 10,000 innimeft.

11) **Wladimiri** = fubb. 1,200,000 inn. Pealin Wladimir 7000 innimest.

12) **Nisnei-Nowgorodi** = fubb. 1,400,000 inn. Pealin Nisnei-Nowgorod Dffa:jöe suus, mis Wolga sisse jookseb, feigesurem kauplemisse = lin Wolga mail; siin petakse igga aasta suur Peter-Pauli laat 6 nädalat järrestikko, kus liggi 300,000 innimest feigist madest, isfiärranis Nsia-maast, kokko-tulleb ja nende kauba-asjade hind arwatakse liggi 120 miljoni hõbberubla ollewad.

13) **Tambowi** = fubb. 1,400,000 inn. Pealin Tambow 15,000 innimest.

14) **Näfani** = fubb. 1,000,000 inn. Pealin Näfan 8000 innimest.

15) **Tula** = fubb. 1,110,000 inn. Pealin Tula, feigesurema sõariistade wabrikuga rigis, kus 8000 innimest tööd tewad ja 70,000 uut püsi aastas tehakse, 40,000 innimest.

16) **Kaluga** = fubb. 1,200,000 inn. Pealin Kaluga 27,000 innimest.

17) **Oreli** = fubb. 1,400,000 inn. Pealin Orel 32,000 innimest.

18) **Kurski** = fubb. 1,500,000 innimest. Pealin Kursk 23,000 innimest.

19) **Woronesi** = fubb. 1,500,000 inn. Pealin Worones 25,000 innimest.

D) **W e i ß e W e n n e - m a .**

1) **Kiewi** = fubb. 1,460,000 inn. Pealin Kiew Tnepperi:jöe äres olli ennemuiste Wenne sure-würstide pesjalin. Nimmetamise wäärt on Petserski flooster, kus mitto wenne-usso pühade hauda on ja kuhho aastas liggi 60,000 innimest kumardamas käiwad. Siin on üks Universitet. Linnarahwast on 46,000.

2) Tsernigowi = kubb. 1,500,000 inn. Pealin Tsernigow 10,000 innimest.

3) Pultawa = kubb. 1,900,000 inn. Pealin Pultawa, fulus selle lahingi pärrast, kus Peter I Rootsi-kuningat Karel XII ärrawoitis; selle mällestusfeks seisab turro peäl ausammas. 10,000 innimest.

4) Sawkowi ehk Slobodi-Ukräne = kubb. 1,000,000 inn. Pealin Sawkow 33,000 innimesse ja ühhe Uniuersitetiga.

Weise-Wenne-ma on isfiärranis wiljakandja ja rikkas rohho-madest, sellepärrast kaswatakse seal priskid weiksid. Se Ma nimmetakse ka Ukräne-maaks.

E) Loune-Wenne-ma.

1) Zekatarinoslawi = kubb. 826,000 inn. Pealin Zekatarinoslaw, ueste ehhitud lin Tnepperi-jõe äres, 10,000 innimest. Taganroki lin, Ufowi merre äres, 14,000 innimest. Siin surri 19. talwe-ku päwal 1825 keiser Aleksander.

2) Kersoni = kubb. 500,000 inn. Pealin Kerson, Tnepperi-jõe suus, 26,000 innimest. — Ddesa, Musta-merre äres, on surem Wenne-rigi kaubaliimade seast; wabrikud on mitmed ja temma 44,000 innimest on keige Eüropa ja Asia madest kokkorulnud. — Nikolajew, uus lin, kauniste ehhitud; siin seisawad Musta-merre sõ-laewad. 14,000 innimest.

3) Tauria = kubb. Krimmi polesarega. 400,000 inn. Pohja pool on tühjad, laggedad maad, agga pool-saar Krim on wäggew ja kaunis Ma. Pealin Simwepopol 7000 innimessega. Sewastopol, keige-parrem saddam Musta-merres, kus ka sõ-laewad seisawad.

4) Wessarabia = kubb. 600,000 inn. Pealin Kisinew 25,000 innimest. Wessarabiat andsid Türgid 1812 Wenne wallitusse alla.

Loune-Wenne-ma on rigi keigepriskem ilmade

ja kohhase asfeme polest; agga et seal ennamiste laggedad maad on, isfiarranis hommiko pool, on innimeste arro wägga wähhä. Krono abbiga on seal Saksarawast ennast asfutanud ja Ma-harriminne, winapu-kaswataminne ning ammeti-tööd lähhawad nüüd hästi eddasi. — Loune-Wenne-ma järrele on ka

a) Tonni-jõe Kasfakatte-ma 600,000 inn. Pealin Nowoi-Tserkask 15,000 innimest.

b) Musta-merre Kasfakatte-ma 100,000 inn. Pealin Sefatarinodar.

Kasfakattel on isse-seäduš ja nemmad seisawad pealiko ehk Hetmanni al. Nemmad on keif soldatid ja peawad Wenne-rigi raiasid wahtima, et mägglise Maröwolid sisse ei tulle. Nende maad on ka ennamiste laggedad, mis rohkeste rohto kaswatawad, kus nende hobbosed kui metsellajad hulkuwad; agga jöggede ligidal harriwad nemmad põldo, kaswatawad winapuid ja püüdwad kalso.

G) H o m m i k o - W e n n e - m a .

1) Astrahani-kubb. 383,000 inn. Pealin Astrahan, sare peäl Wolga suus; 50,000 innimest, kenne seas keifsuggu rahwast, sellepärrast on ka seal Wenne-, Katoliki-, Ewangeliumi- usso kirrikud, 26 Muhameti moskeid ja monned Hindo-usso templid. Kaupleminne ja kallapüük on rahwa keigemönnusam tö. Kallapügi aial on linnas wišt 20,000 innimest rohkem.

2) Saratowi-kubb. 1,100,000 innimessega, kenne seas 30,000 Saksarawast, kes Wolga äredesse asfutanud. Pealin Saratow, Wolga äres, 35,000 inn. — Sarepta on wendade seltsist asfutanud koht, kus 3000 innimest ellawad.

3) Drenburri-kubb. 1,000,000 inn. Pealin Uwa 7000 inn. — Drenburri-lin, 21,000 innimest, kaupleb Usiamale. Igga aasta tullewad Puf-

ride kaubakillad, kes kulda, kallid kiwra, sidi- ja poom-
willa-ried towad; ka Hina- ja India-maalt tullewad
kaupmehhed.

4) Pensa = kubb. 900,000 inn. Pealin Pensa
15,000 innimesfega.

5) Simbirski = kubb. 1,200,000 inn. Pealin Sim-
birsk 17,000 innimesfega.

6) Kasani = kubb. 1,040,000 inn. Pealin Kasan,
Volga liggidal, aiab kangeste kaupa; 55,000 inni-
mest. Tal on mitmed wabrikud, kelle seas üks püssi-
rohho-wabrik 37 weskiga, kus 700 innimest tööd tewad.
Seäl on ka üks Uniwersitet.

7) Wiatka = kubb. 1,300,000 inn. Pealin Wiatka.

8) Vermi = kubb. 1,200,000 inn. Pealin Verm
20,000 innimest. — Katarinenburri-liinas on
üllem kaewandusse-ammet, üks kaewandusse-fool, wasse-
ja raua-kaewandusjed, 15,000 innimest.

H) S h t o = W e n n e = m a .

1) Wilna = kubb. 1,200,000 inn. Pealin Wilna
50,000 innimest. Kowno-lin Nimeni-jõe äres. —
Polangen, wasto Preisli-raia, tollihonega.

2) Krodno = kubb. 800,000 inn. Pealin Krodno,
Nimeni-jõe äres; 10,000 innimest.

3) Witepski = kubb. 935,000 inn. Pealin Wi-
tepsk, Lüna-jõe äres; 15,000 innimest.

4) Mohilewi = kubb. 1,000,000 inn. Pealin Mo-
hilew Tnepperi-jõe äres; 18,000 innimest.

5) Minski = kubb., 1,120,000 inn. Pealin Minsk
14,000 innimesfega.

6) Wolinia = kubb. 1,300,000 inn. Pealin Si-
tomir 26,000 innimesfega.

7) Podolia = kubb. 1,400,000 inn. Pealin Ka-

menetsf. Podolsf, kus 16,000 innimest ellawad, kenneft peled Suidid on.

8) Pjalistoki: kubb. 227,000 inn. Pealin Pjalistok 10,000 innimest.

Se Shto:Wenne:ma olli wannal aial Pohla:ma jaus, sellepärast on seal allam rahwas ennamiste Pohlakad.

I) P o h l a - m a .

Pohla:ma olli wannal aial isfi:kuningriik, agga nüüd on tenima Wenne:keisri pärralt, ja toidab 4,300,000 innimest. Ma on tasfane, ja et kül metsa ja fosid täis, ennamiste wägga wäggew; kannab roh:keste wilja ja kaswatakse seal priskid weiksid ja tug:gewaid hobbosid; rauda, tinna, waske kaewetakse ka suggu. Surem rahwa hulk on Katoliki:usko; liggi 400,000 innimest on Lutterusse:usko; Suta on seal wägga paljo, kes kui kauplejad, förtsmikkud, lihhuunikud, paggarid ja mu ammeti:mehhed rahwast furnawad. Pohla:maad jautakse 8 maakonnaks. Pealin on Warfau:lin, Weikseli:jõe äres, mitme kennaste ehitud koddadega; wabrikuid on seal paljo ja kaupleminne suur. Innimesi ellab linnas 137,000.

XIV. R o o t s i - m a .

Rootsi:kuninga pärralt on Skandinawia poolsaar, se on: Rootsi: ja Norwégi:ma, mis mollemad ühhes üks kuningriik on.

A) R o o t s i - m a .

Pole:sare hommiko:poolne ossa, 3,110,000 hingega. Ma on mägine, ilmad külmad, talwe pitt ja walli, sui lühhikenne ja pallaw. Süggise on keige:armsam aeg. Ma:aunid on: raud, wass, ka kuld ja

hõbbe, pu, falla ja loune pool ka willi. Rootslasjed on Kermani-suggu, nende keel Saksa-kele sarnane; nemmad on pitka kassoga, ennamiste walge juuste ja sinise silmaga, tõtegiad, puhtad, jummalakartlikud ja armastawad omma isä-maad. Nemmad on Lutterusse-usko. Rahwas on hästi koltud. Siiski ellawad pohja pool Laplasjed kui harvimatta rahwas täis ebba-usko, ja Soomlasjed, kes moistusse polest neist üllemad on ja põldo harriwad.

Linnad: Stockholm, Mälari-järwe kaelas, pea- ja pessalin, rigi esimesne kauba-lin, mitme wabriko ja wägga hea saddamaga; 84,000 innimest. — Kottenburg, kennaeste ehitud lin merre äres, 30,000 innimest; siin on hea heringi-saak.

Rootsi-ma ossa, mis feigeennam pohja pool ja feigetühjem, on Lappi-ma, kus 8000 Laplast ellawad. Siin kestab talwe pea 9 kuud, ja wägga lühikesenne kui on isfiärranis pallaw. Talwel, kui meil feigelühhemad päwad, siis seäl 30^{nel} 40^{nel} päwal päike ei toufegi, ja suil, kui meil feigepitkemad päwad, ei lähhä ta nisammote mitte loja. — Pohja-põdrad on seäl Laplaste üllespidajad, et kül muist ennast jahhi ja kallapügiga toidawad. Linnasid ja küllasid ei olle seäl ollemaski, waid agga üksikud urtsikud.

B) Norwegi-ma.

Ta on Skandinawia polesare õhto-poolne rand. Ma on mäggine, ilmad selged ja terwed, aasta-aiad nenda kui Rootsi-maal. Ma-aännid: raud, wass, pu, tõrw ja rasw, kassoka-nahhad, pufallad, heringid, lõhhe-kallad; wilja ei sa ni paljo kui tarwis. Innimeste arwo on 1,200,000 hinge, kes keif Lutterusse-usko. Norlasjed, kes ka Kermani-soust on, on julged, agga siiski meelisesed, röömsad, helded, jummalakartlikud, harrinud nalga ja waesust kannatama. Nende keel on Tanilaste kele sarnane.

Siinad : Kristiania, pealin merre äres, 24,000 innimest. — Wridrikshal, kindel lin; siin leidis kuningas Karel XII omma surma 1718. — Bergen, suur kauba-lin, 24,000 innimessega. Siin on walaskalla-saak ja heringid müakse häil aastail ennam kui 200,000 pütti. — Trontheim, wanna lin, kus kuningad kronitakse, 13,000 innimest.

Üks kitsas Ma=joon Norwegi=maal, mis Trontheimi linnast pohja pole Wenne=ma pirst sadik lähhäb, nimmetakse Pohja=maaks. Siin ellawad Norlassed, 78,000 hinge (nende seas ka monned Laplassed), kes agga falla=sagist ennast toidawad, mis feigerohkem Pohwodi=saarte jures on. Iggaweste tormide pärrast, mis seal puhuwad, on nende saarte wahhel fanged wee=wolamissed ja wirrud, kenneft Maaljoggi (Walstrom) feigekuulsam on; agga otse siin foggub monnel kuul ärraarwamatta hulk kallo, ja püüdjad ootwad siis neid tuhhande lootfikuga; seal on monnikord 20,000 innimest kous olnud ja nemmad on 16 miljoni suurt falla püüdnud. — Hammerwest on kaubafoht Pohja=mades, mis Wenne=rahwaga kaupa aiab; pissofenne lin 40) innimessega, nimmetamisse wäärt sellepärrast, et temma feige=pohja=poolsein lin maillas on.

Regiſter ehk juhhataja.

		lehekülg.
1	jaggo. Mailma ſurusſeſt ja liikumiseſt	3.
2	" Mailma lodud wiſiſt	37.
3	" Mailma madeſt	61.
	1) Austraalia	62.
	2) Amerika	64.
	3) Ahwrika	78.
	4) Aſia	87.
	5) Eüropa	110.

Teädaandmine.

Se Keograhwiramat maksab ilma poſimatta 22 kopp., poſitud 25 kopp., ja keige Eüropa-ma kaartiga ühtekokko 30 koppikat. — Kaarti trükk maksab kallist hinda, agga kui meie ſowisime ſegipärraſt ühhe kaarti wäljaanda, mis ka waesed innimesed jõuakſid osta, ſiis on Radi-mõisa pärrisherra, Landrath von Liphart, ſelle tarwis 50 rubla kinkinud, nenda et meie nüüd ſedda ſuurt "Eüropa-ma kaarti" wie koppika eeſt wõime müa. Üks jaggo neiſt kaartideſt ſaab rahha eeſt nenda wärwitud, et iggäuks riik Eüropas iſſe-karwa on, ja wärwi järrel rutto ärratunnukſe, mis need keigesuremad ehk need keigewähhemad rigid on. Wärwitud kaartid on agga kallimad, kui need muſtad, ja maksawad 15 kopp. tüf. Sekörd ei kañna meie nõu ennam kui ſedda ühte kaarti wäljaanda; agga kui Summal aitab, et ramato- ja kaarti-müümine häſti kõrda läh-häb, ſiis lodame eddeſpidi weel ühhe teiſe kaarti wäljaanda, kuſ keif 5 Ma-ailma jaggu on peäle malitud.

Siin Keograhwi-ramatus on monned trüffi-wead, mis pallutakse parrandada, enne kui sedda ramatut prugitakse :

29. lehhel peäl 10. ridda alt arwates jägo sanna warda mahha.
36. lehhel. peäl on pildi jures se wigga, et teine sirliljalg ei seisa samba otsa keskpunktis.
61. lehhel. peäl on lahhe assemel luggeda laht (nenda kui Kalewornia-laht, Panama-laht j. n. e.).
62. lehhel. peäl on ka luggeda Künea-laht, Meksiko-laht.
65. lehhel. peäl 8. ridda peält arwates on luggeda subtro-rogu.
70. lehhel. peäl 2. ja 4. ridda alt arwates on lahkesse assemel luggeda lahte (Meksiko-lahte).
71. lehhel. peäl 3. ridda peält arwates loe jälle Hudsoni-lahte.
78. lehhel. peäl 8. ridda alt arwates loe jälle Künea-lahte.
89. lehhel. peäl 5. ridda peält arwates loe Persia-lahte.
110. lehhel. peäl 5. ridda alt arwates loe Piskaja-laht.
112. lehhel. peäl 3. ridda peält arwates loe lahhetesse.
- " " " 5. 10. 11. 14. ja 16 ridda peält arwates loe lahte, nenda kui Some-lahte, Perno-lahte, Riija-lahte, Kura-lahte ja Berske-lahte.
113. lehhel. peäl 15. ridda alt arwates loe Wolga-jöggi, keigesurem jöggi Eüropas.
- " lehhel. peäl 16. ridda alt arwates loe Nsowi-lahte.
139. lehhel. peäl 10. ridda alt arwates loe ennemuište assemel: ennamiste.

